

F. Engels

De Duitse Boerenoorlog

www.MinisterieVanPropaganda.org

De Duitse Boerenoorlog

Door Fr. Engels

FRIEDRICH ENGELS

DE DUITSE BOERENOORLOG

MET 20 OORSPRONKELIJKE ILLUSTRATIES UIT DIE TIJD

1938

UITGEVERIJ „PEGASUS” — AMSTERDAM (Z.)

Inhoudsopgave

Voorwoord (bij de tweede druk van 1870)

Aanvulling bij het voorwoord van 1870 (derde druk van 1875)

- I De economische toestand en de maatschappelijke structuur van Duitsland
- II De grote oppositionele groeperingen en hun ideologieën — Luther en Münzer
- III Voorlopers van de grote Boerenoorlog tussen 1476 en 1517
- IV De opstand van de adel
- V De Zwabisch-Frankische boerenoorlog
- VI De Thüringer, Elzasser en Oostenrijkse boerenoorlog
- VII De gevolgen van de Boerenoorlog

Voorwoord (bij de tweede druk van 1870)[1]

Dit werkje, *De Duitse Boerenoorlog*, werd in de zomer van 1850 in Londen geschreven onder de onmiddellijke indruk van de pas voltooide contrarevolutie; het verscheen in de 5de en 6de aflevering van de *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*, onder redactie van Karl Marx, Hamburg 1850. Mijn politieke vrienden in Duitsland wensden een nieuwe uitgave en ik voldoe aan deze wens omdat de inhoud, jammer genoeg, ook nu nog actueel is.

Het boek maakt er geen aanspraak op, door mijzelf onderzocht materiaal te verschaffen. Integendeel, alles wat betrekking heeft op de boerenopstanden en op Thomas Münzer is aan Zimmermann ontleend. Zijn boek geeft, hoewel het hier en daar onvolledig is, toch altijd nog de beste samenvatting van de feiten. Daar komt nog bij dat de oude Zimmermann plezier in zijn onderwerp had. Hetzelfde revolutionaire instinct dat hier overal voor de onderdrukte klasse opkomt, maakte hem later tot een van de besten op de uiterste linkervleugel in Frankfort. Sedertdien is hij weliswaar wat ouder geworden.

Wanneer daarentegen aan Zimmermanns voorstelling van zaken het innerlijk verband ontbreekt, wanneer daarin niet tot uitdrukking komt hoe de godsdienstig-politieke problemen van die periode het spiegelbeeld vormden van de klassenstrijd uit diezelfde tijd; wanneer in die klassenstrijd slechts onderdrukkers en onderdrukten, slechten en goeden en de uiteindelijke overwinning van de slechten worden gezien; wanneer het inzicht in de maatschappelijke toestanden, die zowel het uitbreken als de afloop van de strijd bepaalden, zeer gebrekkig is, dan was dat te wijten aan de tijd waarin het boek is ontstaan. Voor die tijd is het boek zelfs — prijzenswaardige uitzondering onder de Duitse idealistische geschiedschrijving — zeer realistisch.

In mijn beschrijving, waarin het historisch verloop van de strijd slechts in grote trekken is weergegeven, heb ik getracht aan te tonen dat de oorsprong van de Boerenoorlog, de positie van de verschillende daarin optredende partijen, de politieke en religieuze theorieën waarmee deze partijen hun positie duidelijk probeerden te maken, en tenslotte het resultaat van de strijd zelf noodzakelijkerwijs uit de levensomstandigheden van deze klassen in die tijd voortvloeiden; d.w.z. dat de toenmalige politieke instelling van Duitsland, het verzet daartegen, de politieke en godsdienstige theorieën van die tijd niet als oorzaken, maar als gevolgen van de trap van ontwikkeling beschouwd moesten worden waarop zich toentertijd in Duitsland de landbouw, de industrie, het verkeer te land en te water, de waren- en geldhandel bevonden. Deze geschiedenisopvatting, de enige materialistische, is niet van mij maar van Marx afkomstig en men vindt deze ook in zijn artikelen over de Franse Revolutie van 1848/49 in de eerder genoemde 'Revue' [2] en in *De achttiende Brumaire van Louis Bonaparte*.

De overeenkomst tussen de Duitse revolutie van 1525 en die van 1848/49 lag te zeer voor de hand, dan dat men haar toentertijd zonder meer had kunnen verwaarlozen. Naast de gelijkvormigheid van het verloop, waarbij steeds hetzelfde vorstelijke leger de ene plaatselijke opstand na de andere onderdrukte, naast de dikwijls belachelijke overeenkomst in het optreden van de stadsburgerij in beide gevallen, trad toch ook het verschil helder en duidelijk naar voren. ‘Wie profiteerden van de revolutie van 1525? De *vorsten*. — Wie profiteerden van de revolutie van 1848? De *grote* vorsten, Oostenrijk en Pruisen. Achter de kleine vorsten van 1525 stond de kleine burgerij, die hen aan zich bond door de belastingen, achter de grote vorsten van 1850, achter Oostenrijk en Pruisen, staat de moderne grote burgerij, die door de staatsschuld de vorsten snel in haar macht krijgt. En achter de grote burgerij staan de proletariërs’.

Tot mijn spijt moet ik zeggen dat in deze zin aan de Duitse bourgeoisie veel te veel eer wordt bewezen. Zij heeft, zowel in Oostenrijk als in Pruisen de gelegenheid gehad om de monarchie ‘door de staatsschuld snel in haar macht te krijgen’, maar nooit of te nimmer heeft zij van deze gelegenheid gebruik gemaakt.

Oostenrijk is door de oorlog van 1866 de bourgeoisie als een geschenk in de schoot gevallen. Maar zij verstaat de kunst van het heersen niet, zij is machteloos en tot niets in staat. Slechts één ding kan zij: tegen de arbeiders te keer gaan zodra deze in beweging komen. Zij blijft nog slechts aan het roer omdat de *Hongaren* haar nodig hebben.

En in Pruisen? Ja, de staatsschuld is ongetwijfeld geweldig gestegen, het tekort duurt onverminderd voort, de staatsuitgaven worden ieder jaar hoger, de burgerij heeft de meerderheid in de Kamer, zonder haar kunnen zomin belastingen worden verhoogd als leningen worden gesloten — maar waar heeft zij macht over de staat? Nog maar enkele maanden geleden, toen er weer een tekort was, stond zij in een zeer voordelige positie. Zij had mooie concessies kunnen afdwingen, als zij maar een weinig had volgehouden. Maar wat doet zij? Zij beschouwt het als een voldoende tegemoetkoming dat de regering *haar toestaat* ongeveer negen miljoen, niet voor *één* jaar, neen voortaan ieder jaar, tot haar beschikking te stellen.

Ik wil de arme ‘nationaalliberalen’ [3] in de Kamer niet meer verwijten dan zij verdienen. Ik weet het, zij zijn door degenen die achter hen staan, door de massa van de bourgeoisie, in de steek gelaten. Deze massa *wil* de macht niet hebben. De schrik van 1848 zit haar nog steeds in de benen.

Waarom de Duitse bourgeoisie deze merkwaardige lafheid vertoont, daarover later meer.

Overigens is bovenstaande constatering volkomen bevestigd. Sedert 1850 trekken de kleine staten zich op steeds beslistere wijze terug en dienen zij nog slechts als hefboom voor de Pruisische en Oostenrijkse intriges; de strijd tussen Oostenrijk en Pruisen om de alleenheerschappij wordt steeds heftiger, tenslotte de gewelddadige botsing van 1866, waarna Oostenrijk zijn eigen provincies behoudt, Pruisen het gehele noorden direct of indirect onderwerpt en de drie zuidwestelijke staten voorlopig buiten de deur worden gezet.

Voor de Duitse arbeidersklasse is bij deze gehele belangrijke staatsactie slechts het volgende van betekenis:

Ten eerste, dat de arbeiders door het algemeen kiesrecht de mogelijkheid hebben gekregen, zich in de wetgevende vergadering direct te laten vertegenwoordigen.

Ten tweede, dat Pruisen het goede voorbeeld heeft gegeven en drie andere kronen bij de gratie Gods heeft opgeslokt.[4] Dat het *na* deze procedure nog dezelfde onbevleete kroon bij de gratie Gods bezit, die het vroeger beweerde te bezitten, dat geloven zelfs de nationaalliberalen niet.

Ten derde, dat er in Duitsland nog maar *één* ernstige tegenstander van de revolutie is — de Pruisische regering.

En ten vierde, dat de Duits-Oostenrijkers zich nu eindelijk eens moeten afvragen wat zij willen zijn: Duitsers of Oostenrijkers? Waar zij zich liever aan willen houden — aan Duitsland of aan hun buiten Duitsland, over de Leitha wonende aanhangsels. Dat ze of het een of het ander moeten opgeven sprak allang vanzelf, maar de kleinburgerlijke democratie verdoezelde dit altijd.

Wat de andere belangrijke strijdvragen naar aanleiding van 1866 betreft, die sedertdien tot vervelens toe tussen de ‘nationaalliberalen’ aan de ene kant en de ‘Volkspartij’ [5] aan de andere kant zijn behandeld, bewijst de geschiedenis van de daarop volgende jaren wel, dat deze beide standpunten slechts daarom zo heftig tegenover elkaar staan, omdat ze de tegengestelde polen van één en dezelfde bekrompenheid zijn.

Aan de maatschappelijke verhoudingen in Duitsland heeft het jaar 1866 bijna niets veranderd. De enkele burgerlijke hervormingen — gelijke maten en gewichten, vrijheid van vestiging en van bedrijf, enz., alles binnen de door de bureaucratie aangegeven grenzen — wegen in genen dele op tegen wat de burgerij van andere West-Europese landen reeds lang bezit en laten de grootste hinderpaal, het bureaucratische concessiestelsel[6], onaangetast. Voor het proletariaat worden bovendien alle wetten betreffende vrijheid van vestiging, staatsburgerschap, het opheffen van passen en dergelijke, door het optreden van de politie volkomen tot een illusie.

Wat veel gewichtiger is dan de staatsactie van 1866 is het bevorderen van handel en industrie, van de spoorwegen, de telegrafie en de transatlantische stoomvaart in Duitsland sinds 1848. Al haalt deze vooruitgang ook lang niet bij die van Engeland of zelfs van Frankrijk in die periode, voor Duitsland is hij ongelooflijk; in twintig jaar werd meer bereikt dan vroeger in een hele eeuw. Duitsland begint nu pas — en zonder dat er iets aan gedaan kan worden — aan de *wereldhandel* deel te nemen. De kapitalen van de industriëlen zijn snel toegenomen, de maatschappelijke positie van de bourgeoisie is dientengevolge veel verbeterd. Het zekerste kenteken van industriële bloei, *zaken doen van twijfelachtig allooi*, treedt op grote schaal aan de dag en heeft graven en hertogen aan zijn zegekar geketend. Duits kapitaal — zijn as ruste in vrede! — bouwt nu Russische en Roemeense spoorwegen, terwijl nog maar vijftien jaar geleden Duitse spoorwegen bij Engelse ondernemers gingen bedelen. Hoe is het dan mogelijk dat de bourgeoisie niet ook de politieke macht heeft veroverd en dat zij zich tegenover de regering zo laf gedraagt?

De Duitse bourgeoisie heeft het ongeluk dat zij op de bekende Duitse manier te laat komt. Haar bloeitijd valt in een periode, waarin de bourgeoisie van de andere West-Europese landen politiek al in verval begint te raken. In Engeland heeft de bourgeoisie haar eigenlijke vertegenwoordiger, Bright, niet anders in de regering kunnen krijgen dan door een uitbreiding van het kiesrecht, die tot gevolg zal hebben dat aan de gehele bourgeoisheerschappij een einde komt. In Frankrijk, waar de bourgeoisie als zodanig, als klasse, slechts twee jaar, in 1849 en 1850, onder de Republiek aan de macht is geweest, kon zij op maatschappelijk gebied haar bestaan slechts rekken door haar politieke macht aan Louis Bonaparte en het leger af te staan. En waar de wisselwerking tussen de drie verst ontwikkelde landen van Europa zo oneindig veel groter is geworden, is het tegenwoordig niet meer mogelijk dat de bourgeoisie in Duitsland de politieke macht rustig uitoefent, terwijl deze zich in Engeland en Frankrijk al heeft overleefd.

Het is juist een eigenaardigheid van de bourgeoisie tegenover alle vroegere heersende klassen dat er in haar ontwikkeling een keerpunt komt, waarna iedere verdere toename van haar machtsmiddelen, in de eerste plaats die van haar kapitaalbezit, er slechts toe bijdraagt haar meer en meer ongeschikt te maken voor de politieke macht. ‘Achter de grote bourgeois staan de proletariërs’. In hetzelfde tempo waarin de bourgeoisie haar industrie, handel en transportmiddelen ontwikkelt, brengt zij ook het proletariaat voort. En op een bepaald punt begint zij te merken — dit hoeft niet overal terzelfder tijd en op dezelfde trap van

ontwikkeling te gebeuren — dat deze proletarische dubbelganger haar boven het hoofd groeit. Van dat ogenblik af verliest zij de kracht om alleen de politieke macht uit te oefenen; zij kijkt uit naar bondgenoten met wie zij, naargelang van omstandigheden de macht deelt of aan wie zij haar geheel overdraagt.

In Duitsland heeft dit keerpunt voor de bourgeoisie reeds in 1848 zijn intrede gedaan. De Duitse bourgeoisie was toentertijd weliswaar meer geschrokken van het Franse dan van het Duitse proletariaat. De Parijse Junigevechten in 1848 toonden wat haar te wachten stond; het Duitse proletariaat kwam juist voldoende in beweging om haar duidelijk te maken dat ook hier het zaad voor dezelfde oogst al in de grond zat; en van die dag af verloor de politieke actie van de bourgeoisie haar scherpte. Zij zocht bondgenoten, zij bood zich tegen iedere prijs aan hen aan — en zij is ook tegenwoordig nog geen stap verder.

Deze bondgenoten zijn, zonder uitzondering, reactionairen. Daar is bv. de monarchie met haar leger en haar bureaucratie, daar is de hoge feodale adel, daar zijn de landjonkers, daar zijn zelfs de priesters. Met al deze groepen heeft de bourgeoisie verbonden gesloten, alleen om het vege lijf te redden, totdat zij uiteindelijk niets meer had om te versjacheren. En hoe meer het proletariaat zich ontwikkelde, hoe meer het zich klassebewust begon te voelen en als klasse begon op te treden, des te meer werden de bourgeois ontmoedigd. Toen de ongelooflijk slechte strategie van de Pruisen bij Sadowa[7] het van de Oostenrijkse won, die, wonderlijk genoeg, nog slechter was, kon moeilijk worden uitgemaakt wie meer was opgelucht: de Pruisische bourgeoisie, die mede bij Sadowa verslagen was, of de Oostenrijkse.

Onze gezeten burgerij gedraagt zich in 1870 nog precies zoals de middenstand van 1525 zich gedroeg. Wat de kleine burgers, de patroons en de kleinhandelaars betreft, die zullen wel altijd hetzelfde blijven. Zij hopen met kunst- en vliegwerk in de grote burgerij terecht te komen, zij vrezen in het proletariaat neergestoten te worden. Geslingerd tussen hoop en vrees zullen zij in de strijd buiten schot proberen te blijven en, na de strijd, zich bij de overwinnaar aansluiten. Zo is hun aard.

Met de opkomst van de industrie sinds 1848 heeft de sociale en politieke actie van het proletariaat gelijke tred gehouden. De rol, die de Duitse arbeiders tegenwoordig in hun vakbonden, verenigingen, politieke verenigingen en vergaderingen bij de verkiezingen en in de zogenaamde Rijksdag spelen, bewijst alleen al welk een omwenteling er in Duitsland in de laatste twintig jaar ongemerkt heeft plaats gehad. Het strekt de Duitse arbeiders tot grote eer, dat zij het *alleen* hebben klaargespeeld, arbeiders en vertegenwoordigers van arbeiders naar het parlement te sturen, terwijl dat noch de Fransen, noch de Engelsen tot nu toe gelukt is.

Maar ook het proletariaat heeft zich nog niet van de overeenkomst met 1525 kunnen vrijmaken. De klasse die uitsluitend en gedurende haar gehele leven op het arbeidsloon is aangewezen, vormt nog lang niet de meerderheid van het Duitse volk. Zij is dus ook afhankelijk van bondgenoten. En deze kunnen slechts gezocht worden onder de kleinburgers, onder het lompenproletariaat der steden, onder de kleine boeren en de dagloners op het platteland.

Over de *kleinburgerij* hebben wij het reeds gehad. Zij is zeer onbetrouwbaar, behalve wanneer zij overwonnen heeft, dan komt er geen eind aan haar geschreeuw vanachter een glas bier in de kroeg. Toch zijn er onder hen zeer goede elementen die zich vanzelf bij de arbeiders aansluiten.

Het lompenproletariaat, dit schuim van de verlopen sujetten van alle klassen, dat zijn hoofdkwartier in de steden opslaat, is van alle bondgenoten de gevaarlijkste. Dit gespuis is absoluut omkoopbaar en absoluut zonder enige schaamte. Toen de Franse arbeiders bij iedere revolutie op de muren schreven: *Mort aux voleurs ! Dood aan de dieven!* en er ook velen neerschoten, gebeurde dat niet uit geestdrift voor de eigendom, maar in het juiste besef dat zij zich in de eerste plaats deze bende van het lijf moesten houden. Iedere arbeidersleider die

deze schooiers als lijfwacht gebruikt of op hen steunt, bewijst daardoor reeds dat hij een verrader van de beweging is.

De *kleine boeren* — want de grote boeren behoren tot de bourgeoisie — zijn van verschillend soort. Of ze zijn *feodale boeren* en moeten de genadige heer nog herendiensten bewijzen. Daar de bourgeoisie heeft verzuimd te doen wat haar plicht was, nl. deze mensen uit de horigheid te verlossen, zal het niet moeilijk zijn hen te overtuigen dat zij nog slechts van de arbeidersklasse hun bevrijding kunnen verwachten.

Of zij zijn *pachters*. In dat geval bestaat er meestal dezelfde verhouding als in Ierland. De pacht is zo hoog opgedreven dat de boer met zijn gezin bij een middelmatige oogst nauwelijks kan leven, bij een slechte oogst bijna van honger omkomt, de pacht niet kan betalen en dus geheel afhankelijk is van de genade van de grondbezitter. Voor dergelijke mensen doet de bourgeoisie alleen dan iets, wanneer zij ertoe gedwongen wordt. Van wie anders dan van de arbeiders moeten zij hun heil verwachten?

Tenslotte de boeren die *hun eigen kleine stukje grond* bebouwen. Dit is meestal zo met hypotheken belast dat zij even afhankelijk zijn van de geldschieter als de pachters van de grondeigenaar. Ook zij kunnen slechts op een laag, en bovendien door de goede en slechte jaren uiterst onzeker arbeidsloon rekenen. Zij kunnen allermint iets van de bourgeoisie verwachten, want zij worden juist door de bourgeoisie, de woekerende kapitalisten, uitgezogen. Maar zij zijn voor het merendeel sterk aan hun eigendom gehecht, hoewel dit in werkelijkheid niet aan hen, maar aan de woekeraar toebehoort. Toch zal men hen aan het verstand kunnen brengen dat zij slechts dán uit de handen van de woekeraar bevrijd kunnen worden, wanneer een van het volk afhankelijke regering hun gezamenlijke hypotheekschulden in een schuld aan de Staat verandert en daardoor de rentevoet verlaagt. En dit kan alleen de arbeidersklasse tot stand brengen.

Overal, waar het middelgroot- en grootgrondbezit overheerst, vormen de *boerendagloners* de talrijkste klasse op het platteland. Dit is in heel Noord- en Oost-Duitsland het geval en *hier* vinden de industriearbeiders der steden hun *talrijkste en natuurlijkste bondgenoten*. De verhouding tussen kapitalist en industriearbeider is dezelfde als tussen grondbezitter of grote pachter en boerendagloner. Dezelfde maatregelen die de een helpen, moeten ook de ander helpen. De industriearbeiders kunnen zich slechts dan bevrijden wanneer zij het kapitaal van de bourgeoisie, d.w.z. de grondstoffen, machines, werktuigen en levensmiddelen die voor de productie nodig zijn, in eigendom van de gemeenschap, d.i. dus in hun eigen, door allen gemeenschappelijk gebruikt bezit brengen. Zo kunnen ook de landarbeiders slechts uit hun afschuwelijke ellende verlost worden wanneer in de eerste plaats hun voornaamste productiemiddel, het land zelf, aan de grote boeren en de nog grotere feodale heren wordt ontnomen, in maatschappelijk eigendom veranderd en door de collectieven van landarbeiders voor gemeenschappelijke rekening wordt bebouwd. En hier komen wij aan het beroemde besluit van het internationale arbeiderscongres van Bazel: dat de maatschappij er belang bij heeft het grondbezit in een gemeenschappelijk, nationaal eigendom te veranderen.[8] Dit besluit is voornamelijk voor die landen genomen, waar grootgrondbezit, en daarmee samenhangend, exploitatie van grote landgoederen bestaat en waar op deze grote goederen een heer en vele dagloners leven. Deze toestand heeft over het algemeen in Duitsland nog de overhand en daarom kwam het besluit, behalve voor Engeland, *ook juist voor Duitsland zo te rechter tijd*. Het landbouwproletariaat, de boerendagloners — dat is de klasse waaruit de vorsten de massa van hun legers halen. Dat is de klasse die nu het merendeel van de feodale heren en jonkers, dankzij het algemeen kiesrecht, naar het parlement stuurt; maar dat is ook de klasse die de industriële arbeiders der steden het meest nabij staat, die in dezelfde levensomstandigheden verkeert, die zelfs nog dieper in de ellende is gedompeld dan zij. Deze klasse, die machteloos is omdat zij verstrooid en verdeeld is, wier onzichtbare macht de regering en adel zó goed kennen dat zij met opzet de scholen in verval

laten komen om haar vooral toch maar onwetend te houden, deze klasse tot leven te wekken en in de beweging te betrekken, dat is de belangrijkste taak die de Duitse arbeidersbeweging als eerste te vervullen heeft. Vanaf de dag dat de massa van de dagloners op het land begrepen heeft wat haar eigen belangen zijn, is een reactionaire, feodale, bureaucratische of burgerlijke regering in Duitsland onmogelijk.

Friedrich Engels

Aanvulling bij het voorwoord van 1870 (derde druk van 1875)[9]

De hieraan voorafgaande regels zijn meer dan vier jaar geleden geschreven. Zij zijn ook nu nog van kracht. Wat na Sadowa en de verdeling van Duitsland juist was, blijkt ook juist te zijn na Sedan en de stichting van het Heilige Duitse Rijk van de Pruisische natie[10]. Zó weinig vermogen ‘wereldschokkende’, groots opgezette acties en machinaties van de zogenaamde grote politiek de richting van de historische beweging te veranderen.

Maar wel kunnen deze acties en machinaties het tempo van de beweging versnellen. En wat dat betreft hebben de aanstichters van de bovenvermelde ‘wereldschokkende gebeurtenissen’ resultaten behaald, die zij niet op het oog hadden en die hun zelfs zeer ongelegen kwamen, maar die ze goedschiks of kwaadschiks op de koop toe moesten nemen.

De oorlog van 1866 deed reeds het oude Pruisen tot op zijn grondvesten trillen. Het had al moeite gekost om na 1848 het opstandige industriële burgerlijke zowel als het proletarische element van de westelijke provincies de oude discipline weer bij te brengen, maar het was gelukt en de belangen van de jonkers uit de oostelijke provincies stonden, naast die van het leger, weer op de voorgrond in de staat. In 1866 werd bijna geheel Noordwest-Duitsland Pruisisch. Afgezien van de onherstelbare morele schade die de Pruisische kroon bij de gratie Gods leed toen zij drie andere kronen bij de gratie Gods opslokte,[11] werd nu het zwaartepunt van de monarchie een heel eind naar het westen verlegd. De vijf miljoen Rijnlanders en Westfalen werden versterkt in de eerste plaats direct door de vier miljoen en vervolgens indirect door de zes miljoen Duitsers, die door de Duitse Bond waren geannexeerd[12]. En in 1870 kwamen daar nog acht miljoen Zuidwest-Duitsers[13] bij, zodat nu in het ‘Nieuwe Rijk’ tegenover veertien en een half miljoen oud-Pruisen (uit de zes provincies van Oost-Elbië, waaronder zich bovendien nog twee miljoen Polen bevonden) ongeveer vijftientig miljoen stonden, die het oud-Pruisische jonkerfeodalisme reeds lang ontgroeid waren. Zo ondermijnden juist de overwinningen van het Pruisische leger de funderingen van het Pruisische staatsgebouw; de jonkerheerschappij werd zelfs voor de regering hoe langer hoe onverdraaglijker. Maar tegelijkertijd was, door de buitengewoon snelle industriële ontwikkeling, de strijd tussen jonkers en bourgeoisie door die tussen bourgeoisie en arbeiders verdrongen, zodat ook in het binnenland de maatschappelijke grondslagen van de oude staat een algehele omwenteling doormaakten. De sinds 1840 in langzame ontbinding verkerende monarchie had gesteund op de strijd tussen adel en bourgeoisie, waarin zij het evenwicht bewaarde; zodra het er echter op aankwam de adel niet langer tegen het opdringen van de bourgeoisie, maar alle bezittende klassen tegen het opdringen van de arbeidersklasse te beschermen, was de oude absolute monarchie gedwongen volledig over te gaan in de speciaal daarvoor uitgewerkte staatsvorm: *de bonapartistische monarchie*. Ik heb deze overgang van Pruisen tot het bonapartisme reeds elders uiteengezet (‘Wohnungsfrage’, afl. 2, pag. 26 en volg.). Wat ik daar niet met nadruk behoefde te zeggen, is hier juist de kern van de zaak, namelijk dat deze overgang de *grootste vooruitgang* in Pruisen sinds 1848 was, zózeer was dit land bij de moderne ontwikkeling achtergebleven. Het was inderdaad nog altijd een half-feodale staat en het bonapartisme is in ieder geval een moderne staatsvorm, die zonder de afschaffing van het feodalisme niet tot stand kon komen. Pruisen moet er dus toe besluiten opruiming te houden onder zijn talrijke feodale overblijfselen en het

jonkerdom als zodanig opofferen. Natuurlijk gebeurt dit zo zachtzinnig mogelijk en volgens het geliefde wijsje: Kalmpjes aan maar![14] Zoals bv. in het geval van de beruchte Districtsverordening[15]. Deze heft de feodale privileges van iedere afzonderlijke jonker op zijn landgoed op, maar alleen om ze weer als gezamenlijke voorrechten van de grootgrondbezitters in het gehele district in te stellen. De zaak blijft zoals ze was, ze wordt alleen uit het feodale dialect in het burgerlijke overgezet. Men verandert de oud-Pruisische jonker met geweld in iets dat op een Engelse squire lijkt en hij hoeft zich daartegen helemaal niet zo erg te verzetten, want de een is al even dom als de ander.

Zodoende valt Pruisen het merkwaardige lot ten deel, zijn burgerlijke revolutie, die het tussen 1808 en 1813 is begonnen en in 1848 een stuk verder heeft gebracht, aan het einde van deze eeuw in de aangename vorm van het bonapartisme te voltooien. En als alles goed gaat en de wereld mooi rustig blijft en wij allemaal oud genoeg worden, dan kunnen wij misschien in het jaar 1900 beleven dat de regering in Pruisen werkelijk alle feodale instellingen heeft afgeschaft en dat Pruisen eindelijk het punt bereikt, waarop Frankrijk zich in 1792 bevond.

Afschaffing van het feodalisme betekent, positief gesproken, het instellen van burgerlijke toestanden. In gelijke mate als de voorrechten van de adel worden afgeschaft, wordt de wetgeving burgerlijk. En hier raken wij aan de kern van de verhouding van de Duitse bourgeoisie tot de regering. Wij zagen reeds dat de regering *gedwongen is* deze langzame en onbeduidende hervormingen in te voeren. Maar tegenover de bourgeoisie doet zij het voorkomen alsof elke van deze kleine concessies een de kroon met moeite en pijn afgedwongen *offer* is dat aan de bourgeoisie wordt gebracht, in ruil waarvoor de bourgeoisie nu ook weer iets aan de regering moet toegeven. En hoewel het de bourgeoisie tamelijk duidelijk is hoe de zaak in elkaar zit, gaat zij op deze bedriegerij in. Hieruit is dan de stilzwijgende overeenkomst ontstaan die de stille grondslag vormt van alle Rijksdag- en Kamerdebatten te Berlijn: aan de ene kant verandert de regering de wetten in slakkengang in het belang van de bourgeoisie, ruimt de feodale en de uit het kleine statendom ontstane hindernissen voor de industrie uit de weg, stelt gelijkheid van munt, maten en gewichten, vrijheid van bedrijf enz. in, stelt, door de vrijheid van vestiging, de arbeidskracht van Duitsland onbepaald ter beschikking van het kapitaal en begunstigt handel en speculatie; aan de andere kant laat de bourgeoisie alle werkelijke politieke macht in handen van de regering, stemt voor belastingen, leningen en soldaten en werkt er aan mede alle nieuwe wettelijke hervormingen zó te formuleren, dat de oude macht van de politie over ongewenste elementen onverminderd van kracht blijft. De bourgeoisie koopt haar geleidelijke maatschappelijke ontvoogding met het directe opgeven van haar eigen politieke macht. Natuurlijk is de voornaamste reden die een dergelijke overeenkomst voor de bourgeoisie aannemelijk maakt, niet de vrees voor de regering, maar de vrees voor het proletariaat.

Hoe jammerlijk onze bourgeoisie zich ook op politiek gebied gedraagt, het valt niet te ontkennen dat zij op industrieel en commercieel gebied eindelijk eens haar plicht doet. De opbloei van handel en industrie, waarop in het voorwoord bij de tweede druk werd gewezen, heeft sindsdien met nog veel meer kracht doorgezet. Wat in dit opzicht in het Rijns-Westfaalse industriegebied sinds 1869 heeft plaatsgevonden, is voor Duitsland werkelijk ongelooflijk en doet denken aan de bloei van de Engelse fabrieksdistricten in het begin van deze eeuw. En in Saksen en Opper-Silezië, in Berlijn, Hannover en in de havensteden zal het evenzo gaan. Wij hebben eindelijk een wereldhandel, een werkelijk grote industrie, een werkelijk moderne bourgeoisie, maar wij hebben het daarvoor dan ook zwaar te verduren gehad[16] en ook een werkelijk geweldig proletariaat gekregen.

Voor de toekomstige geschiedschrijver zal in de geschiedenis van Duitsland van 1869 tot 1874 het oorlogsgedonder van Spichern, Mars-la-Tour en Sedan[17] en wat daarmee samenhangt, veel minder betekenis hebben dan de bescheiden, rustige, maar gestadig voortgaande ontwikkeling van het proletariaat. In 1870 werden de Duitse arbeiders al direct

zwaar op de proef gesteld: de bonapartistische oorlogsprovocatie en haar natuurlijke gevolg: de algemene nationale geestdrift in Duitsland. De Duitse socialistische arbeiders hebben zich geen ogenblik van de wijs laten brengen. Er was geen spoor van nationaal chauvinisme bij hen te bekennen. Midden in de dolste overwinningsroes hielden zij het hoofd koel, eisten ‘een rechtvaardige vrede met de Franse Republiek en geen annexaties’ [18], en zelfs de staat van beleg kon hen niet tot zwijgen brengen. Geen slagveldenroem, geen gezwets over de ‘glorie van het Duitse Rijk’ werkte iets bij hen uit, hun enige doel bleef de bevrijding van het gehele Europese proletariaat. Men kan gerust zeggen dat in geen enkel land de arbeiders ooit aan een dergelijke zware, zo schitterend doorstane proef onderworpen zijn geweest.

Op de staat van beleg van de oorlog volgden de processen wegens hoogverraad, majesteitschennis en ambtenarenbelediging, de steeds toenemende politiechicanes in vreedstijd. De ‘Volksstaat’ [19] had gewoonlijk drie of vier redacteuren tegelijk in de gevangenis, de andere bladen naar verhouding. Iedere, maar enigszins bekende spreker van een partij, moest minstens éénmaal per jaar voor de rechtbank verschijnen, waar hij vrijwel zonder uitzondering werd veroordeeld. Het regende uitwijzingen, verbeurdverklaringen, verstoringen van vergaderingen. Alles tevergeefs. In de plaats van iedere gearresteerde of uitgewezene kwam onmiddellijk een ander; voor iedere verboden vergadering werden onmiddellijk twee nieuwe bijeengeroepen en het willekeurige optreden van de politie werd in de ene stad na de andere door volharding en nauwgezet in acht nemen van de wettelijke bepalingen verzwakt. Met alle vervolgingen werd juist het tegenovergestelde bereikt van wat er de bedoeling van was; wel verre van de arbeidersklasse te breken of zelfs maar te buigen, voerden zij steeds nieuwe recruten aan en versterkten zij de organisatie. In hun strijd, zowel met de overheid als met de afzonderlijke bourgeois bewezen de arbeiders overal dat zij dezen verstandelijk en moreel de baas waren, en vooral in hun conflicten met de zogenaamde ‘werkgevers’ bleek dat de arbeiders nu de ontwikkelden en de kapitalisten de sukkel waren. En daarbij voeren zij de strijd over het algemeen met een humor, die het beste bewijs ervan is hoe zeker zij van hun zaak en hoe bewust zij zich van hun overwicht zijn. Een strijd die op deze wijze gevoerd wordt, op door de geschiedenis voorbereid terrein, moet belangrijke resultaten opleveren. De successen van de Januariverkiezingen [20] zijn tot nu toe enig in hun soort in de geschiedenis van de moderne arbeidersbeweging en de verbazing die zij in geheel Europa teweegbrachten, was volkomen gerechtvaardigd. De Duitse arbeiders hebben twee belangrijke voordelen boven die van het overige Europa. Ten eerste dat zij tot het meest theoretische Europese volk behoren en dat zij de zin voor theorie behouden hebben, die de zogenaamde ‘ontwikkelde mensen’ in Duitsland zo volkomen kwijt zijn geraakt. Zonder de Duitse filosofie, in het bijzonder die van Hegel, zou het Duitse wetenschappelijke socialisme — het enige wetenschappelijke socialisme dat er ooit is geweest — nooit tot stand zijn gekomen. Indien de arbeiders geen zin voor theorie hadden bezeten, zou dit wetenschappelijke socialisme hun nooit zozeer tot in hart en nieren zijn doorgedrongen als nu het geval is. En welk een onmetelijk voordeel dat is, blijkt enerzijds uit de onverschilligheid voor alle theorie, die een van de voornaamste redenen is waarom de Engelse arbeidersbeweging, ondanks de uitstekende organisatie van de afzonderlijke vakverenigingen, zo weinig vooruitgang maakt en anderzijds uit de wanorde en de verwarring, die het proudhonisme in zijn oorspronkelijke gedaante bij Fransen en Belgen en in zijn, door Bakoenin verder tot een karikatuur gemaakte vorm bij Spanjaarden en Italianen heeft gesticht.

Het tweede voordeel is dat de Duitsers in de arbeidersbeweging, wat de tijd betreft tamelijk achteraan zijn gekomen. Zoals het Duitse theoretische socialisme nooit zal vergeten wat het aan Saint-Simon, Fourier en Owen te danken heeft, drie mannen die met al hun fantasterij en utopieën tot de knapste koppen van alle tijden behoren en talloze dingen op geniale wijze vooruitzagen, waarvan wij de juistheid nu aantonen — zo mag de Duitse, praktische arbeidersbeweging nooit vergeten dat zij zich ontwikkeld heeft door op de Engelse en Franse

beweging te steunen, dat zij eenvoudig gebruik kon maken van hun duur betaalde ervaringen en hun toentertijd meestal onvermijdelijke fouten nu kon vermijden. Als de Engelse trade-unions en de Franse politieke arbeidersstrijd er niet geweest waren, als vooral de Parijse Commune niet een geweldige stoot voorwaarts gegeven had, waar zouden we dan nu zijn?

Men zal moeten toegeven dat de Duitse arbeiders de voordelen van hun toestand met zeldzaam inzicht hebben uitgebuit. Voor de eerste maal sinds er een arbeidersbeweging bestaat, wordt de strijd naar drie kanten — de theoretische, de politieke en de praktisch-economische (verzet tegen de kapitalisten) — in eensgezindheid en samenhang en volgens plan gevoerd. In deze om zo te zeggen concentrische aanvallen liggen juist de kracht en de onoverwinnelijkheid van de Duitse beweging.

Enerzijds door hun hierboven uiteengezette voordelige positie, anderzijds door de eigenaardigheden van de Engelsen als eilandbewoners en het met geweld onderdrukken van de Franse beweging, zijn de Duitse arbeiders op het ogenblik in de voorhoede van de proletarische strijd komen te staan. Hoe lang de gebeurtenissen hen op deze erepost zullen laten, kan men niet voorspellen. Maar zolang zij deze post innemen zullen zij, hopen wij, hun plicht doen zoals het behoort. Daarvoor is een verdubbelde inspanning nodig op ieder gebied van de strijd en de propaganda. Het zal vooral de plicht van de leiders zijn, zich voortdurend beter op de hoogte te stellen van alle theoretische kwesties, zich meer en meer los te maken van de invloed van verouderde, tot de vroegere wereldbeschouwing behorende frases en voortdurend in het oog te houden dat het socialisme, nu het een wetenschap is geworden, ook als wetenschap behandeld, d.w.z. bestudeerd wil worden. Het zal er op aankomen het op deze wijze verworven, steeds helderder wordende inzicht met nog meer ijver onder de arbeidersmassa's te verbreiden en de organisatie, zowel van de partij als van de vakverenigingen, steeds nauwer te laten samengaan. Al vertegenwoordigen ook de socialistische stemmen die zich in januari hebben uitgesproken een aardig legertje, toch vormen zij nog lang niet de meerderheid van de Duitse arbeidersklasse, en hoe bemoedigend de resultaten van de propaganda onder de plattelandsbevolking ook zijn, toch blijft juist hier nog oneindig veel te doen. Het komt er dus op aan de strijd niet te laten verslappen, wij moeten de vijand de ene stad na de andere, het ene kiesdistrict na het andere ontrukken; in de eerste plaats echter gaat het erom de echte nationale geest te bewaren die geen patriottisch chauvinisme duldt en die iedere nieuwe stap in de proletarische beweging met vreugde begroet, onverschillig door welk volk deze wordt gedaan. Als de Duitse arbeiders zo vooraangaan, zullen zij weliswaar niet aan de spits van de beweging marcheren — het is helemaal niet in het belang van deze beweging dat de arbeiders van een bepaalde natie aan haar spits marcheren — maar zij zullen toch een eervolle plaats in de voorhoede innemen; zij zullen gewapend klaar staan wanneer óf onverwacht zware beproevingen óf geweldige gebeurtenissen nog meer moed, nog meer vastberadenheid en energie van hen eisen.

Friedrich Engels

Londen, 1 juli 1874

Noten:

[1] Engels schreef dit voorwoord voor de tweede druk van zijn geschrift *Der deutsche Bauernkrieg*, dat in oktober 1870 in Leipzig verscheen. Daarvoor was het reeds in de *Volksstaat* nrs. 27 en 28 van 2 en 6 april 1870 verschenen, terwijl het als herdruk in 1875 bij de derde uitgave van dit werk verscheen. Engels had daartoe aan dit voorwoord een tweede gedeelte toegevoegd.

[2] Het betreft hier het geschrift van Marx *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850*, dat als een reeks artikelen vanaf januari tot oktober 1850 in het door Marx uitgegeven tijdschrift *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue* verscheen.

[3] De *Nationalliberale Partei*, de vertegenwoordigster van de Duitse, maar in de eerste plaats

van de Pruisische bourgeoisie, werd in de herfst van 1866 na de splitsing in de burgerlijke *Fortschrittspartei* opgericht. De nationaalliberalen lieten hun eisen inzake de politieke heerschappij van de bourgeoisie vallen ter wille van de bevrediging van de materiële belangen van deze klasse, en beschouwden de vereniging van de Duitse staten onder Pruisische leiding als hoofddoel. Hun politiek weerspiegelde de capitulatie van de Duitse liberale bourgeoisie voor Bismarck. Na de eenwording van Duitsland ontwikkelde de Nationaalliberale Partij zich definitief tot de partij van de grote bourgeoisie en de industriemagnaten. Haar binnenlandse politiek nam steeds meer het karakter aan van trouw en onderdanigheid. Daarbij ging men zover dat men zelfs afzag van vroeger gestelde liberale eisen, zoals bv. de in het program van 1866 naar voren gebrachte noodzaak ‘vóór alles het budgetrecht te verdedigen’.

[4] In het jaar 1866 ontroonde Bismarck na de oorlog van Pruisen tegen Oostenrijk de koning van Hannover, de keurvorst van Hessen en de hertog van Nassau. Hun landen werden, evenals Sleeswijk-Holstein en de vrije rijksstad Frankfort a/d Main bij Pruisen ingelijfd. Door de oorlog had de Duitse Bond, die sinds 1815 alle Duitse staten had omvat, opgehouden te bestaan en Bismarck stichtte de Noord-Duitse Bond, die de 22 kleine staten ten noorden van de Main onder Pruisische leiding verenigde, terwijl de drie Zuid-Duitse staten Beieren, Württemberg en Baden evenals een deel van Hessen, buiten de Bond bleven. De Noord-Duitse Bond bestond van 18 augustus 1866 tot en met 31 december 1870.

[5] De *Deutsche Volkspartei* ontstond in 1865. Ze bestond uit de democratische delen van de kleine bourgeoisie en gedeeltelijk uit vertegenwoordigers van de bourgeoisie — vooral uit de Zuid-Duitse staten. In tegenstelling tot de nationaalliberalen trad de Duitse Volkspartij tegen de Pruisische hegemonie in Duitsland op en stond zij een federatief Groot-Duitsland voor, dat ook Pruisen en Oostenrijk moest omvatten. Deze partij, die een anti-Pruisische politiek voerde en algemeen-democratische leuzen propageerde, was tegelijkertijd de woordvoester van het particularistische streven van enkele Duitse staten. Zij stond de idee van een Duitse bondsstaat voor en trad terzelfder tijd op tegen de vereniging van Duitsland in de vorm van een verenigde, gecentraliseerde, democratische republiek. In 1866 sloot de Saksische Volkspartij, waarvan de kern uit arbeiders bestond, zich bij de Duitse Volkspartij aan. Deze linkervleugel van de Volkspartij had met die partij in wezen niets gemeen behalve haar anti-Pruisische houding en het streven om met vereende krachten de nationale eenwording van het land langs democratische weg te bereiken. Daarna ontwikkelde deze vleugel zich in socialistische richting. Het grootste deel van de partij sloot zich, na zich van de kleinburgerlijke democraten te hebben afgesplitst, in augustus 1869 bij de Sozialdemokratische Arbeiterpartei (Eisenacher) aan.

[6] In het midden van de zestiger jaren van de 19de eeuw bestond in Pruisen een bureaucratisch reglementeringssysteem voor de industrie. Verschillende takken van industrie waren onderworpen aan een systeem van concessies, d.w.z. van speciale vergunningen, die bij het stichten van industriële bedrijven bij de staatsoverheid moesten worden aangevraagd. Zonder deze concessies was het exploiteren van een industriële onderneming niet mogelijk. Deze feodaal-bureaucratische maatregelen remden de ontwikkeling van de kapitalistische productie.

[7] De belangrijkste slag van de Pruisisch-Oostenrijkse oorlog vond plaats op 3 juli 1866 bij Königgratz in de buurt van het dorp Sadowa. Hij eindigde met de beslissende nederlaag van het Oostenrijkse leger. Tijdens de strijd dreigden de Oostenrijkers omsingeld te worden. Maar de Pruisische opperbevelhebber prins Friedrich Karl liet het beslissende moment voorbijgaan en gaf het Oostenrijkse leger de mogelijkheid, zich over de Elbe op Olmütz terug te trekken.

[8] Op het congres van de Internationale te Bazel werd op 10 september 1869 in verband met het vraagstuk van de grondeigendom de navolgende, door marxistische afgevaardigden voorgestelde resolutie aangenomen: ‘1. De maatschappij heeft het recht de particuliere

eigendom van de grond af te schaffen en er de collectieve eigendom voor in de plaats te stellen; 2. Het is noodzakelijk, de particuliere eigendom van de grond af te schaffen en er de collectieve eigendom voor in de plaats te stellen’.

[9] Bij de voorbereiding van de derde uitgave van zijn in 1850 geschreven werk *Der deutsche Bauernkrieg* vulde Engels het door hem in februari 1870 bij de tweede druk geschreven voorwoord aan. Deze derde uitgave met het aangevulde voorwoord verscheen in 1875 te Leipzig.

[10] *Heiliges deutsches Reich preussischer Nation* — een navolging van de tot 1805 gebruikte benaming: ‘Heiliges Römisches Reich deutscher Nation’, als woordspeling ter karakterisering van het sinds 1870/71 bestaande Duitse rijk onder de hegemonie van Pruisen. (Zie ook noot 12.) *Sedan* — zie noot 17

[11] Hier worden het koninkrijk Hannover, het keurvorstendom Hessen-Kassel en het groothertogdom Nassau bedoeld, die door Pruisen na de overwinning in de Pruisisch-Oostenrijkse oorlog in 1866 geannexeerd werden. (Zie ook noot 4.)

[12] Rijnland en Westfalen werden bij een door het Weense Congres van 1815 genomen besluit bij Pruisen gevoegd. De vier miljoen direct geannexeerde Duitsers zijn de bewoners van het na de Pruisisch-Oostenrijkse oorlog in 1866 door Pruisen ingelijfde gebied (zie noot 4). De zes miljoen indirect geannexeerde Duitsers zijn de bewoners van de 22 in de Noord-Duitse Bond verenigde kleine staten ten noorden van de Main (zie noot 4).

[13] In verband met de Pruisische overwinningen in de Duits-Franse oorlog, sloten de vier Zuid-Duitse staten (Baden, Hessen, Beieren en Württemberg) zich bij de Noord-Duitse Bond aan, waarover in november 1870 daartoe strekkende verdragsregelingen werden afgesloten. Na de aansluiting van de Zuid-Duitse staten bij de Noord-Duitse Bond noemde deze zich in officiële stukken *Deutscher Bund* (vanaf 15 november 1870). Op 9 december 1870 werd deze benaming bij besluit van de Rijksdag veranderd in *Deutsches Reich*. De officiële proclamering van het Duitse Rijk volgde ter gelegenheid van de kroning van de keizer op 18 januari 1871 in Versailles.

[14] ‘Nur immer langsam voran’, een refreinregel van het in 1813 ontstane volksliedje ‘Die Krähwinkler Landwehr’.

[15] *Kreisordnung*, een regeling voor de provincies Pruisen, Brandenburg, Pommern, Posen, Silezië en Saksen van 13 december 1872, die als grondslag diende voor de bestuurshervorming in Pruisen. Met deze regeling werd het erfelijke recht op politiebevoegdheid van de landheer op het platteland afgeschaft en werden bepaalde elementen van plaatselijk zelfbestuur ingevoerd, zoals een gekozen burgemeester, districtsvergaderingen bij de landraden, verkiesbaar volgens het standensysteem, enz. De hervorming had de consolidatie van het staatsapparaat en het versterken van het centrale bestuur in het belang van de landjonkers ten doel. De landjonkers behielden in de districten en provincies in de praktijk hun macht, omdat ze de meeste verkiesbare ambten persoonlijk uitoefenden of door hun gevolmachtigden lieten bezetten.

[16] Met de *Krach van 1873* eindigde in Duitsland de na de Duits-Franse oorlog van 1870/71 aangevangen periode van de zogenaamde ‘Gründerjahre’, een tijd van wilde speculaties en beursmanipulaties.

[17] In de *Slag bij Spichern* (Lotharingen) op 6 augustus 1870 werd het Tweede Franse Legerkorps onder generaal Frossard door de Pruisen verslagen. In de geschiedenisliteratuur wordt deze slag ook wel de Slag bij Forbach genoemd. De *Slag bij Mars-la-Tour* (Slag bij Vionville) vond op 16 augustus 1870 plaats. Het strategische resultaat bestond hieruit, dat het de Pruisen gelukt was, de reeds begonnen aftocht van het Franse Rijnleger uit Metz op te houden en het de terugweg af te snijden.

De *Slag bij Sedan* op 1 en 2 september 1870 was een van de beslissende veldslagen, tijdens welke de onder bevel van MacMahon staande Franse legers door de Pruisische troepen

werden verslagen en Napoleon III gevangen werd genomen. De catastrofe bij Sedan bespoedigde de ineenstorting van het Tweede Keizerrijk in Frankrijk en leidde tot de uitroeping van de republiek op 4 september 1870. Met de vernietiging van het geregelde Franse leger en met de proclamatie van de republiek had de oorlog van de zijde van Pruisen zijn verdedigingskarakter verloren. De veroveringsplannen van het Pruisische militarisme, van het landjonkerdom en de bourgeoisie traden aan het daglicht.

[18] Deze leuze verscheen vanaf 21 september 1870, na de overwinning van de Duitse troepen op Napoleon III, in de *Volksstaat*.

[19] *Der Volksstaat* — het door Wilhelm Liebknecht geredigeerde orgaan van de in 1869 opgerichte Sociaaldemocratische Arbeiderspartij, de zg. ‘Eisenacher Partei’; het verscheen van 1869 tot 1876 in Leipzig.

[20] Bij de Rijksdagverkiezingen op 10 januari 1874 behaalde de sociaaldemocratie meer dan 350.000 stemmen (6 procent van alle stemmen) en slaagde erin negen afgevaardigden in de Rijksdag te brengen. Tot de gekozenen behoorden August Bebel en Wilhelm Liebknecht, die op het ogenblik van de verkiezingen nog vestingstraf ondergingen.

De Duitse Boerenoorlog [21]

Ook het Duitse volk heeft zijn revolutionaire traditie. Er is een tijd geweest dat Duitsland mannen voortbracht, die zich met de beste revolutionairen uit andere landen konden meten, een tijd waarin het Duitse volk een volharding en een energie aan de dag legde, die in een meer gecentraliseerd land de prachtigste resultaten zouden hebben gehad en waarin Duitse boeren en plebejers denkbeelden en plannen koesterden, waarvoor hun nakomelingen maar al te vaak terugdeinzen.

Nu na twee jaren van strijd [1848-1849] bijna overal een verslapping valt waar te nemen, is het ogenblik gekomen het Duitse volk de onbehouwen, maar krachtige en taaie figuren van de grote Boerenoorlog weer in herinnering te brengen. Sindsdien zijn drie eeuwen voorbijgegaan en is er heel wat veranderd, maar toch staat de Boerenoorlog niet zo heel ver van onze tegenwoordige strijd af en onze tegenstanders in die strijd zijn nog voor het merendeel dezelfde. De klassen en gedeelten van klassen die in 1848 en 1849 overal verraad hebben gepleegd, zullen wij reeds in 1525, zij het op een lagere trap van ontwikkeling, als verraders tegenkomen. En als het krachtige vandalisme van de Boerenoorlog in de beweging van de laatste jaren slechts hier en daar, in het Oden Woud, in het Zwarte Woud, in Silezië, aan de dag is getreden, dan is dat in ieder geval geen voordeel van de moderne opstand.

I

De economische toestand en de maatschappelijke structuur van Duitsland

Laten wij eerst een kort overzicht geven van de Duitse verhoudingen in het begin van de XVIde eeuw.

De Duitse industrie was in de XIVde en XVde eeuw tot grote bloei geraakt. In plaats van de feodale plaatselijke industrie op het platteland was het in gilden georganiseerde stedelijke ambacht gekomen, dat voor omvangrijkere gebieden en zelfs voor afgelegen markten produceerde. Het weven van grove wollen en linnen stoffen was nu een vaste, zeer verspreide tak van industrie geworden. In Augsburg werden zelfs al fijne wollen, linnen en zijden geweven stoffen vervaardigd. Naast de weverij waren vooral die takken van industrie opgekomen, die eigenlijk tot het kunsthandwerk behoorden en die hun voedingsbodem in de geestelijke en wereldlijke weelde van de late middeleeuwen vonden: de goud- en zilversmeden, de beeldhouwers en beeldsnijders, de koper- en houtgraveurs, de wapensmeden, de stempelsnijders voor medailles, de draaiers, enz. Een reeks van min of meer belangrijke uitvindingen, waaronder die van het buskruit [Het buskruit kwam, zoals

tegenwoordig onomstotelijk vaststaat, van China via India naar de Arabieren en van dezen, tegelijk met de vuurwapens, over Spanje naar Europa.] en de boekdrukkunst hoogtepunten in de geschiedenis vormden, had in aanzienlijke mate bijgedragen tot de ontwikkeling van de nijverheid. De handel hield gelijke tred met de industrie. De Hanze[22] had door haar honderdjarig monopolie ter zee de opheffing van geheel Noord-Duitsland uit de middeleeuwse barbaarsheid verzekerd. En al kon zij sinds het einde van de XVde eeuw al spoedig niet meer tegen de concurrentie van de Engelsen en Hollanders op, toch voerde niettegenstaande de ontdekkingen van Vasco da Gama de grote handelsweg van Indië naar het noorden nog steeds over Duitsland en bleef Augsburg de stapelplaats van Italiaanse zijden stoffen, Indische specerijen en alle producten van de Levant. De Noord-Duitse steden, met name Augsburg en Neurenberg, waren centra van een voor die tijd zeer aanzienlijke rijkdom en luxe. Het winnen van grondstoffen was ook in belangrijke mate gestegen. De Duitse mijnwerkers waren in de XVde eeuw de bekwaamsten van de hele wereld en ook de landbouw was door de bloei van de steden van zijn vroegere middeleeuwse achterlijkheid bevrijd. Niet alleen waren grote stukken land ontgonnen, maar men kweekte nu ook planten waaruit kleurstoffen gewonnen werden en andere uit het buitenland geïmporteerde planten, waarvan de teelt, daar zij grote zorg vereiste, een gunstige invloed op de landbouw in het algemeen uitoefende.

De vooruitgang van de Duitse nationale productie had echter nog steeds geen gelijke tred gehouden met die van andere landen. De landbouw stond ver ten achter bij de Engelse en Hollandse, de industrie bij de Italiaanse, Vlaamse en Engelse; op zee begon de Engelse, en vooral de Hollandse handel de Duitsers te verdringen. De bevolking was nog altijd zeer dun gezaaid. Middelpunten van beschaving waren er slechts hier en daar om bepaalde industrie- en handelscentra heen en de belangen van deze afzonderlijke centra liepen ver uiteen, zij hadden nauwelijks hier en daar punten van aanraking. Het zuiden had heel andere handelsverbindingen en afzetmarkten dan het noorden; het oosten en het westen stonden bijna geheel buiten ieder verkeer. Geen enkele stad kwam in aanmerking om het industriële en commerciële centrum van het gehele land te worden, zoals Londen dat bv. al voor Engeland was. Het gehele binnenlandse verkeer beperkte zich hoofdzakelijk tot de kust- en riviervaart en tot de enkele grote handelswegen van Augsburg en Neurenberg over Keulen naar Holland en over Erfurt naar het noorden. Verder van de rivieren en handelswegen af lag een aantal kleinere steden die, buiten het grote verkeer gesloten, rustig doorvegeteerden op de levensvoorwaarden van de late middeleeuwen, weinig buitenlandse goederen verbruikten en weinig producten voor de uitvoer leverden. Van de plattelandsbevolking kwam alleen de adel in aanraking met uitgebreidere kringen en nieuwe behoeften; de massa van het platteland kwam nooit verder dan de streek waar zij woonde en haar horizon was door de plaatselijke toestanden begrensd.

Terwijl in Engeland en Frankrijk de ontwikkeling van de handel en de industrie een samengaan van de belangen over het hele land en dus ook een politieke centralisatie ten gevolge had, bracht Duitsland het niet verder dan een groepering van belangen naar provincies — om plaatselijke centra heen — en daardoor tot een politieke versplintering; een versplintering die eerst recht duidelijk aan het licht kwam door het uitsluiten van Duitsland van de wereldhandel. Tegelijk met het verval van het *zuiver feodale* rijk werd de band tussen de verschillende delen van het rijk verbroken, werden de grote rijksleemmannen tot vrijwel onafhankelijke vorsten, sloten enerzijds de rijkssteden en anderzijds de rijksridders verbonden, nu eens tegen elkaar, dan weer tegen de vorsten of de keizer. De Rijksregering, die zelf niet zeker meer was van haar positie, aarzelde tussen de verschillende delen waaruit het Rijk bestond en verloor daardoor steeds meer van haar gezag. De poging om het land te centraliseren naar het voorbeeld van Lodewijk de XIde bracht het, ondanks alle intriges en gewelddadigheden niet verder dan het bij elkaar houden van de Oostenrijkse erflanden. Wie

van deze verwarring, van deze ontelbare elkaar kruisende conflicten tenslotte profiteerden en ook profiteren moesten, dat waren de *vorsten*, de vertegenwoordigers van de plaatselijke en provinciale centralisatie temidden van de verdeeldheid, naast wie de keizer zelf steeds meer een vorst als de anderen werd.

Onder deze verhoudingen had de positie van de klassen, zoals zij uit de middeleeuwen waren blijven bestaan, belangrijke wijzigingen ondergaan en nieuwe klassen waren naast de oude opgekomen.

Uit de hoge adel waren de *vorsten* voortgekomen. Zij waren reeds vrijwel geheel onafhankelijk van de keizer en in het bezit van de meeste soevereine rechten. Zij verklaarden oorlog en sloten vrede op eigen houtje, hielden er staande legers op na, riepen landdagen bijeen en legden belastingen op. Een groot gedeelte van de lagere adel en de steden hadden zij reeds aan zich onderworpen; voortdurend deden zij pogingen om ook de andere steden en heerlijkheden van het rijk bij hun grondgebied in te lijven. Tegenover deze laatste traden zij in gelijke mate centraliserend op als tegen de Rijksregering decentraliserend. Hun wijze van regeren was al heel willekeurig. Gewoonlijk riepen zij de stenden [Stenden: in de regering vertegenwoordigde standen: geestelijkheid, adel en burgerij (vert.)] pas bij elkaar als het moeilijk anders meer kon. Zij legden belastingen op en sloten leningen naar eigen goeddunken, het recht van de stenden om hierover te beslissen werd zelden erkend en nog minder in de praktijk uitgeoefend. En zelfs dan had de vorst gewoonlijk de meerderheid op zijn hand, namelijk de twee stenden die zelf geen belasting behoeften te betalen, maar wel hun deel ontvingen van de opbrengst, de adel en de geestelijkheid. De behoefte van de vorsten aan geld nam toe met de luxe en de uitbreiding van hun hofhouding, met de staande legers en de steeds groter wordende onkosten van de regering. De belastingen werden steeds drukkender. De steden waren er meestal tegen beschermd door hun privileges; de gehele last van de belastingen kwam op de boeren neer, zowel op die van de vorst als op de lijfeigenen, horigen en pachters van de leenplichtige adel. Als de directe belasting niet voldoende opbracht, vulde men het tekort aan met indirecte; de meest verfijnde manoeuvres van de financiers kwamen er aan te pas om de lekke staatskas te vullen. Als dat allemaal niet hielp, als er niets meer te verpanden was, als geen vrije stad meer krediet wilde geven, nam men zijn toevlucht tot de gemeenste muntoperaties, maakte slecht geld, liet de koers kunstmatig stijgen of dalen, al naar het de fiscus te pas kwam. De handel in stedelijke en andere privileges, die men later met geweld terugnam om ze dan weer voor veel geld te verkopen, het gebruikmaken van iedere poging tot verzet als voorwendsel voor brandschattingen en plundertochten van allerlei aard, enz. enz., waren ook in die dagen voor de vorsten voordelige en heel gewone bronnen van inkomsten. Zo was ook de rechtspraak een vast en niet onbelangrijk handelsartikel voor hen. Kortom, de toenmalige onderdanen, die bovendien nog te lijden hadden van de particuliere hebzucht van de rentmeesters en ambtenaren van de vorsten, genoten volop de zegeningen van het 'paternalistische' regeringsstelsel.

Uit de feodale hiërarchie van de middeleeuwen was de middenadel bijna geheel verdwenen, deze had zich óf opgewerkt tot een onafhankelijke positie van kleine vorsten, óf was afgedaald tot de lagere adel. *De lagere adel, de ridderschap* ging met snelle schreden zijn ondergang tegemoet. Een groot deel was reeds totaal verarmd en leefde alleen van de diensten die zij de vorsten als militair of als burgerlijk ambtenaar bewezen; een ander deel was leenplichtig en onderhorig aan de vorsten, het kleinste deel behoorde tot de rijksadel. De ontwikkeling van het krijgswezen, de toenemende betekenis van de infanterie en de verbetering van de vuurwapens verminderden het belang van hun militaire prestaties als zware cavalerie en maakten tevens een eind aan de onneembaarheid van hun burchten. Evenals de Neurenbergse handwerkers werden ook de ridders door de vooruitgang van de industrie overbodig gemaakt. Ook geldgebrek droeg bij tot hun ondergang. De weelde op de kastelen, het wedijveren in pracht en praal op de toernooien en feesten namen toe, de prijs van

wapens en paarden werd hoger naar gelang van de vooruitgang der maatschappelijke ontwikkeling, terwijl de bronnen van inkomsten voor de ridders en baronnen weinig of in het geheel niet toenamen. Veten met de daarmee verbonden plundering en brandschatting, struikroverij en dergelijke nobele bezigheden werden mettertijd te gevaarlijk. De belastingen en diensten van de onderhorigen brachten weinig meer op dan vroeger. Om aan hun groeiende behoeften te voldoen moesten de edele heren hun toevlucht tot dezelfde middelen nemen als de vorsten. De knevelarij van de boeren door de adel werd van jaar tot jaar erger. De lijfeigenen werden tot op de laatste druppel bloed uitgezogen, de horigen werden onder allerlei voorwendsels en namen met telkens nieuwe belastingen en verplichte diensten bezwaard. De herendiensten, pachten, renten, leenrechten, begrafenisbelasting, veiligheidsbelasting, enz. werden, ondanks alle oude afspraken, willekeurig verhoogd. Men weigerde recht te spreken of sjacherde ermede en als de ridder het geld van de boer niet op een andere manier te pakken kon krijgen, wierp hij hem zonder veel omslag in de gevangenis en dwong hem, zich los te kopen.

Met de andere standen leefde de lagere adel ook niet op vriendschappelijke voet. De leenplichtige adel trachtte rijksonderhorig te worden, de rijksonderhorige op zijn beurt trachtte zijn onafhankelijkheid te bewaren, vandaar de voortdurende conflicten met de vorsten. De geestelijkheid werd door de ridders in haar opgeblazen gedaante van die tijd als een volmaakt overbodige stand beschouwd, die zij om haar uitgestrekte goederen en door het celibaat en de kerkelijke wetgeving bijeengehouden rijkdommen benijdden. Met de steden lag de ridder voortdurend overhoop; hij was de steden geld schuldig, hij leefde van de plundering van hun gebied, van de beroving van hun kooplieden, van de losgeldten voor de gevangenen die tijdens de strijd waren gemaakt. En de strijd van de ridders tegen al deze standen werd heftiger naarmate de kwestie van het geld ook voor hen een levenskwestie werd.

De *geestelijkheid*, die de ideologie van het middeleeuwse feodalisme vertegenwoordigde, ondervond de invloed van de maatschappelijke veranderingen niet minder. Door de boekdrukkunst en de behoeften van de uitgebreidere handel was haar niet alleen het monopolie van het lezen en schrijven, maar ook van de hogere ontwikkeling ontnomen. Er ontstond een verdeling van de arbeid ook op intellectueel gebied. De opkomende stand van rechtskundigen verdrong de geestelijkheid uit een reeks van invloedrijke ambten. Zij begon overbodig te worden en erkende dit zelf door haar steeds toenemende luiheid en onwetendheid. Maar hoe overbodiger zij werd, des te talrijker werd zij — dankzij de enorme rijkdommen die zij nog voortdurend op allerlei manieren wist te vermeerderen.

De geestelijkheid was in twee totaal verschillende klassen verdeeld. De feodale geestelijke hiërarchie vormde de *aristocratische* klasse: de bisschoppen en aartsbisschoppen, de abten, priors en andere prelaten. Deze kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders waren óf zelf rijksvorsten, óf zij heersten als feodale grondbezitters onder de opperheerschappij van andere vorsten over grote stukken grondgebied met talrijke lijfeigenen en horigen. Zij buiten hun onderdanen niet alleen even onbarmhartig uit als de adel en de vorsten, maar gingen nog veel schaamtelozer te werk. Behalve bruto geweld gebruikten zij alle kerkelijke chicanes, behalve over de verschrikkingen van de pijnbank beschikten zij over de banvloek, het weigeren van de absolutie en de intriges van de biechtstoel om de mensen hun laatste penning te ontnemen of het erfdeel van de kerk te vergroten. Het vervalsen van oorkonden was een bij deze waardige mannen veel voorkomend en geliefd middel om aan geld te komen. Maar ofschoon zij naast de gebruikelijke feodale belastingen en pachten ook nog tienden inden, waren al deze inkomsten nog niet toereikend. Om het volk tot nog meer offers te bewegen namen zij hun toevlucht tot het vervaardigen van wonderdoende heiligenbeelden en relikwieën, tot het organiseren van zaligmakende bedeplaatsen en het gesjacher met aflaten, hetgeen heel lang met veel succes plaatsvond.

Het waren deze prelaten en hun door de politieke en geloofsvervolgingen aangroeiende gendarmerie van monniken, waartegen zich de haat niet alleen van het volk, maar ook van de adel richtte. Voor zover zij tot het rijk behoorden, stonden zij de vorsten in de weg. Het heerlijke leven van de welgedane bisschoppen en abten en hun monnikenlegers wekte de jaloezie van de adel en verbitterde het volk, dat er de kosten van dragen moest, te meer daar het in schreeuwend contrast stond met wat zij predikten.

Het *plebejische* deel van de geestelijkheid bestond uit de predikers op het platteland en in de steden. Zij stonden buiten de feodale hiërarchie van de kerk en hadden geen deel aan haar rijkdommen. Hun werk werd minder gecontroleerd en, hoe belangrijk het ook was voor de Kerk, kon deze het in deze tijd beter missen dan de politiediensten van de in de kloosterkazernes opgesloten monniken. Zij werden dan ook veel slechter betaald en hadden ook meestal maar zeer karige inkomsten. Daar zij van burgerlijke of plebejische afkomst waren, stonden zij dicht genoeg bij de massa om ondanks hun priesterschap hun sympathieën voor de kring waar zij uit voortgekomen waren, te behouden. Het deelnemen aan de bewegingen van die tijd was bij de monniken uitzondering en bij hen regel. Uit hun midden kwamen de theoretici en de ideologen van de beweging en velen van hen, vertegenwoordigers van de plebejers en boeren, lieten daarvoor het leven op het schavot. De haat van het volk tegen de priesters richtte zich slechts in enkele gevallen ook tegen hen.

Zoals de keizer boven de vorsten en adel stond, zo stond de *paus* boven de priesters van hogere en lagere rang. Zoals de 'gemene penning'[23], de rijksbelasting, aan de keizer werd betaald, zo ontving de paus de algemene kerkelijke belasting en daarvan bekostigde hij de weelde aan het hof te Rome. In geen land werden deze kerkelijke belastingen — dankzij de macht en de talrijkheid van de priesters — met grotere nauwgezetheid en strengheid ingevorderd dan in Duitsland, in het bijzonder de annaten[24] bij het openvallen van bisdommen. Naarmate de behoeften stegen werden nieuwe middelen gevonden om aan geld te komen: sjacher met relikwieën, aflaten, giften voor kerkelijke feesten, enz. Zo stroomden ieder jaar aanzienlijke bedragen uit Duitsland naar Rome en de toegenomen druk die er het gevolg van was, deed niet alleen de haat tegen de priesters toenemen maar wekte ook het nationale gevoel op, vooral bij de adel, de toentertijd meest nationaal voelende stand.

Uit de oorspronkelijke paalburgers[25] van de middeleeuwse *steden* waren, door de bloei van handel en nijverheid, drie scherp gescheiden groeperingen ontstaan.

Aan het hoofd van de stedelijke gemeenschap stonden de *patricische geslachten*, de zg. '*Deftige stand*'. Dit waren de rijkste families. Zij alleen zaten in de Raad en bekleedden alle ambten in de stad. Zij beheerden dan ook niet alleen de inkomsten, maar beschikten er ook over. Zich sterk voelend door hun rijkdom, door hun vanouds door keizer en rijk erkende aristocratische positie, buitten zij zowel de stedelijke gemeenschap als de boeren, die aan de steden onderhorig waren, op alle manieren uit. Zij dreven woekerhandel met koren en geld, verschaften zich allerlei monopolies, ontnamen de stadsbewoners het een na het ander alle rechten op het gebruik van de aan de stad behorende bossen en weiden en benutten deze uitsluitend ten eigen voordele, zij hieven willekeurig wegen-, bruggen- en poortgelden en andere belastingen en sjacherden met gildenprivileges, meester- en burgerrechten en met de rechtspraak. Met de boeren uit het stadsgebied gingen zij niet zachtzinniger om dan de adel of de geestelijkheid; integendeel, de stedelijke bestuurlijke ambtenaren en hun handlangers op het platteland, uitsluitend patriciërs, paarden bij het invorderen van het geld aristocratische hardvochtigheid en hebzucht aan een zekere bureaucratistische nauwgezetheid. De op deze wijze ingevorderde stedelijke inkomsten werden met de grootste willekeur beheerd, de verantwoording ervan in de stadsboeken vond op een zeer nonchalante en slordige wijze plaats en was niet meer dan een formaliteit, knoeierijen en kastekorten waren aan de orde van de dag. Hoe gemakkelijk het in die tijd voor een weinig talrijke, sterk bevoorrechte, door bloedverwantschap en gemeenschappelijke belangen bijeengehouden kaste was, zich uit de

stedelijke inkomsten te verrijken, zal men begrijpen wanneer men zich de talrijke bedriegerijen en oplichterijen in herinnering brengt, die in 1848 in vele stadsbesturen aan de dag zijn gekomen.

De patriciërs hadden ervoor gezorgd dat de rechten van de stadsbevolking, vooral wat de financiën betreft, overal in vergetelheid raakten. Eerst later, toen de knoeierijen van deze heren alle perken te buiten gingen, kwam de burgerij weer in beweging om tenminste de controle over het stadsbestuur in haar handen te krijgen. Zij kreeg in de meeste steden haar rechten inderdaad terug. Maar door de voortdurende onderlinge twisten van de gilden, de vasthoudendheid van de patriciërs en de bescherming die zij bij het Rijk en de besturen van de met hen verbonden steden vonden, slaagden de patricische raadsheren er spoedig in, hun oude heerschappij hetzij door list, hetzij door geweld te herstellen. In het begin van de XVIde eeuw was de burgerij weer in alle steden in de oppositie.

De stedelijke oppositie tegen het patriciërdom viel in twee delen uiteen, die tijdens de Boerenoorlog duidelijk naar voren treden.

De *burgerlijke oppositie*, de voorloopster van onze tegenwoordige liberalen, omvatte de rijke en middenstandsburgers en een, naar gelang van de plaatselijke omstandigheden groter of kleiner deel van de kleine burgerij. Hun eisen bleven geheel binnen de grenzen der wet. Zij verlangden controle over het stadsbestuur en een aandeel in de wetgevende macht, hetzij door het bijeenroepen van de bevolking, hetzij door een vertegenwoordiging daarvan (Grote Raad, gemeentebestuur); verder beperking van het patricische nepotisme en de oligarchie van een klein aantal patricische families, die zelfs binnen het patriciërdom steeds duidelijker aan de dag trad. Hoogstens verlangden zij ook nog dat enige raadszetels door burgers uit hun midden bezet zouden worden. Deze partij, waarbij zich hier en daar het ontevreden en verarmde gedeelte van de patriciërs aansloot, had de grote meerderheid in alle gewone gemeenteraadszittingen en in de gilden. De aanhangers van de Raad en de radicalere oppositie vormden tezamen onder de eigenlijke *burgers* verreweg de minderheid.

Wij zullen zien dat gedurende de beweging van de XVIde eeuw deze ‘gematigde’, ‘wettige’, ‘welgestelde’ en ‘intelligente’ oppositie precies dezelfde rol speelt, met precies hetzelfde succes, als haar nakomelinge — de constitutionele partij — in de beweging van 1848 en 1849.[26]

Voor het overige ageerde de burgerlijke oppositie ook nog hevig tegen de priesters, wier luie leventje en losse zeden haar ten zeerste ergerden. Zij verlangde dat er maatregelen zouden worden genomen tegen te schandalige levenswijze van deze eerwaarde heren. Zij eiste dat de eigen rechtspraak en de vrijdom van belastingen voor de priesters afgeschaft zouden worden en dat het aantal monniken in het algemeen verminderd zou worden.

De *plebejische oppositie* bestond uit de verarmde burgers en uit de massa der stedelingen die geen burgerrechten bezaten: de handwerksgezellen, de dagloners en de velen die al in het eerste stadium van de ontwikkeling der steden het begin van een lompenproletariaat vormden. Het lompenproletariaat is over het algemeen een verschijnsel; dat meer of minder duidelijk in bijna alle fasen van de ontwikkeling der maatschappij te vinden is. De massa mensen, zonder een bepaalde broodwinning en zonder vaste woonplaats, groeide juist in die tijd sterk aan door het uiteenvallen van het feodalisme in een maatschappij waarin nog ieder beroep, iedere levenssfeer achter een menigte privileges verscholen ging. In alle beschaafde landen was het aantal vagebonden nimmer zo groot geweest als in de eerste helft van de XVIde eeuw. Een aantal van deze zwervers ging in oorlogstijd in het leger, anderen trokken bedelend door het land of verschaften zich, door als dagloners of op een andere manier buiten de gilden om in de steden te werken, een karig bestaan. Deze drie elementen speelden een rol in de Boerenoorlog: het eerste in de legers van de vorsten, waardoor de boeren verslagen werden, het tweede in de samenzweringen der boeren en in de boerenbenden, waar zijn verderfelijke invloed ieder ogenblik aan de dag treedt, het derde in de botsingen tussen de stedelijke

partijen. Overigens moet men niet vergeten dat een groot deel van deze klasse, voornamelijk van het deel dat in de steden woonde, in die tijd nog een flinke kern van gezonde boerenaard bezat en nog lang niet de omkoopbaarheid en verdorvenheid van het tegenwoordige lomp-proletariaat vertoonde.

Men ziet het, de plebejische oppositie in de toenmalige steden bestond uit zeer gemengde elementen. Zij verenigde in zich de verlopen bestanddelen van de oude feodale en gildenmaatschappij met het nog onontwikkelde, pas opkomende proletarische element van de beginnende modern-burgerlijke maatschappij. Verarmde gilde broeders, die nog door de privileges met de bestaande burgerlijke orde verbonden waren aan de ene, verstoten boeren en afgedankte knechts die nog niet helemaal proletariër konden worden, aan de andere kant. Tussen deze beide in de gezellen die toen buiten de officiële maatschappij stonden en, wat hun levenswijze betreft, de proletariërs zo na stonden als het onder de toenmalige industriële omstandigheden en de gildenprivileges mogelijk was; maar tegelijkertijd waren zij bijna uitsluitend toekomstige burgerlijke meesters, dankzij dit gildenprivilege. Het partijkiezen van deze gemengde elementen moest dus wel zeer onzeker zijn en er waren grote, plaatselijke verschillen. Vóór de Boerenoorlog verschijnt de plebejische oppositie in de politieke strijd niet als partij, zij treedt slechts als een lawaaige, op plunderen beluste uitwas van de burgerlijke oppositie op en kon met enige vaten wijn om- en afgekocht worden. Pas de boerenopstanden maakten haar tot partij en ook dan is zij overal in haar eisen en optreden van de boeren afhankelijk — een merkwaardig bewijs van het feit hoe afhankelijk de stad nog van het platteland was in die dagen. Voor zover zij zelfstandig optreedt, verlangt zij de instelling van de stedelijke ambachtelijke monopolies op het land, wil zij niet dat de stedelijke inkomsten door het afschaffen van de feodale lasten in het rechtsgebied verminderd worden, enz., kortom, in zover is zij reactionair, maakt zij zich aan haar eigen kleinburgerlijke elementen ondergeschikt en levert daarmee een kenschetsend voorspel tot de tragikomedie die de moderne kleinburgerij sinds drie jaar in naam der ‘democratie’ opvoert.

Alleen in Thüringen, onder de directe invloed van Münzer, en op enkele andere plaatsen onder die van zijn leerlingen, werd het plebejische gedeelte van de steden zozeer meegesleept door de algemene storm, dat het in de kiem aanwezige proletarische element bij hen voor het ogenblik de overhand kreeg over alle andere fracties van de beweging.

Deze episode, die het hoogtepunt vormt van de hele Boerenoorlog en ten nauwste met zijn belangrijkste figuur, *Thomas Münzer*, verbonden is, is tevens de kortste. Het spreekt vanzelf dat zij heel snel een einde moest nemen en tegelijkertijd een bijzonder fantastisch karakter dragen moest, terwijl de formulering van haar eisen zeer vaag moest blijven; juist zij vond de minste steun in de toenmalige verhoudingen.

Beneden al deze klassen, uitgezonderd de laatstgenoemde, bevond zich de grote uitgebuite massa van het volk: de *boeren*. Op de boer drukte de hele last van alle lagen der maatschappij: vorsten, beambten, adel, priesters, patriciërs en burgers. Of hij de onderhorige van een vorst, van een rijksbaron, van een bisschop, van een klooster of van een stad was, overal werd hij als een voorwerp, als lastdier behandeld, soms nog erger. Als hij lijfeigene was, dan stond hij zonder enige beperking ter beschikking van zijn heer. Was hij horige, dan waren de diensten waartoe hij volgens de wettelijke voorschriften en verdragen verplicht was, al voldoende om hem te doen bezwijken, maar deze diensten werden dagelijks vermeerderd. Het grootste deel van zijn tijd moest hij op het landgoed van zijn heer arbeiden en van wat hij in de weinig vrije uren die er overschoten, verdiende, moesten tienden, renten, huur, schatting, reisgeld (oorlogsbelasting), landelijke en rijksbelastingen betaald worden. Hij kon niet trouwen en niet sterven zonder er zijn heer voor te betalen. Hij moest, behalve de geregelde herendiensten, voor zijn heer stro, aardbeien, bosbessen, slakkenhuizen verzamelen, het wild opdrijven, hout hakken, enz. De visvangst en de jacht behoorden aan de heer, de boer moest rustig toelaten dat het wild zijn gewassen vernielde. De gemeenschappelijke weiden en bossen waren bijna

overal met geweld door de heren van de boeren afgenomen. En op dezelfde wijze als hij over de eigendommen beschikte, beschikte hij ook naar willekeur over de persoon van de boer, over zijn vrouw en zijn dochter. Hij had het recht van de eerste nacht. Hij wierp de boer in de gevangenis wanneer hij dat wilde en daar wachtte hem de foltering zoals tegenwoordig de rechter van instructie. Hij sloeg hem dood of liet hem onthoofden, al naar het hem goed dacht. Van die stichtelijke hoofdstukken uit de *Carolina*[27] die over het afsnijden van neuzen en oren, het uitsteken van ogen, afhakken van vingers en handen, onthoofden, radbraken, verbranden, pijnigen met gloeiende tangen, vierendelen, enz. enz. handelen is er geen enkel dat niet door de genadige beschermheren naar willekeur op hun boeren is toegepast. Wie zou hen bescherming verlenen? In de rechtbanken zaten baronnen, priesters, patriciërs en rechtsgeleerden die heel goed wisten waarvoor zij betaald werden. Alle officiële standen in het rijk leefden immers van de uitbuiting der boeren.

Hoewel de boeren knarsetandden onder de verschrikkelijke druk die op hen uitgeoefend werd, was het moeilijk hen tot opstand aan te zetten. Hun verdeeldheid werkte iedere gemeenschappelijke actie tegen. De onderwerping waaraan zij jarenlang van het ene geslacht op het andere gewend waren geweest, het feit dat zij in vele streken het voeren van wapens ontwend waren geraakt, de meerdere of mindere hardheid van de uitbuiting, die afhing van de persoon van de landheer, droegen er toe bij dat de boeren zich rustig hielden. Wij vinden dan ook in de middeleeuwen plaatselijke boerenopstanden bij de vleet, maar — althans in Duitsland — vóór de grote Boerenoorlog geen enkele algemene nationale boerenopstand. Hierbij moet gezegd worden dat de boeren alleen niet in staat waren een revolutie te beginnen, zolang de georganiseerde macht van de vorsten, van de adel en de steden in gesloten verbond tegenover hen stond. Slechts door zich met andere standen te verbinden hadden zij kans de overwinning te behalen; maar hoe zou dat mogelijk zijn geweest, daar zij door alle standen gelijkelijk werden uitgebuit?

Wij zien dus dat de verschillende standen van het Rijk: vorsten, adel, hoge geestelijkheid, patriciërs, plebejers en boeren in het begin van de XVIde eeuw een zeer verwarde massa vormden, met de meest uiteenlopende, tegenstrijdige behoeften. Iedere stand stond de andere in de weg, ze lagen voortdurend met elkaar overhoop, nu eens openlijk, dan weer in het geheim. Een verdeling van het volk in twee grote kampen zoals dat bij het uitbreken van de eerste revolutie in Frankrijk het geval was, en zoals die nu, op een hogere trap van ontwikkeling in de meeste beschaafde landen bestaat, was onder deze omstandigheden absoluut onmogelijk: ze kon pas dan enigszins tot stand komen indien de laagste stand van het volk, die door alle andere uitgebuit werd: de boeren en de plebejers, in opstand kwam. Het is gemakkelijk te begrijpen hoe verward de belangen, inzichten en acties in die tijd waren wanneer men bedenkt welk een verwarring in de laatste twee jaren de tegenwoordige, veel minder ingewikkelde samenstelling van het Duitse volk uit feodale adel, burgerij, kleinburgers, boeren en proletariaat heeft gesticht.

Noten:

[21] *Der deutsche Bauernkrieg* werd door Engels in de zomer van 1850 te Londen geschreven en nog in hetzelfde jaar in de afleveringen 5/6 van de *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*, gepubliceerd. In 1870 werd het werk opnieuw uitgegeven, nu in brochurevorm, en door Engels van een voorwoord voorzien. Op grond van de grote weerklank die het geschrift bij de Duitse arbeiders vond, volgde in 1875 wederom een nieuwe druk met het door Engels bijgewerkte voorwoord van 1870. In de tachtiger jaren begon Engels aan een bewerking van het geschrift, dat hij met omvangrijk materiaal over de geschiedenis van Duitsland wilde uitbreiden. 'Mijn "Boerenoorlog" werk ik helemaal om; het wordt de spil van de gehele Duitse geschiedenis', schreef hij op 31 december 1884 aan Sorge. De uitgave van het tweede en derde deel van *Het Kapitaal* en andere niet uit te stellen werkzaamheden

verhinderden Engels echter aan dit voornemen uitvoering te geven. Slechts het onvoltooide manuscript van de beoogde aanvullingen en enkele losse aantekeningen zijn bewaard gebleven.

In de huidige uitgave wordt de laatste door Engels verzorgde editie van 1875 gevolgd. De schrijfwijze van plaats- en familienamen is, waar zij onjuist bleek te zijn, verbeterd. De verschillende onderdelen van het werk zijn van opschriften voorzien, die de inhoud ervan aangeven.

Engels baseerde zich bij zijn werk bijna uitsluitend op Wilhelm Zimmermanns *Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges*, deel 1-3, Stuttgart 1841-43. Ook gedeelten van werken van Münzer, Luther en anderen worden uit dit werk geciteerd.

[22] *Hanze*, ook *Hansa* (genootschap, verbond) — een commercieel en politiek bondgenootschap van Duitse steden aan de Noord- en Oostzee, alsook aan de daar uitmondende rivieren vanaf de XIIIde tot de XVIIde eeuw. Doel was het verwerven van een handelsmonopolie in Noord-Europa, terwijl verder de handhaving van de heerschappij van het koopmanskapitaal, van de patricische bovenlaag, werd nagestreefd. Het grote statuut van de Hanze voorzag dan ook in maatregelen voor de strijd tegen de maatschappelijke stromingen binnen de steden. De Hanze was als onafhankelijke politieke macht een zelfstandig onderdeel van het Duitse Rijk. De bloeitijd van de Hanze valt in de tweede helft van de XIVde eeuw. Na succesvolle gevechten tegen Denemarken en Noorwegen (1370, vrede van Stralsund) bezat de Hanze een eeuw lang de handelshegemonie van het Noorden. De Hanze verloor aan betekenis in de XVIde eeuw en verdween in de XVIIde eeuw. In tegenstelling tot de opper-Duitse steden speelde in de Hanzesteden de productie een ondergeschikte rol. Het koopmanskapitaal profiteerde vooral van de tussenhandel.

[23] ‘*gemeiner Pfennig*’ — een rijksbelasting in het oude Duitse rijk; een combinatie van hoofdelijke en bezitsbelasting, die voornamelijk op de boerenstand drukte.

[24] *Annaten* (jaargelden) — de gelden, die aan paus en kardinalen betaald dienden te worden voor de vergunning tot het uitoefenen van een kerkelijk ambt (beneficie). Terwijl ze daarvoor slechts bij uitzondering of tijdelijk voorkwamen, werden de annaten onder paus Bonifacius IX in de tweede helft van de XIVde eeuw een duurzame belasting, soms bestaande uit de gehele jaaropbrengst van een beneficie, soms uit de helft ervan. De pachters of proveniers van een dergelijk beneficie lieten zich deze belastingsom dubbel en dwars door de bevolking in de vorm van gedwongen heffingen en afgeperst geld terugbetalen.

[25] *Paalburgers* — in de middeleeuwen buiten de grenspalen van het oorspronkelijke stadsgebied wonende burgers, aan wie door de stad (meestal ter vergroting van haar verdedigingskracht) het burgerrecht verleend was.

[26] De Duitse burgerlijke liberalen hadden ten tijde van de revolutie van 1848 tot 1849 de meerderheid in de Nationale Vergadering van Frankfurt en in de Nationale Vergadering van de afzonderlijke Duitse staten. In de eerste maanden van de revolutie stonden in een reeks van staten (bv. in Pruisen) liberalen aan het hoofd van de constitutionele regeringen, doch werden later door vertegenwoordigers van de bureaucratie en van de adel vervangen. De constitutionele partij wilde de macht des konings beknotten door middel van een burgerlijk-liberale grondwet en die macht daarmee als een bolwerk tegen een verdergaande ontwikkeling en verdieping van de revolutie in stand houden. Haar tactiek van overeenkomsten en haar verraderlijke politiek van compromissen met de reactionaire partijen vormden de voornaamste oorzaken van de nederlaag der Duitse revolutie van 1848/1849.

[27] *Carolina* (Constitutio criminalis carolina) — de zgn. ‘pijnlijke’ halsrechtspleging van Karel V (in 1532 op de Rijksdag te Regensburg bekrachtigd), die zich onderscheidde door uitzonderlijk gruwelijke straffen; op basis ervan ontwikkelde zich drie eeuwen lang het Duitse strafrecht.

II

De grote oppositionele groeperingen en hun ideologieën - Luther en Münzer

De groepering van de toentertijd zo veelvuldige standen tot grotere gehelen werd al door de decentralisatie en de plaatselijke en provinciale zelfstandigheid, door het industriële en commerciële isolement der provincies ten opzichte van elkaar en door de slechte verbindingen onmogelijk gemaakt. Deze groepering komt eerst tot stand met de algemene verspreiding van de revolutionaire godsdienstig-politieke denkbeelden van de Hervorming. De verschillende standen die deze denkbeelden aanvaardden of bestrijden, brengen het volk, zij het op een bijzonder moeizame en onvolkomen wijze, in drie grote kampen bijeen: het katholieke of reactionaire, het lutherse burgerlijk-hervormde en het revolutionaire. Indien wij in deze grote verbrokkeling van het volk weinig beginselvastheid ontdekken en in de eerste twee groepen ten dele dezelfde elementen aantreffen, dan is dit te verklaren uit de toestand van ontbinding waarin de meeste nog uit de middeleeuwen stammende officiële standen zich bevonden en uit de decentralisatie die dezelfde standen op verschillende plaatsen op dat ogenblik tegenovergestelde richtingen wees. Wij hebben gedurende de laatste jaren in Duitsland zó dikwijls de gelegenheid gehad geheel overeenkomstige verschijnselen te constateren, dat een dergelijke schijnbaar verwarde dooreenmenging van de standen en klassen in de veel ingewikkelder verhoudingen van de XVIde eeuw ons niet zal verwonderen.

Niettegenstaande het feit, dat de laatste tijd nieuwe gegevens aan het licht gekomen zijn, ziet de Duitse ideologie in de gevechten waaronder de middeleeuwen te lijden hadden nog steeds niets anders dan heftige theologische twisten. Als de mensen van die tijd het maar over de hemelse zaken eens hadden kunnen worden, dan zou er naar de mening van onze vaderlandse historici en staatsgeleerden geen enkele reden zijn geweest om over de wereldse zaken strijd te voeren. Deze ideologen zijn zo lichtgelovig om alle illusies die een tijdperk koestert, of die de ideologen van een tijdperk ten opzichte van hun eigen tijd koesteren, geheel serieus te nemen. Dit soort lieden ziet bv. in de revolutie van 1789 slechts een wat opgewonden debat over de voordelen van de constitutionele boven de absolute monarchie, in de Julirevolutie een in de praktijk beslist dispuut over de onhoudbaarheid van het Goddelijk recht, in de februari-revolutie^[28] een poging om het probleem ‘republiek of monarchie?’ op te lossen, enz. Van de *klassenstrijd* die in deze botsingen werd uitgevochten, waarvan de politieke leuze die op de vaandels werd geschreven slechts een uiting was, van deze klassenstrijd hebben zelfs ook tegenwoordig onze ideologen geen notie, hoewel zij de boodschap daarvan niet alleen uit het buitenland, maar ook uit het morren en wrokken van vele duizenden inheemse proletariërs zouden kunnen vernemen.

Ook in de zogenaamde godsdienstoorlogen van de XVIde eeuw ging het in de eerste plaats om zeer positieve, materiële klassebelangen en deze oorlogen waren evengoed een stuk klassenstrijd als de latere binnenlandse botsingen in Frankrijk en Engeland. Dat deze vormen van klassenstrijd toentertijd godsdienstige kentekenen droegen, dat de belangen, behoeften en eisen van de afzonderlijke klassen zich onder een godsdienstige dekmantel verborgen verandert niets aan de zaak en is gemakkelijk uit de verhoudingen van die tijd te verklaren.

De middeleeuwen waren uit de meest primitieve elementen voortgekomen. Met de oude beschaving, de oude filosofie, politiek en rechtspraak hadden zij voorgoed afgerekend om in alle opzichten opnieuw te beginnen. Het enige wat zij uit de oude ten onder gegane wereld hadden overgenomen was het christendom en een aantal halfverwoeste, geheel van hun cultuur ontdane steden. Het gevolg was dat de priesters weer, zoals op alle eerste trappen van ontwikkeling, het monopolie van de intellectuele ontwikkeling behielden en de ontwikkeling zelf dus een in wezen theologisch karakter droeg. In handen van de geestelijken bleven de politiek en de rechtspraak, evenals alle andere wetenschappen, niet meer dan onderdelen van de theologie en werden volgens dezelfde beginselen behandeld als daar gebruikelijk was. De dogma's van de kerk waren tegelijkertijd politieke axioma's en Bijbelteksten hadden kracht

van wet voor iedere rechtbank. Zelfs toen zich een aparte juristenstand ontwikkelde, bleef de rechtswetenschap nog lange tijd onder de voogdij van de theologie. En deze opperheerschappij van de theologie op het gehele terrein van de intellectuele werkzaamheid was tevens het noodzakelijke gevolg van de positie der kerk als de meest algemene samenvatting en sanctie van de bestaande feodale overheersing.

Het is duidelijk dat hierdoor alle openlijke aanvallen op het feodalisme in de eerste plaats aanvallen op de kerk, en alle revolutionaire, maatschappelijke en politieke leerstellingen tegelijkertijd en voornamelijk theologische ketterijen moesten zijn. Om de bestaande maatschappelijke verhoudingen te kunnen aanvallen moesten zij eerst van hun glans van heiligheid worden ontdaan.

De revolutionaire oppositie tegen het feodalisme duurt tijdens de gehele middeleeuwen voort. Al naar de tijdsomstandigheden treedt zij als mystiek, als openlijke ketterij of als gewapende opstand op. Wat de mystiek betreft, weet men hoe afhankelijk de hervormers van de XVIde eeuw daarvan waren; ook Münzer kon er niet buiten. De ketterijen waren gedeeltelijk een uiting van de reactie van de patriarchale Alpenherders tegen het opdringende feodalisme (de Waldenzen[29]); gedeeltelijk de oppositie van de steden die aan het feodalisme ontgroeid waren (de albigenzen[30], Arnold van Brescia, enz.), gedeeltelijk directe opstanden van de boeren (John Ball, de meester uit Hongarije, in Picardië, enz.). De patriarchale ketterij van de Waldenzen kunnen wij hier, evenals de opstand de Zwitsers, buiten beschouwing laten, omdat het naar vorm en inhoud reactionaire pogingen waren om zich af te sluiten van de historische beweging en bovendien slechts van plaatselijke betekenis. In de beide overige vormen van de middeleeuwse ketterij vinden wij reeds in de XIIde eeuw de voorboden van de grote tegenstelling tussen de burgerlijke oppositie en die van de boeren en plebejers, waaraan de boerenopstand te gronde ging. Deze tegenstelling vindt men in de middeleeuwen steeds weer terug.

De ketterij van de steden — die eigenlijk de officiële ketterij van de middeleeuwen is — keerde zich voornamelijk tegen de priesters, wier rijkdommen en politieke invloed zij aantastte. Zoals tegenwoordig de burgerij een gouvernement à bon marché — een goedkope regering eist, zo verlangden de middeleeuwse burgers een *église à bon marché* — een goedkope kerk. De burgerlijke ketterij, die naar de vorm reactionair was zoals iedere ketterij, die in de verdere ontwikkeling van de kerk en de dogma's slechts een ontaarding kan zien, eiste het herstel van de primitief-christelijke, kerkelijke instellingen en de opheffing van de exclusieve geestelijke stand. Deze goedkope inrichting schafte de monniken, de prelaten, het roomse hof, kortom alles wat in de Kerk kostbaar was, af. De steden, die zelf republieken waren al stonden zij ook onder de bescherming van vorsten, gaven door hun aanvallen op de stand van de geestelijkheid voor de eerste maal in algemene vorm te kennen dat de normale vorm van heerschappij voor de burgerij de republiek is. Hun vijandschap tegen een reeks van dogma's en kerkelijke wetten kan deels uit het voorafgaande, deels uit hun overige levensverhoudingen verklaard worden. Waarom zij bv. zo heftig tegen het celibaat optraden, daarop geeft niemand een duidelijker antwoord dan Boccaccio. Arnold van Brescia in Italië en Duitsland, de albigenzen in Zuid-Frankrijk, John Wycliffe[31] in Engeland, Hus en de calixtijnen[32] in Bohemen, waren de voornaamste vertegenwoordigers van deze richting. Dat de oppositie tegen het feodalisme hier slechts tegen de *geestelijke* feodaliteit optreedt kan zeer gemakkelijk verklaard worden uit het feit dat de steden reeds overal een erkende stand vormden en het wereldlijke feodalisme met hun privileges, met de wapens of in de stendenvergaderingen voldoende konden bestrijden.

Ook hier zien wij al, zowel in Zuid-Frankrijk als in Engeland en Bohemen, dat het grootste gedeelte van de lagere adel zich bij de steden aansluit en met de ketterij meedoet in de strijd tegen de priesters, — een verschijnsel dat zich laat verklaren uit het feit dat de lagere adel

afhankelijk was van de steden en dat zij gemeenschappelijke belangen hadden tegenover de vorsten en prelaten, hetgeen wij in de Boerenoorlog zullen terugvinden.

Een geheel ander karakter had de ketterij die uiting gaf aan de noden van de boeren en plebejers, en die bijna altijd samenging met een opstand. Zij sloot zich weliswaar aan bij alle eisen van de burgerlijke ketterij voor zover het de priesters, het pausdom en het herstel van de oudchristelijke kerkelijke instellingen betrof, maar zij ging tevens oneindig veel verder. Zij verlangde herstel van de oudchristelijke gelijkheid tussen de leden van de gemeente en erkenning daarvan als beginsel, ook voor de burgerlijke wereld. Zij leidde de burgerlijke gelijkheid, en gedeeltelijk zelfs reeds de gelijkheid van vermogen, uit de 'gelijkheid van de kinderen Gods' af. Gelijkstelling van de adel met de boeren, van de patriciërs en de bevoorrechte burgers met de plebejers, afschaffing van de herendiensten, grondrechten, belastingen, privileges en op zijn minst van de schrijnendste eigendomsverschillen, waren eisen die meer of minder duidelijk opgesteld werden als noodzakelijke gevolgtrekkingen uit de oudchristelijke leerstellingen. Deze ketterij van de boeren en plebejers, die in de bloeitijd van het feodalisme, bij voorbeeld bij de albigenzen nauwelijks nog te onderscheiden is van de burgerlijke ketterij, ontwikkelt zich in de XIVde en XVde eeuw tot een scherp omlijnd partijbeginsel, dat gewoonlijk geheel zelfstandig naast de burgerlijke ketterij optreedt. Voorbeelden hiervan zijn John Ball, de prediker van de Wat-Tyler-opstand[33], alsook de Wycliffe-beweging in Engeland, de taborieten[34] en de calixtijnen in Bohemen. Bij de taborieten treedt zelfs reeds een theocratisch opgesmukte voorkeur voor de republiek aan de dag, die aan het einde van de XVde en in het begin van de XVIde eeuw door de vertegenwoordigers van de plebejers in Duitsland verder ontwikkeld wordt.

Bij deze vorm van ketterij sluit zich het gedweep van mystieke sekten van flagellanten[35], lollards[36], enz. aan, die in tijden van onderdrukking de revolutionaire traditie voortzetten.

De plebejers vormden toentertijd de enige klasse die geheel buiten de officiële samenleving stond. Zij stonden buiten de feodale en buiten de burgerlijke maatschappij. Zij hadden noch privileges, noch eigendom; zij hadden zelfs niet, zoals de boeren en kleinburgers, een zwaar belast eigendom. Zij waren in ieder opzicht bezit- en rechteloos. Hun levensvoorwaarden brachten hen nooit direct in aanraking met de bestaande instellingen, die hen volkomen negeerden. Zij waren het levende symbool van het verval der feodale en burgerlijke gildenmaatschappij en tegelijk de eerste voorlopers van de moderne burgerlijke maatschappij.

Zo wordt het ook duidelijk waarom de plebejische groep reeds toen niet bij de bestrijding alléén van het feodalisme en van de bevoorrechte burgerij kon blijven staan, waarom zij, in haar verbeelding althans, zelfs verder moest gaan dan de zich nauwelijks in opkomst bevindende moderne burgerlijke maatschappij, waarom zij, de volkomen bezitloze groep, reeds instellingen, opvattingen en voorstellingen in twijfel moest gaan trekken, die alle op klassentegenstellingen berustende maatschappijvormen gemeen hebben. De chiliastische dweperijen[37] van het oudste christendom gaven hiervoor een gemakkelijk aanknopingspunt. Maar tegelijk moest dit ingrijpen, verder dan het heden en zelfs verder dan de toekomst iets gewelddadigs en fantastisch hebben en bij de eerste poging tot praktische toepassing weer terugvallen binnen de enge grenzen van de toenmalige verhoudingen. De aanval op het particuliere bezit, de eis van gemeenschap van goederen, moest uitlopen op een soort grove organisatie der liefdadigheid; de vage christelijke gelijkheid kon hoogstens vooruitlopen op de 'burgerlijke gelijkheid voor de wet'; het afschaffen van alle openbaar gezag liep tenslotte uit op de instelling van door het volk gekozen republikeinse regeringen. Het in de verbeelding vooruitlopen op het communisme werd in werkelijkheid een vooruitlopen op de modern-burgerlijke verhoudingen.

Dit gewelddadige, maar uit de levensomstandigheden van de plebejische groep zeer verklaarbare vooruitlopen op de latere ontwikkeling vinden wij het eerst in *Duitsland* bij *Thomas Münzer* en zijn partij. Bij de taborieten had weliswaar een soort van

chiliastische goederengemeenschap bestaan, maar slechts als een zuiver militaire maatregel. Eerst bij Münzer zijn deze communistische klanken een uiting van het streven van een werkelijke maatschappelijke groep, eerst bij hem zijn ze met een zekere duidelijkheid geformuleerd en sindsdien vinden wij ze bij iedere grote volksbeweging terug, totdat ze langzamerhand met de moderne, proletarische beweging samenvloeien, precies zoals in de middeleeuwen de opstanden van de vrije boeren tegen de hen meer en meer verstikkende feodale heerschappij samensmolten met de strijd van de lijfeigenen en horigen voor een volledige omverwerping van de feodale heerschappij.

Terwijl zich in het eerste van de drie grote kampen, in het *conservatief-katholieke*, alle elementen verenigden die belang hadden bij het handhaven van de bestaande orde, dus de Rijksregering, de geestelijkheid en een deel van de wereldlijke vorsten, de rijke adel, de prelaten en de patriciërs uit de steden, verzamelden zich om de banier van de *burgerlijk-gematigde, Lutherse* hervorming de bezittende elementen van de oppositie, de massa van de lagere adel, de burgerij en zelfs een deel van de wereldlijke vorsten, die zich hoopten te kunnen verrijken door de confiscatie van de bezittingen van de geestelijkheid en die de gelegenheid te baat wilden nemen om een grotere onafhankelijkheid ten opzichte van het rijk te veroveren. De boeren en plebejers sloten zich eindelijk tot een *revolutionaire* partij aaneen, wier eisen en leerstellingen het duidelijkst door Münzer tot uitdrukking werden gebracht.

Luther en Münzer vertegenwoordigden zowel door hun beginselen als door hun karakter en optreden ieder volkomen zijn eigen partij.

Luther heeft in de jaren 1517 tot 1525 volkomen dezelfde ontwikkeling doorgemaakt als de moderne Duitse constitutionelen van 1846 tot 1849 doormaakten, en die iedere burgerlijke partij doormaakt die, na een bepaald ogenblik aan het hoofd van een beweging te hebben gestaan, in deze beweging zelf door de achter haar staande plebejische of proletarische partij overvleugeld wordt.

Toen Luther in 1517 voor het eerst tegen de dogma's en de instellingen van de katholieke kerk optrad, had zijn oppositie nog in het geheel geen vastomlijnd karakter. Zij ging niet verder dan de eisen van de vroegere burgerlijke ketterij, maar sloot geen enkele verdergaande richting uit en kon dat ook niet. In het begin moesten alle oppositionele elementen verzameld worden, moest met de meeste beslistheid alle revolutionaire energie gebruikt worden, moesten de gezamenlijke tot dan toe bestaande ketterse leerstellingen tegen de katholieke rechtzinnigheid in het geweer worden gebracht. Precies zo waren ook in 1847 onze liberale burgers nog revolutionair, noemden zij zich socialisten en communisten en dweepten zij met de vrijmaking van de arbeidersklasse. De krachtige boerennatuur van Luther openbaarde zich in deze eerste periode van zijn optreden met de grootste onstuimigheid.

‘Wanneer hun razen en woeden’, zei hij, doelend op de roomse priesters, ‘zou doorgaan, dan is er dunkt mij geen beter middel en remedie om dit te beteugelen dan dat koningen en vorsten daar met geweld tegen optreden, hun legers uitrusten en deze schadelijke lieden, die de ganse wereld vergiftigen, aanvallen en eens en vooral aan hun spel een eind maken *met de wapens, niet met woorden*. Zo wij dieven met het zwaard, moordenaars met de strop, ketteren met de brandstapel straffen, waarom grijpen wij dan niet veeleer deze schandelijke leraren van het verderf als pausen, kardinalen, bisschoppen en het hele gespuis van het roomse Sodom *met allerhande wapens aan en wassen onze handen in hun bloed?*’ [38]

Maar dit eerste revolutionaire vuur duurde niet lang. De bliksem die Luther geslingerd had, sloeg in. Het gehele Duitse volk raakte in beweging. Aan de ene kant zagen de boeren en plebejers in zijn oproepen tegen de priesters, in zijn prediken van de christelijke vrijheid, het signaal voor de opstand, aan de andere kant sloten de meer gematigde burgers en een groot gedeelte van de lagere adel zich bij hem aan, werden zelfs vorsten door de stroom meegesleurd. De eersten meenden dat de dag gekomen was waarop zij met al hun onderdrukkers konden afrekenen, de laatsten wilden slechts aan de macht van de priesters, aan

hun afhankelijkheid van Rome en de katholieke hiërarchie een einde maken en zich verrijken met de geconfisqueerde kerkelijke bezittingen. De partijen scheidden zich af en vonden hun vertegenwoordigers. Luther moest tussen hen kiezen. Hij, de beschermeling van de keurvorst van Saksen, de eminente professor van Wittenberg die zomaar ineens machtig en beroemd was geworden, de grote man, die een kring van onderdanige lieden en vleiers om zich heen had, aarzelde geen ogenblik. Hij keerde zich af van de volkselementen in zijn beweging en koos de zijde van de burgerij, de adel en de vorsten. Zijn oproepen voor een verdelgingsoorlog tegen Rome verstomden. Luther predikte nu de *vreedzame ontwikkeling* en het *lijdelijke verzet* (zie bv. 'An den Adel teutscher Nation', 1520 enz.). Op de uitnodiging van Hutten om bij hem en Sickingen op de Ebernburg, het centrum van de samenzwering van de adel tegen de priesters en de vorsten, te komen, antwoordde Luther:

'Ik zou niet graag willen dat de zaak van het Evangelie *met geweld en bloedvergieten* werd bevochten. Door het woord is de wereld overwonnen, door het woord is de kerk behouden, door het woord zal zij ook weder in ere komen, en de antichrist, zoals hij het zijne zonder geweld verkregen heeft, zo zal hij zonder geweld verslagen worden' [39].

Na deze ommezwaai, of liever, na deze duidelijker vaststelling van Luthers richting, begon het loven en bieden om de instellingen en dogma's die behouden moesten blijven of herzien moesten worden, dit weerzinwekkende diplomatieke gekonkel, concessies doen, intrigeren en tot een vergelijk komen, waarvan het resultaat de Augsburgse Confessie [40] was, de grondwet van de hervormde burgerkerk zoals men die na veel gekwansel tenslotte tot stand had gebracht. Het is precies hetzelfde gesjacher dat kort geleden in de Duitse nationale vergaderingen, in de bijeenkomsten om tot overeenstemming te komen, in de Revisiekamers en in de parlementen van Erfurt [41] tot walgen toe in politieke vorm is vertoond. Het kleinburgerlijke karakter van de officiële Reformatie kwam tijdens deze onderhandelingen zeer duidelijk naar voren.

Dat Luther, van toen af aan de erkende vertegenwoordiger van de burgerlijke hervorming, de vooruitgang binnen het kader van de wet predikte, sprak vanzelf. Het merendeel der steden had zich voor de gematigde hervorming uitgesproken; de lagere adel sloot er zich meer en meer bij aan, een deel van de vorsten eveneens, een ander deel weifelde nog. Haar succes was zo goed als zeker, althans in een groot gedeelte van Duitsland. Bij een voortgaande vreedzame ontwikkeling zouden de overige streken op de duur geen weerstand meer kunnen bieden aan de druk van de gematigde oppositie. Maar iedere gewelddadige beweging moest de gematigde partij in conflict brengen met de uiterst linksen, de partij van de plebejers en boeren, moest de vorsten, de adel en vele steden van de beweging vervreemden en liet alleen de mogelijkheid open van een overvleugeling der burgerlijke partij door de boeren en plebejers, of van de onderdrukking van de gezamenlijke partijen die in actie waren gekomen, door de katholieke restauratie. En hoe de burgerlijke partijen, zodra zij binnen het kader van de wet de geringste overwinning behaald hebben, tussen de Scylla van de revolutie en de Charybdis van de restauratie door trachten te laveren, daarvan hebben we de laatste tijd voorbeelden genoeg gezien.

Evenals onder de algemeen-maatschappelijke en politieke verhoudingen van die tijd de resultaten van iedere verandering noodzakelijkerwijs voordelig voor de vorsten moesten zijn en hun macht moesten vergroten, zo moest ook de burgerlijke hervorming, naarmate zij zich duidelijker van de plebejische en boerenelementen losmaakte, steeds meer onder de invloed van de hervormde vorsten geraken. Luther zelf werd hoe langer hoe meer hun dienstknecht en het volk wist heel goed wat het deed toen het hem ervan beschuldigde dat hij een vorstenknecht geworden was gelijk de anderen, en toen het hem in Orlamünde met steenworpen verjoeg.

Toen de Boerenoorlog uitbrak, en wel in streken waar de vorsten en de adel voor het merendeel katholiek waren, trachtte Luther een bemiddelende rol te spelen. Hij deed een

vastberaden aanval op de regeringen. Zij droegen de schuld van de opstand door hun knevelarijen; niet de boeren kwamen tegen hen in opstand, maar God zelf. Aan de andere kant echter verklaarde hij dat de opstand goddeloos was en tegen het evangelie. Tenslotte raadde hij beide partijen aan toegeeflijk te zijn en elkaar te verdragen.

In weerwil evenwel van deze welgemeende bemiddelingsvoorstellen breidde de opstand zich snel uit, sleepte zelfs protestantse streken mee, die door lutherse vorsten, heren en steden beheerst werden en groeide de burgerlijke ‘bezadigde’ hervorming snel boven het hoofd. In Luthers onmiddellijke omgeving, in Thüringen, sloeg het meest overtuigende gedeelte van de opstandelingen, onder Münzer, zijn hoofdkwartier op. Nog enkele successen en Duitsland zou in vlammen staan, Luther zou omsingeld zijn, misschien als verrader door de spitsroeden gejaagd worden en de burgerlijke hervorming weggevaagd zijn door de stormvloed van de revolutie der boeren en plebejers. De tijd voor bezinning was voorbij. Tegenover de revolutie werden alle oude vijandschappen vergeten; in vergelijking met de benden van de boeren waren de dienaren van het roomse Sodom onschuldige lammeren, zachtmoedige kinderen Gods; en burgers en vorsten, adel en geestelijkheid, Luther en de Paus verenigden zich ‘tegen de moordenaars- en roversbenden der boeren’^[42]

‘Men moet hen *verpletteren, worgen en doodsteken* wie maar kan, *in het verborgen en openlijk*, zoals men een *dolle hond* doodslaat!’ riep Luther. ‘Daarom, waarde heren, verlost hier, redt daar; steekt, slaat, wortt hen waar ge maar kunt; zo ge er zelf bij omkomt, gezegend zijt gij, een zaliger dood zal u nimmer te beurt vallen.’

Zie toe dat gij de boeren vooral geen verkeerde barmhartigheid betoont. Zij mengen zich onder de opstandelingen, die mededogen hebben met hen, met wie God geen erbarmen heeft, doch die hij integendeel wil straffen en vernietigen. Later zullen de boeren zelf leren God dankbaar te zijn als ze de ene koe moeten afstaan om de andere in vrede te bezitten; en de vorsten zal het door de opstand duidelijk worden welke geest er in het gepeupel schuilt en dat het slechts met geweld geregeerd kan worden^[43].

‘De wijze zegt: *Cibus, onus et virgam asino* [De ezel heeft voer, een last en de stok nodig (vert.).] — de boeren hebben haverstro in het hoofd, zij luisteren niet naar het Woord en hebben geen verstand, daarom moeten zij de zweep en de haakbus horen gieren, dan krijgen zij hun verdiende loon. Laten wij voor hen bidden dat zij gehoorzamen; zo niet, dan geen erbarmen. *Laat dan maar de haakbus onder hen te keer gaan*, anders maken zij het nog duizendmaal erger’^[44].

Precies zo spraken onze voormalige socialistische en filantropische bourgeois toen het proletariaat na de Maartdagen [1848] zijn aandeel in de vruchten van de overwinning kwam opeisen.

Met zijn vertaling van de bijbel had Luther de beweging van de plebejers een machtig wapen in handen gegeven. In de bijbel had hij tegenover het gefeodaliseerde christendom van zijn tijd het bescheiden christendom van de eerste eeuwen gesteld; naast de ondergaande feodale maatschappij het beeld van een maatschappij die de uitgebreide, kunstmatige, feodale hiërarchie niet kende. De boeren hadden dit middel waar zij maar konden tegen de vorsten, de adel en de priesters gebruikt. Nu keerde Luther het tegen henzelf en stelde vanuit de bijbel een waar loflied samen op de door God ingestelde overheid, zoals geen hielenlikker van de absolute monarchie het hem had kunnen verbeteren. Het koningschap bij Gods genade, de lijdelijke gehoorzaamheid, zelfs de lijfeigenschap werden door hem aan de hand van de bijbel heilig verklaard. Niet alleen de boerenopstand, ook het hele verzet van Luther zelf tegen het geestelijke en wereldlijke gezag werd nu verloochend, niet alleen de volksbeweging, maar ook de burgerlijke beweging werd hiermede aan de vorsten verraden.

Is het nodig de bourgeois te noemen die ons de laatste tijd eveneens voorbeelden van een dergelijke verloochening van hun eigen verleden hebben gegeven?

Laten wij nu tegenover de burgerlijke hervormer Luther de plebejische revolutionair *Münzer* stellen.

Thomas Münzer werd omstreeks het jaar 1498^[45] in *Stolberg* in de Harz geboren. Zijn vader zou het slachtoffer zijn geworden van de willekeur van de graven van *Stolberg* en aan de galg gestorven zijn. Reeds op zijn vijftiende jaar stichtte *Münzer* op de school in *Halle* een geheim verbond tegen de aartsbisschop van *Maagdenburg* en tegen de roomse kerk in het algemeen. Zijn diepgaande kennis van de theologie die hem al vroeg de doctorsgraad en een plaats als kapelaan in een nonnenklooster te *Halle*. Hier reeds behandelde hij de dogma's en het ceremonieel van de Kerk met de grootste minachting. Bij de mis liet hij de woorden van de transsubstantiatie geheel weg en at, zoals *Luther* van hem vertelt, de Here God ongewijd^[46]. Zijn voornaamste studie betrof de middeleeuwse mystici, in het bijzonder de chiliastische geschriften van *Joachim de Calabrees*. Het duizendjarige rijk, het strafgericht over de ontaarde Kerk en de verdorven wereld dat deze verkondigde en beschreef, scheen volgens *Münzer* zeer nabijgekomen met de hervorming en de algemene opwinding van die tijd. Zijn preken oogstten grote bijval in die streek. In 1520 ging hij als eerste evangelische prediker naar *Zwickau*. Daar trof hij een van die dweepzieke chiliastische sekten aan, die in vele streken in stilte hun bestaan leidden, doch achter welker deemoed en teruggetrokkenheid van het ogenblik de voortwoekerende oppositie van de onderste lagen van de maatschappij tegen de bestaande toestanden zich verborgen hield, en bij welke dat nu, bij de toenemende onrust, steeds duidelijker en hardnekkiger aan de dag trad. Het was de sekte van de wederdopers^[47], waarvan *Niklas Storch* de aanvoerder was. Zij predikten de nadering van het jongste gericht en het duizendjarige rijk; zij hadden 'visioenen, geraakten in toestand van geestvervoering en bezaten de gave van de voorspelling'. Al spoedig kwamen zij in botsing met de Raad van *Zwickau*; *Münzer* verdedigde hen, hoewel hij zich nooit zonder voorbehoud bij hen aansloot, maar hen veeleer onder zijn invloed kreeg. De Raad trad energiek tegen hen op; zij moesten de stad verlaten, evenals *Münzer*. Dat was aan het eind van 1521.

Hij ging naar *Praag* en de resten van de beweging der hussieten als aanknopingspunt gebruikend, trachtte hij hier vaste voet te krijgen; maar zijn proclamatie^[48] had slechts tot gevolg dat hij ook weer uit *Bohemen* moest vluchten. In 1522 werd hij prediker te *Allstedt* in *Thüringen*. Hier begon hij de eredienst te hervormen. Nog voordat *Luther* het waagde zover te gaan, schafte hij de Latijnse taal geheel af en liet de bijbel in zijn geheel, en niet alleen de voorgeschreven zondagse evangelies en brieven voorlezen. Tegelijkertijd organiseerde hij de propaganda in de omgeving. Van alle kanten stroomde het volk toe en spoedig werd *Allstedt* het middelpunt van de antipaapse volksbeweging voor heel *Thüringen*.

Nóg was *Münzer* in de eerste plaats theoloog, nog steeds richtte hij zijn aanvallen bijna uitsluitend tegen de geestelijkheid. Maar hij predikte niet, zoals *Luther* toen al deed, over rustige debatten en vreedzame ontwikkeling, hij ging op de vroegere heftige toon van *Luther* voort en riep de Saksische vorsten en het volk tot de gewapende opstand tegen de roomse priesters op.

'Christus zegt toch, ik ben niet gekomen om de vrede te brengen, maar het zwaard. Wat zult gij' (de Saksische vorsten) 'daar echter mee doen? Niets anders dan de bozen die het evangelie in de weg staan verjagen en in het nauw brengen, zo gij dienaren Gods wilt zijn. Christus heeft met grote ernst bevolen, Lucas XIX, 27: Brengt mijne vijanden hier en worgt ze voor mijn ogen... Komt ons niet met lege praatjes aan dat de kracht van God het zal vermogen zonder de hulp van Uw zwaard, het zou U anders in de schede verroesten. Zij die tegen de openbaring Gods zijn, moet men verjagen zonder enige genade, zoals *Hiskia*, *Cyrus*, *Josia*, *Daniël* en *Elias* de Baälpriesters verjaagd hebben, anders zal de christelijke kerk niet weer in haar oorspronkelijke gedaante terugkeren. Men moet het onkruid in de wijngaard Gods uitrukken in de tijd van de oogst. God heeft gezegd (*Deuteronomium* VII,5): Gij zult

den afgodendienaren geen genade verlenen, breek hun altaren af, gooit hun beelden stuk en verbrandt ze, opdat ik niet tegen U toorne'[49].

Maar deze aansporingen aan de vorsten bleven zonder gevolg, terwijl de revolutionaire opwinding onder het volk van dag tot dag toenam. Münzer, wiens denkbeelden voortdurend scherper omljnd en stoutmoediger werden, scheidde zich nu definitief van de burgerlijke hervorming af en trad van toen af aan rechtstreeks als politiek agitator op.

Zijn theologisch-filosofische leer viel niet alleen alle grondbeginselen van het katholicisme aan, maar van het christendom in het algemeen. Hij leerde een pantheïsme in christelijke vorm, dat een merkwaardige gelijkenis met de moderne bespiegelende opvattingen[50] vertoont en hier en daar zelfs naar het atheïsme zweemt. Hij verwierp de bijbel als enige en onfeilbare openbaring. De eigenlijke, levende openbaring was het verstand, een openbaring die te allen tijde en bij alle volkeren bestaan had en nog bestond. De bijbel boven het verstand laten gaan betekende dat men de geest door de letter doodde. Want de Heilige Geest waarover de bijbel spreekt is niet iets dat buiten ons bestaat, de Heilige Geest is juist het verstand. Het geloof is niets anders dan het ontwaken van de geest in de mens en daarom konden ook de heidenen geloof hebben. Door dit geloof, door het levend geworden verstand werd de mens goddelijk en zalig. De hemel is dus niet iets bovenaards, hij moet hier in dit leven gezocht worden en de taak van de gelovigen is, het Rijk Gods hier op aarde te verwezenlijken. Evenals er geen bovenaardse hemel is, zo bestaat er ook geen onderaardse hel of eeuwige verdoemenis. En er is geen andere duivel dan de boze lusten en begeerten van de mensen. Christus is een mens geweest als wij, een profeet en een leraar en zijn avondmaal was een eenvoudig herdenkingsmaal waar brood en wijn genuttigd werden zonder enige verdere mystieke toevoeging.

Münzer predikte deze leer meestal verborgen achter dezelfde christelijke termen, waarachter de nieuwe filosofie zich gedurende zekere tijd verscholen moest houden. Maar de door en door ketterse grondgedachte komt overal in zijn geschriften te voorschijn en men bemerkt dat hij de Bijbelse dekmantel veel minder ernstig nam dan menige leerling van Hegel in latere tijden. En toch liggen er driehonderd jaar tussen Münzer en de moderne filosofie.

Zijn politieke leer sloot zich volkomen bij deze revolutionaire religieuze opvattingen aan en steeg even ver boven de bestaande maatschappelijke en politieke verhoudingen uit als zijn theologie boven de geldende begrippen van die tijd. Zoals de godsdienstfilosofie van Münzer het atheïsme raakte, zo raakte zijn politieke program het communisme en menige moderne communistische sekte had nog aan de vooravond van de februarirevolutie geen beter theoretisch materiaal tot haar beschikking dan de aanhangers van Münzer in de XVIde eeuw. Dit program, dat niet zozeer een samenvatting was van de eisen van de toenmalige plebejers als wel een geniaal vooruitlopen op de bevrijdingsvoorwaarden van de nog nauwelijks tot ontwikkeling gekomen proletarische elementen onder deze plebejers, eiste de onmiddellijke stichting van het Koninkrijk Gods, het geprofeteerde duizendjarige rijk op aarde, door de Kerk weer terug te brengen tot haar oorspronkelijke gedaante en alle instellingen uit de weg te ruimen die met deze zg. oerchristelijke, in werkelijkheid echter zeer nieuwe Kerk, in strijd waren. Onder het Koninkrijk Gods verstond Münzer niets anders dan een samenleving, waarin geen klassentegenstellingen, geen particuliere eigendom en geen zelfstandig, aan de leden van deze maatschappij vreemd staatsgezag bestonden. Alle bestaande gezag moest, indien het zich niet bij de revolutie wilde aanpassen en aansluiten, omvergeworpen worden, alle arbeid en alle bezit moest gemeenschappelijk zijn en de volledigste gelijkheid moest tot stand worden gebracht. Er moest een verbond worden gesticht om dit te verwerklijken, niet alleen voor heel Duitsland, maar voor de hele christelijke wereld; vorsten en heren moesten worden uitgenodigd zich erbij aan te sluiten, zouden zij weigeren dan moest het verbond hen bij de eerste de beste gelegenheid met de wapens in de hand ten val brengen of doden.

Münzer zette zich onmiddellijk aan het werk om dit verbond te organiseren. Zijn preken namen een nog heftiger revolutionair karakter aan; hij beperkte zich niet langer tot aanvallen op de priesters, maar ging nu even hartstochtelijk tegen de vorsten, de adel en de patriciërs te keer, schilderde in vlamme kleuren de bestaande onderdrukking en stelde daar het beeld tegenover dat hij zich had geschapen van het duizendjarige rijk van de sociale republikeinse gelijkheid. Tegelijkertijd gaf hij het ene revolutionaire pamflet na het andere uit en zond afgezanten in alle richtingen, terwijl hij zelf het verbond in Allstedt en omgeving organiseerde.

Het eerste resultaat van deze propaganda was de vernieling van de Mariakapel te Mellerbach bij Allstedt volgens het gebod: 'Hun altaren zult Gij afbreken, hun gewijde palen omhouden en hun gesneden beelden met vuur verbranden. Want Gij zijt een heilig volk' (Deut. VII,6).

De Saksische vorsten kwamen zelf naar Allstedt om het oproer te dempen, en lieten Münzer op het slot verschijnen. Daar hield hij een preek zoals zij die van Luther, 'de wekelijkse vleesklomp te Wittenberg'^[51], zoals Münzer hem noemde, niet gewend waren. Hij hield vol dat de goddeloze bestuurders, in de eerste plaats de priesters en monniken die het evangelie als ketterij behandelden, moesten worden gedood en beriep zich daarbij op het Nieuwe Testament. De goddelozen hadden geen recht om te leven, tenzij door de genade der uitverkorenen. Als de vorsten de goddelozen niet verdelgden, dan zou God hun het zwaard ontnemen, *want de gehele gemeente had de macht van het zwaard*. Het 'grondsop' van de eigenlijke woeker, diefstal en roof zijn de vorsten en hoge heren, die alle levende schepselen tot hun eigendom maken, de vissen in het water, de vogels in de lucht, het gewas op de aarde. En dan durven zij nog voor de armen het gebod te prediken: Gij zult niet stelen! Zijzelf echter nemen waar zij maar vinden, zij villen en stropen de boer en de handwerker; zodra deze zich echter ook maar aan het geringste vergrijpt, moet hij hangen en bij dat alles zegt dan Dr. Leugenaar [Woordspeling van Lugner en Luther (vert).]: Amen.

'De heren zijn er zelf de oorzaak van dat de arme man hun vijandig gezind is. Zo zij de oorzaken van het oproer niet willen wegnemen, hoe kan het dan op de duur goed worden? Ach, lieve heren, wat zal de Heer aardig met een ijzeren staaf onder de oude sukkels te keer gaan. Als ik dat zeg zal ik voor oproerling worden uitgemaakt. Het zij zo!' (Zie: Zimmermann, 'Boerenoorlog' II, blz. 75)^[52]

Münzer liet deze preek drukken; zijn drukker in Allstedt werd tot straf door hertog Johan van Saksen uit het land verbannen en wat Münzer zelf betreft, al zijn geschriften werden aan de censuur van de hertogelijke regering te Weimar onderworpen. Maar van dit bevel trok hij zich niets aan. Hij liet onmiddellijk daarna een zeer opruiend geschrift in de rijksstad Mühlhausen^[53] drukken, waarin hij het volk opriep 'het gat goed wijd te maken, opdat de hele wereld zou kunnen zien en begrijpen wie de grote heren zijn die God aldus lasterlijk tot een geschilderd mannetje hebben gemaakt', en dat eindigde met de woorden: 'De hele wereld zal een harde schok te verduren krijgen en het zal er dusdanig naartoe gaan dat de goddelozen van hun zetel gestort worden en de nederigen hun plaats innemen'.

Als leus schreef 'Thomas Münzer met de hamer' op het titelblad:

'Let wel, ik heb mijn woorden in je mond gelegd (ik heb je heden boven de mensen en boven de rijken gesteld), opdat je ontwortelt, breekt, verstroot, verwoest, bouwt en plant. Een ijzeren muur is tegen de koningen, de vorsten, de priesters en tegen het volk opgericht. Lateij zij strijden; de overwinning zal wonderbaarlijk tot de ondergang van de machtige goddeloze tirannen leiden'.

De breuk tussen Münzer en Luther en zijn partij bestond reeds lang. Luther had menige kerkhervorming moeten aanvaarden die Münzer, zonder het hem te vragen, had ingevoerd. Hij sloeg Münzers activiteiten gade met het geërgerde wantrouwen van de gematigde hervormer tegenover een energiekere, vooruitstrevendere partij. Reeds in het voorjaar van

1524 had Münzer aan Melanchthon, dit typische voorbeeld van een bekrompen, teringachtige kamergeleerde, geschreven dat noch hij, noch Luther ook maar iets van de beweging begrepen. Zij probeerden haar te verstikken in een geloof naar de letter van de Schrift; hun gehele leer was wormstekig.

‘Waarde broeders, wacht en aarzelt niet langer, de tijd is aangebroken, de zomer staat voor de deur. Onderhoudt geen vriendschap met de goddelozen. Zij verhinderen de volledige uitwerking van Gods woord. Vleit niet Uw vorsten, want gij zult met hen ten onder gaan. Gij weekhartige schriftgeleerden, weest niet verstoord, ik kan niet anders’[\[54\]](#).

Luther heeft Münzer meer dan eens tot een debat uitgedaagd; maar Münzer, te allen tijde bereid voor het volk zijn standpunt te verdedigen, voelde er niets voor zich met theologische woordzifterij voor het partijdige publiek van de Wittenbergse universiteit in te laten. Hij wilde ‘de getuigenis van de Geest niet uitsluitend voor de hogeschool afleggen’[\[55\]](#). Zo Luther oprecht was, dan behoorde hij zijn invloed te gebruiken om de chicanes tegen Münzers drukker te doen ophouden, alsook de censuur, opdat de strijd ongehinderd in de pers kon worden uitgevochten.

Ditmaal, na de reeds vermelde revolutionaire brochure van Münzer, trad Luther openlijk als aanklager tegen hem op. In zijn gedrukte ‘Brief aan de vorsten van Saksen tegen de oproerige geest’ verklaarde hij dat Münzer een werktuig van de Satan was, en hij riep de vorsten op in te grijpen en de aanstichters van het oproer het land uit te jagen, daar dezen er zich niet mee vergenoegden hun schandelijke leer te prediken, maar ook aanspoorden tot opstand en gewelddadig verzet tegen de overheid.

Op 1 augustus moest Münzer voor de vorsten op het slot te Weimar verschijnen om zich tegen de aanklacht van oproerige activiteiten te verdedigen. Er waren zeer compromitterende feiten bekend geworden; men was zijn geheim verbond op het spoor gekomen, men had zijn invloed herkend in de verbindingen tussen de mijnwerkers en de boeren. Hij werd met verbanning bedreigd. Nauwelijks in Allstedt teruggekeerd vernam hij dat hertog Georg van Saksen zijn uitlevering verlangde; brieven van het verbond in zijn handschrift waren onderschept, waarin de onderdanen van Georg tot een gewapende opstand tegen de vijanden van het evangelie werden opgewekt. De Raad zou hem uitgeleverd hebben als hij de stad niet had verlaten.

Intussen was Münzers propaganda door de toenemende agitatie onder de boeren en plebejers heel wat gemakkelijker geworden. In de wederdopers had hij voor deze propaganda niet hoog genoeg te waarden helpers gevonden. Deze sekte, die er geen duidelijk omschreven leerstellingen op nahield en die alleen tezamen gehouden werd door haar gemeenschappelijke oppositie tegen alle heersende klassen en door het gemeenschappelijke symbool van de wederdoop, van een ascetisch strenge levenswandel en daarbij onvermoeid, fanatiek en zonder vrees bij de agitatie, had zich meer en meer om Münzer geschaard. Door de vervolgingen van hun vaste woonplaats verdreven, zwierven zij door heel Duitsland en verkondigden overal de nieuwe leer, waarin Münzer hen zelf duidelijk gemaakt had wat zij nodig hadden en waarnaar zij streefden. Tallozen werden gefolterd, verbrand of op andere wijze terechtgesteld, maar de moed en het uithoudingsvermogen van deze boodschappers waren onwrikbaar en het succes van hun activiteit was, bij de snel toenemende opwinding onder het volk, ongehoord. Zo vond Münzer dan ook, toen hij uit Thüringen vluchtte, de bodem overal voorbereid, waar hij ook heenging.

Bij Neurenberg, waarheen hij zich het eerst begaf[\[56\]](#), was nauwelijks een maand tevoren een boerenopstand in de kiem gesmoord. Münzer bedreef hier in het geheim propaganda. Spoedig traden er mensen op die zijn stoutmoedigste theologische stellingen over het niet-bindend zijn van de bijbel en de nietigheid van de sacramenten verdedigden, verklaarden dat Christus een gewoon mens was en dat de macht van de wereldlijke overheid niets goddelijks had. ‘Daar ziet men de satan rondgaan, de geest van Allstedt’[\[57\]](#), riep Luther uit. Hier, in

Neurenberg, liet Münzer zijn antwoord aan Luther drukken. Hij beschuldigde hem er zelfs van dat hij de vorsten vleide en de reactionaire partij door zijn halfslachtige houding steunde. Maar desondanks zou het volk vrij worden en doctor Luther zou het dan vergaan als een gevangen vos. Dit geschrift werd door de raad in beslag genomen en Münzer moest Neurenberg verlaten.

Hij ging nu door Zwaben naar de Elzas, naar Zwitserland, en weer terug naar het zuidelijke deel van het Zwarte Woud, waar reeds sinds enige maanden een opstand was uitgebroken, die in hoofdzaak door zijn anabaptistische boodschappers was verhaast. Deze propagandareis van Münzer heeft kennelijk zeer veel bijgedragen tot de organisatie van de volkspartij, tot het duidelijk vaststellen van haar eisen, en tot het uiteindelijke, algemene uitbreken van de opstand in april 1525. De tweevoudige activiteit van Münzer, die enerzijds het volk toesprak in de enige taal die het in die tijd verstond, namelijk die van het godsdienstige profetisme, en anderzijds, tegenover de ingewijden, zich openlijk over zijn eigenlijke bedoelingen kon uitspreken, treedt hier bijzonder duidelijk naar voren. Vroeger, in Thüringen, had hij al een kring van de meest vastberaden mensen, niet alleen uit het volk maar ook uit de lage geestelijkheid om zich heen verzameld en tot de voorhoede van het geheime verbond gemaakt; hier werd hij echter het middelpunt van de hele revolutionaire beweging van Zuidwest-Duitsland, organiseerde de verbinding van Saksen en Thüringen over Frankenland en Zwaben heen tot aan de Elzas en de grens van Zwitserland en rekende Zuid-Duitse propagandisten als Hubmaier in Waldshut, Konrad Grebel in Zürich, Franz Rabmann in Grieszen, Schappeler in Memmingen, Jakob Wehe in Leipheim, doctor Mantel in Stuttgart, voor het merendeel revolutionaire geestelijken, onder zijn leerlingen en onder de leiders van het verbond. Zelf vertoefde hij meestal in Grieszen bij de grens van Schaffhausen [Schaffhausen: Zwitsers kanton (vert.)] en trok van daaruit door de Hegau, de Klettgau, enz. De bloedige vervolgingen die de verontruste vorsten en adellijke heren overal tegen deze nieuwe plebejische ketterij op touw zetten, droegen er niet weinig toe bij de opstandige geest aan te wakkeren en de band nauwer aan te halen. Zo ageerde Münzer ongeveer vijf maanden in Zuid-Duitsland en ging tegen de tijd dat de samenzwering zou losbreken weer terug naar Thüringen, waar hij de opstand zelf wilde leiden en waar wij hem zullen terugvinden.

Wij zullen zien hoezeer het karakter en het optreden van beide leiders nauwkeurig de houding van hun partijen zelf weerspiegelen, hoe de besluiteloosheid, de angst voor het ernstige karakter dat de beweging aannam, de laffe onderdanigheid van Luther tegenover de vorsten, geheel overeenkwam met de aarzelende, tweeslachtige politiek van de burgerij en hoe de revolutionaire energie en vastbeslotenheid van Münzer tevens viel waar te nemen bij dat gedeelte van de plebejers en boeren, dat zich het verst ontwikkeld had. Het verschil bestond slechts daarin dat, terwijl Luther er zich mee vergenoegde uiting te geven aan de denkbeelden en verlangens van de meerderheid van zijn klasse en zich daarmee op een wel bijzonder gemakkelijke manier bij haar populair wist te maken, Münzer daarentegen veel verder ging dan de opvattingen en verlangens der plebejers en boeren van dat moment en uit het beste deel van de beschikbare revolutionaire elementen eerst een partij vormde die overigens, voor zover zij zijn denkbeelden deelde en even energiek optrad als hij, toch slechts een kleine minderheid van de opstandige massa vertegenwoordigde.

Noten:

[28] *Julirevolutie* — op 29 juli 1830 bracht het volk van Parijs door zijn overwinning op de koninklijke troepen de dynastie van de Bourbons in Frankrijk ten val. Aan het roer kwam te staan de zogenaamde burgerkoning Louis Philippe.

Februarirevolutie — op 24 februari 1848 leidde de zegevierende opstand van de volksmassa's van Parijs tot de val van de monarchie van Louis Philippe en spoedig daarna tot

het uitroepen van de republiek.

[29] *Waldenzen* (ook ‘De Armen van Lyon’ genaamd) — religieuze sekte, ontstaan aan het einde van de 12de eeuw onder de armste plebejers van de Zuid-Franse steden. Volgens de overlevering was de stichter ervan de koopman Pierre Valdes (Petrus Waldus) uit Lyon, die zijn gehele bezit onder de armen verdeelde. De Waldenzen predikten het ideaal van de armoede en het afstand doen van eigendom, veroordeelden het opeenhopen van rijkdommen bij de katholieke kerk en riepen op, tot de gebruiken van het vroege christendom terug te keren. Oorspronkelijk traden zij *niet* tegen de katholieke kerk op. Pas door de banspreuk van de paus (1184) werden ze in het kamp van de oppositie gedreven. De ketterij van de Waldenzen verbreidde zich daarop onder de plattelandsbevolking in het bijzonder in de bergstreken van het zuidwesten van Zwitserland en in Savoie, waar ze het karakter aannam van een verdediging van de overblijfselen der oergemeenschap, alsmede van de patriarchale verhoudingen. De beweging der Waldenzen was een ‘naar vorm en inhoud reactionaire poging tot afgrendeling tegen de historische vooruitgang’, de poging ‘van patriarchale Alpenherders (...) het naar hen opdringende feodalisme’ af te weren (Engels).

[30] *Albigenzen* — religieuze sekte, die in de 12de en 13de eeuw wijd verbreid was in Zuid-Frankrijk en Noord-Italië. Haar centrum lag in de Zuid-Franse stad Albi. De albigenzen, die tegen de pronkerige katholieke gebruiken en de kerkhiërarchie optraden, brachten in religieuze vorm het protest van de handeldrijvende en ambachtelijke stedelijke bevolking tegen het feodalisme tot uitdrukking. Een deel van de Zuid-Franse adel, dat de kerkelijke landerijen wilde seculariseren, sloot zich bij hen aan. Paus Innocentius III organiseerde in 1209 een kruistocht tegen de albigenzen, wier beweging in een twintig jaren durende oorlog gruwelijk neergeslagen werd.

[31] *John Wycliffe* (ca. 1324-1384) — professor aan de universiteit van Oxford, was de ideoloog van de Engelse hervormingsbeweging. Hij verdedigde door zijn kritiek op de voornaamste dogma’s van de katholieke kerk de belangen van het Engelse burgerdom en van de ridders, alsmede het streven van de koninklijke macht, de Engelse kerk aan de invloed van de paus te onttrekken en ze aan de koning ondergeschikt te maken. Hij werd daarin ook gesteund door de grote *wereldlijke* feodale heren, die belang hadden bij het seculariseren van de kerkelijke landerijen. Wycliffes kritiek en zijn ideeën oefenden gedurende twee eeuwen grote invloed uit op de leerstellingen van alle West-Europese burgerlijke kerkhervormers.

[32] *Calixtijnen* (latijns: calix — de kelk) — gematigde richting in de hussietenbeweging, de hervormings- en nationale bevrijdingsbeweging van het Tsjechische volk (eerste helft van de XVde eeuw), gericht tegen de Duitse adel, het Duitse Rijk en de katholieke kerk. De calixtijnen (aanhangers van de kelk, die eisten, dat bij de mis niet alleen het brood, maar ook de kelk met wijn werd rondgedeeld), die op de welvarende burgers en een deel van de Tsjechische adel steunden, beperkten hun eisen tot de stichting van een Tsjechische nationale kerk en de secularisering van de kerkelijke landerijen. Ze werden ook Utraquisten genoemd, omdat zij de mis (het Avondmaal) sub *utraque* specie (onder beiderlei gestalte, nl. brood én wijn) verlangden.

[33] *Wat Tyler-opstand* — een tegen de feodale heren gerichte boerenbeweging in Engeland, die in 1381 in de graafschappen Kent en Essex uitbrak en de naam kreeg van de leider van de opstand in Kent, Wat Tyler. De opstand, die het feodalisme in Engeland een zware slag toebreacht, kon tenslotte neergeslagen worden als gevolg van het geïsoleerde en ongeorganiseerde optreden van de boeren en het ontbreken van een leidende kracht (de plebejers in de steden waren nog te zwak en ongeorganiseerd).

[34] *Taborieten* (naar de stad Tabor in Zuid-Bohemen, het centrum van de beweging) — de tweede stroming in de hussietenbeweging, die — in tegenstelling tot de calixtijnen — haar revolutionaire, democratische vleugel vormde. De taborieten gaven in hun verlangens uiting aan het streven van de boerenmassa’s en van de onderste lagen van het volk in de steden naar

afschaffing van het hele feodale stelsel, naar nationale onafhankelijkheid en een democratisch-republikeins bestel. Van het verraderlijke optreden van de calixtijnen tegen de taborieten werd door het kamp van de feodale reactie gebruik gemaakt om de hussietenbeweging te onderdrukken. De taborietenbeweging werd in 1434 door de calixtijnen onderdrukt en in 1452 werd haar laatste steunpunt, Tabor, ingenomen. Daarna verloor zij haar vroegere revolutionaire karakter.

[35] *Flagellanten* — religieus-ascetische sekte, die van de XIIIde tot de XVde eeuw in Italië en Duitsland bestond. Haar aanhangers geloofden, door zelfkastijding vergeving van zonden te verkrijgen.

[36] *Lollards*, ook *Lollhards* (letterlijk ‘gebedsmompelaars’, van het oud-Hoogduits ‘lollen’ — prevelen, mompelen) — religieuze sekte in Engeland en andere landen van Europa (in Nederland in de XIVde eeuw ontstaan), was een verbitterde vijand van de katholieke kerk, nam de leer van de Engelse reformator Wycliffe over, trok er radicalere conclusies uit en trad in religieus-mystieke vorm tegen de feodale privileges op. De lollards verkondigden het evangelie van de oerchristelijke broederschap en gelijkheid van de mensen. Hun centrum was het Oost-Engelse graafschap Norfolk. Vele lollards, vooral zij die uit de volksmassa’s afkomstig waren, namen in 1381 aan de opstand van Wat Tyler deel. Vanaf het einde van de XIVde eeuw werden de lollards op gruwelijke wijze vervolgd.

[37] *Chiliastische dweperijen* (Grieks: chilioi — duizend) — mystieke religieuze leer over de zichtbare wederkomst van Christus en het oprichten van een ‘Duizendjarig Rijk’ van gerechtigheid, gelijkheid voor allen en welvaart. De chiliastische geloofsleer ontstond in de tijd van het uiteenvallen van de slavenhoudersmaatschappij als gevolg van de ondraaglijke onderdrukking en het lijden van de werkende mensen, die een uitweg zochten in fantastische droombeelden over de verlossing. Deze geloofsleer was in de tijd van het vroege christendom wijd verbreid (ook door de geschriften van Joachim de Calabrees) en leefde steeds weer op in de leerstellingen van de meest uiteenlopende sekten van de middeleeuwen.

[38] Engels citeert Luther naar Zimmermann: *Allgemeine Geschichte des groszen Bauernkrieges*, deel 1, blz. 364/365. Het citaat is ontleend aan Luther: *Epitoma responsionis ad Martinum Luther [(Prierias) Uittreksel van een antwoord aan Maarten Luther] (1520)*.

[39] Engels citeert Luther naar Zimmermann: *Allgemeine Geschichte des groszen Bauernkrieges*, deel 1, blz. 366. Het citaat is ontleend aan een brief van Luther aan Hutten, aangehaald in Luthers schrijven aan Spalatin van 16 januari 1521.

[40] *Augsburgse Confessie* — benaming voor de grondslagen van het Lutheranisme, zoals ze in 1530 op de Rijksdag van Augsburg aan keizer Karel V werden voorgedragen. Ze waren het resultaat van de aanpassing der burgerlijke idealen van ‘een goedkope kerk’ (afschaffing van de pronkerige gebruiken, vereenvoudiging van de kerkelijke hiërarchie enz.) aan de belangen van de vorsten. In plaats van de paus werd de regerende vorst het hoofd van de kerk. De Augsburgse Confessie werd door de keizer verworpen. Het conflict eindigde in 1555 met de geloofsvrede van Augsburg, die het recht van elke vorst vastlegde, naar eigen inzicht de religie van zijn onderdanen te bepalen.

[41] In 1850 trachtte Friedrich Wilhelm IV in bondgenootschap met de koningen van Hannover en Saksen, alsmede 17 andere Duitse vorsten, Duitsland met uitzondering van Oostenrijk onder de hegemonie van Pruisen te verenigen en zodoende het plan tot vorming van een ‘Klein-Duitsland’ te realiseren. Dit plan kreeg de steun van de rechtse liberalen, de vertegenwoordigers van de contrarevolutionaire grote bourgeoisie, die de Nationale Vergadering van Frankfurt de rug hadden toegekeerd en in juni 1849 de zogenaamde Partij van Gotha hadden opgericht. Deze partij nam deel aan de verkiezingen voor een ‘Unieparlement’, dat op 20 maart 1850 in *Erfurt* bijeenkwam om het, een volkomen contrarevolutionaire geest ademende, Pruisische ontwerp van een federale grondwet voor de geplande Klein-Duitse federale staat aan te nemen. De daarop volgende gebeurtenissen

bevestigden de prognose van Marx en Engels, dat het parlement van Erfurt geen lang leven beschoren zou zijn. Onder de druk van de Oostenrijkse monarchie en van het Russische tsarisme liepen verscheidene Duitse vorsten, die voorheen Pruisen hadden gesteund, naar de kant van Oostenrijk over. Daarop stuurde de Pruisische regering, die niet tegen Nicolaas I durfde op te treden, op 29 april 1850 het parlement van Erfurt op reces; het kwam daarna niet meer bijeen. In het Verdrag van Olmütz van 29 november 1850 deed Pruisen afstand van zijn verenigingsplannen.

[42] Deze uitspraak is de titel van een door Luther in mei 1525 (toen de Boerenoorlog in volle gang was) uitgegeven pamflet ‘Ermanunge zum fride auff die zwelff artickel der Bawrschaft ynn Schwaben. Auch widder die reubischen und mordischen rotten der andern bawren’, ook ‘Widder die stürmenden bawren’ genoemd (opgenomen in: Weimarer kritische Gesamtausgabe der Werke Luthers. Band 18, Weimar 1908, blz. 357). Het volgende citaat is door Engels ontleend aan Zimmermann, ‘Allgemeine Geschichte des groszen Bauernkrieges’, deel 3, blz. 713. De tekst van Luther luidt in het origineel: ‘Drumb sol hie zuschmeysen, wurgen und stechen heymlich odder offentlich, wer da kan, und gedencken, das nicht giffziger, schedlicher, teuffelischer seyn kan, denn eyn auffrurischer mensch, gleich als wenn man eynen tolln hund todschlahen mus [...] Drumb, lieben herren, loset hie, rettet hie, helft hie. Erbarmet euch der armen leute, Steche, schlahe, wurge hie, wer da kan, bleybstu druber tod, wol dyr, seliglichern tod kanstu nymer mehr uberkomen’.

[43] Engels citeert hier uit Zimmermann: Allgemeine Geschichte..., deel 3, blz. 714. De tekst is uit Luther: Ein Sendbrief von dem harten Büchlein wider die Bauern (1525) (in: Weimarer kritische Gesamtausgabe der Werke Luthers. Band 18, Weimar 1908, blz. 384).

[44] Engels citeert hier uit Zimmermann: Allgemeine Geschichte..., deel 3, blz. 714. De tekst is ontnomen aan Luthers brief aan Johann Rühel van 30 mei 1525 (in: Weimarer kritische Gesamtausgabe der Werke Luthers. Abt. Briefwechsel. Band 3, Weimar 1933, blz. 515).

[45] *Thomas Münzer*, die, zoals in die tijd gebruikelijk was, zelf zijn naam op verschillende manieren schreef (Munczer, Muntzer enz.), gebruikte ook de schrijfwijze Müntzer. Zo werd zijn naam tot in de eerste helft van de 19de eeuw door vele historici en biografen geschreven. Ook Wilhelm Zimmermann, op wiens werk over de Duitse Boerenoorlog Friedrich Engels zich baseerde, hield in de tweede band van de eerste druk (in 1842 verschenen) aan dit gebruik vast. In de derde band, die een jaar later verscheen, schreef Zimmermann Münzers naam al overwegend zonder t. De schrijfwijze Münzer, die onder andere ook op de Latijnse vorm van de naam (Moncerus, Moncerus enz.) steunde, vond allengs meer en meer ingang en werd ook door Marx en Engels gebruikt.

Geboortedatum en geboortejaar van Thomas Münzer konden tot op heden niet nauwkeurig vastgesteld worden. Waarschijnlijk ligt het geboortejaar rondom 1490 (1489-1493), hoewel er ook historici en biografen zijn, die het einde van de 15de eeuw noemen. Engels houdt zich aan Wilhelm Zimmermann, die in de eerste druk van zijn ‘Allgemeine Geschichte des groszen Bauernkrieges’, deel 2, blz. 53, het jaar 1498 vermeldt.

[46] Engels beroept zich op het Luther citaat in Zimmermann: ‘Allgemeine Geschichte..., deel 2, blz. 55; waar Luther over Münzer zegt: ‘Er liesz unwillig über Seine Aufgabe, die Worte der Wandlung aus, behielt eitel Brot und Wein, und asz die Herrgötter, wie er die Oblaten nannte, ungeweiht.’ Het citaat is ontnomen aan Luthers geschrift over de geheime mis (uitgave Walch van de werken van Luther, band XIX, 1511).

[47] *Wederdopers* noemden zich de leden van deze religieuze sekte, krachtens de door hen gestelde eis, dat de doop moest worden herhaald op een leeftijd, waarop de mens bewust is geworden.

[48] De inhoud van de door Münzer in Praag opgestelde proclamatie is door Zimmermann weergegeven in: Allgemeine Geschichte..., deel 2, blz. 64-67. De woordelijke weergave in het Duits en het Latijn is te vinden bij Strobel: *Leben, Schriften und Lehren Thomä Muntzers*, des

Urhebers des Bauernaufzugs in Thüringen. Neurenberg en Altdorf 1795, blz. 19-39 ('Th. Müntzers Ankündigung mit eigener Hand geschrieben, und in Prag 1521 angeschlagen wider die Papisten').

[49] Engels citeert uit de 'Fürstenpredigt' van Münzer, volgens Zimmermann: Allgemeine Geschichte..., deel 2, blz. 69. De originele tekst is opgenomen in Thomas Müntzer: Politische Schriften. Mit Kommentar herausgegeben von Carl Hinrichs, Halle 1950, blz. 23-26 ('Auslegung des andern vnterschyds Danielis desz propheten gepredigt auffm schlos zu Alstet vor den tetigen thewren Herzcogen vnd vorstehern zu Sachssen durch Thomä Müntzer diener des wordt gottes. Alstedt MDXXIII').

[50] Engels doelt hier op de opvattingen van de idealistische filosoof Strauss en van andere jong-hegelianen, die in hun vroege werken ten aanzien van de religie als pantheïsten optraden.

[51] Het in druk verschenen antwoord van Münzer aan Luther uit het jaar 1524, waarin hij Luther ook 'Doktor Lügner noemt, droeg als titel: Hochverursachte Schutzrede vnd antwort / wider das Gaistlosze Sanfft lebende fleysch zu Wittenberg / welches mit verkärter weysze / durch den Diepstal der heiligen schrift die erbermdliche Christenheit / also gätz jämmerlichen besudelt hat. Thomas Müntzer Alstedter. Ausz der hölen Helie / welches ernst niemand verschonet [...] Anno MDXXIII (herdrukt in Thomas Müntzer: Politische Schriften. Mit Kommentar herausgegeben von Carl Hinrichs. Halle 1950, blz. 71). Engels geeft de inhoud van deze rede naar Zimmermann weer.

[52] Het door Zimmermann aangehaalde citaat van Thomas Münzer bevat passages uit twee verschillende redevoeringen. Ze luiden in het origineel: 'Die herren machen das selber / dasz jn der arme man feyndt wirdt / dye vrsach des Auffrursz wöllen sye nit weg thun / wie kann es die lenge gut werden? So ich das sage / musz ich auffrürisch sein / wolhyn.' (Uit: Hochverursachte Schutzrede vnd antwort / wider das Gaistlosze Sanfft lebende fleysch zu Wittenberg [...] In Thomas Müntzer: Politische Schriften, blz. 81/82.)

'Ach lieben herren wie hubsch wint der herr do vnter die alten töpff schmeissen mit einer eysern stangen.' (Uit: Auslegung des andern vnterschyds Danielis desz propheten gepredigt auffm schlos zu Alstet vor den tetigen thewren Herzcogen vnd vorstehern zu Sachssen durch Thomä Müntzer diener des wordt gottes. Alstedt MDXXIII. In Thomas Müntzer: Politische Schriften, blz. 21.)

[53] Het in Mühlhausen gedrukte geschrift van Thomas Münzer heeft als titel: Auszgetrückte emplössung des falschen Glaubens der ungetrewen welt / durchs gezeügnus des Evangelions Luce / vorgetragen der elenden erbermlichen Christenhey / zur innerung jres irsals. Ezechie. am. 8. Cap. Lieben gesellen last vns auch das loch weytter machen / auff das alle wellt schen vnnd greyffen müg / wer vnter grosse Hansen sind / die Got also lesterlich zum gemalten mendleyn gemacht haben. Jere. am. 23. Cap. Thomas Muntzer mit dem hammer. Mühlhausen MDXXIII. (In Thomas Muntzer: Politische Schriften, blz. 29, 41, 31.) Engels citeert naar Zimmermann: Allgemeine Geschichte..., deel 2, blz. 77-78.

[54] Engels citeert naar Zimmermann: Allgemeine Geschichte..., deel 2, blz. 76. De tekst is ontleend aan een brief van Münzer aan Melanchthon van 29 maart 1524 (opgenomen in: 'Leben, Schriften und Lehren Thomä Muntzers, des Urhebers des Bauernaufzugs in Thüringen. Beschrieben von Georg Theodor Strobel. Neurenberg en Altdorf 1795, blz. 175).

[55] Engels citeert naar Zimmermann: Allgemeine Geschichte..., deel 2, blz. 7. De aanhaling is ontleend aan Münzer: Auszgetrückte emplössung des falschen Glaubens der ungetrewen welt [...] (In Thomas Müntzer: Politische Schriften, blz. 32.) Ze luidt in het origineel: 'Vnsere gelerten wolten gem das gezeügnus des geysts Jesu / auff die Hohenschul bringen / es wirt jn gat weit feylen / nach dem sie nicht drumb gelen Bind das der gemeyn man jn durch yre Tere soli gleych werden [...]'

[56] Volgens latere, meer nauwkeurige gegevens, ging Münzer eerst naar de rijksstad Mühlhausen en werd daar in september 1524 wegens het deelnemen aan de onlusten van de

onderste lagen van de stadsbevolking uitgewezen. Van Mühlhausen ging Münzer naar Neurenberg.

[57] Engels citeert naar Zimmermann: *Allgemeine Geschichte...*, deel 2, blz. 81, uit een brief van Luther aan Johann Brieszmann van 4 februari 1525, die in het origineel is opgenomen in de *Weimarer kritische Gesamtausgabe der Werke Luthers*, Abt. Briefwechsel, band 3, blz. 433. Bij Luther staat: ‘Huc scilicet it Satans, spiritus Alsteteri [...]’

III

Voorlopers van de grote Boerenoorlog tussen 1476 en 1517

Ongeveer vijftig jaar na de onderdrukking van de hussietenbeweging vielen de eerste symptomen van een opkomende revolutionaire geest onder de Duitse boeren waar te nemen. [Wat de chronologische volgorde van de feiten betreft, volgen wij de gegevens van Zimmermann, waarop wij — bij gebrek aan voldoende bronnen in het buitenland — aangewezen zijn en die voor het doel van dit artikel ruimschoots voldoende zijn.]

In het bisdom Würzburg, een streek die door de Hussietenoorlogen, ‘door slecht bewind, door talloze belastingen, heffingen, veten, door vijandschap, oorlog, brandstichting, moord, gevangenis en dergelijke’ [58] reeds vroeger was verarmd en die voortdurend door de bisschoppen, de priesters en de adel schaamteloos was uitgeplunderd, ontstond in 1476 de eerste samenzwering van de boeren. Een jonge herder en muzikant, *Hans Böheim van Niklashausen*, die ook ‘de paukenist’ en ‘Hans de fluitspeler’ werd genoemd, trad plotseling in Taubergrund [Taubergrund: noordelijkste deel van Württemberg in het dal van de Tauber (vert.).] als profeet op. Hij vertelde dat de maagd Maria hem verschenen was en dat zij hem bevelen had zijn pauk te verbranden, zich niet meer over te geven aan dansen en zondig genot, maar het volk tot boetedoening te vermanen. Iedereen behoorde dus van zijn zonden en van de ijdele genoegens dezer wereld af te laten, alle opschik en sieraden af te leggen en een bedevaart te doen naar de Moeder-Gods van Niklashausen om vergeving voor zijn zonden te verkrijgen.

Wij vinden hier reeds, bij de eerste voorloper van de beweging, het ascetisme dat wij bij alle middeleeuwse opstanden met religieuze inslag en, in latere tijden, in het begin van iedere proletarische beweging aantreffen. Deze ascetische strengheid van zeden, deze eis om van alle levensgenietingen en genoegens afstand te doen, stellen enerzijds tegenover de heersende klasse het beginsel van de Spartaanse gelijkheid en vormen anderzijds een noodzakelijk overgangsstadium dat de onderste laag van de samenleving absoluut nodig heeft om in beweging te komen. Om haar revolutionaire energie te ontwikkelen, om van haar vijandige positie tegenover alle andere elementen van de samenleving een duidelijk inzicht te verkrijgen, om als klasse één geheel te worden, moet zij beginnen alles op te geven wat haar nog met de bestaande maatschappelijke orde zou kunnen verzoenen, moet zij afstand doen van de weinige genoegens die haar haar onderdrukt bestaan voor het ogenblik draaglijk maken en die zelfs de ergste onderdrukking haar niet ontnemen kan. Dit *plebejische en proletarische ascetisme* onderscheidt zich, zowel door zijn wild fanatieke vorm als door zijn inhoud, scherp van het *burgerlijke ascetisme* zoals dit door de burgerlijke Lutherse moraal en de Engelse puriteinen (in tegenstelling tot de ‘independenten’ [59] en de nog vooruitstrevendere sekten) gepredikt werd, en welks gehele geheim de *burgerlijke spaarzaamheid* is. Het is overigens duidelijk dat dit plebejisch-proletarische ascetisme steeds meer zijn revolutionaire karakter verliest, naarmate de ontwikkeling van de moderne productiekrachten enerzijds de genotmiddelen tot in het oneindige doet toenemen en daardoor de Spartaanse gelijkheid overbodig maakt, anderzijds de levensomstandigheden van het proletariaat, en daarmee het proletariaat zelf, steeds revolutionairder worden. Het verdwijnt dan langzamerhand bij de massa en verwatert bij de sektariërs die er zich nog aan vastklampen óf zonder meer tot burgerlijke krenterigheid óf tot een hoogdravend vertoon van

deugdzaamheid, dat in de praktijk eveneens op de schraapzucht van de kleinburger of de gildenhandwerksman neerkomt. Voor de massa van het proletariaat behoeft de onthouding daarom al niet gepredikt te worden omdat er bijna niets meer is wat het zich zou kunnen ontzeggen.

De boetpredicaties van 'Hans de fluitspeler' vonden grote weerklank. Alle profeten van de opstand begonnen ermee, en inderdaad kon slechts een geweldige inspanning, een plotseling opgeven van alle levensgewoonten, dit verdeelde, verspreid wonende, in blinde onderwerping opgroeiende boerengeslacht in beweging krijgen. Men begon bedevaarten naar Niklashausen te doen die al spoedig een grote omvang aannamen, en naarmate grotere massa's van het volk toestroomden, verkondigde de jonge rebel des te openlijker wat hij voornemens was. De Heilige Maagd van Niklashausen had hem verkondigd, zo predikte hij, dat er voortaan geen keizer en geen vorst, geen paus of welke andere geestelijke of wereldlijke overheid ook, meer moesten zijn; een ieder behoorde van nu af aan een anders broeder te zijn, zijn brood met eigen handen te verdienen en niemand moest meer bezitten dan een ander. Alle renten, cijzen, herendiensten, tollens, belastingen en andere heffingen en schattingen dienden voor eeuwig te worden afgeschaft; de bossen, de wateren en weiden behoorden overal vrij te zijn.

Het volk begroette dit nieuwe evangelie met vreugde. De roem van de profeet, 'de boodschap van Onze Lieve Vrouwe', verspreidde zich snel tot in de verste hoeken van het land, vanuit het Oden Woud, vanaf de Main, de Kocher en de Jagst [De Kocher en de Jagst zijn zijrivieren van de Neckar (vert.)], ja, vanuit Beieren, Zwaben en vanaf de Rijn trokken menigten pelgrims naar hem toe. Men verhaalde van de wonderen die hij verricht zou hebben; men viel op de knieën voor hem en aanbad hem als een heilige; men vocht om de haren van zijn kap alsof het relikwieën en amuletten waren. Tevergeefs traden de priesters tegen hem op, vertelden dat zijn visioenen begoochelingen van de duivel en dat zijn wonderen helse bedriegerijen waren. De massa van de gelovigen nam onstuimig toe, er begon zich een revolutionaire sekte te vormen, de zondagspredicaties van de opstandige herder brachten veertigduizend en meer mensen in Niklashausen tezamen.

'Hans de fluitspeler' ging enkele maanden met prediken voor de massa door. Maar hij was niet van plan het bij prediken te laten. Hij stond in geheime verbinding met de geestelijke van Niklashausen en met twee ridders, Kunz van Thunfeld en zijn zoon, die de nieuwe leer aanhingen en die de militaire aanvoerders van de voorgenomen opstand zouden zijn. Eindelijk, op de zondag vóór St. Kilian, toen zijn macht hem groot genoeg leek, gaf hij het teken.

'En nu', besloot hij zijn preek, 'gaat naar huis en overdenkt wat de Heilige Moeder Gods u verkondigd heeft en laat komende zaterdag vrouwen, kinderen en ouden van dagen thuis blijven, maar gij mannen, komt op St. Margriet weer naar Niklashausen, dat is komende zaterdag; en brengt uw broeders en vrienden mee, met hoevelen zij ook zijn. Komt echter niet met de pelgrimsstaf, maar in wapenrusting met al uw wapens, in de ene hand uw bedevaartkaars, in de andere het zwaard en de spies of uw hellebaard; en de Heilige Jonkvrouw zal u verkondigen wat zij wil dat gij zult doen' **[60]**.

Maar voordat de boeren in massa opkwamen, hadden de soldaten van de bisschop de oproerige profeet in de nacht heimelijk weggehaald en naar het slot van Würzburg gebracht. Op de afgesproken dag kwamen omstreeks 34.000 gewapende boeren tezamen, maar dit bericht ontmoedigde hen. Het merendeel verspreidde zich, de beter ingewijden hielden een 16.000 man bijeen en trokken met hen naar het slot, aangevoerd door Kunz van Thunfeld en zijn zoon Michaël. De bisschop wist hen door allerlei beloften te overreden weer af te trekken, maar nauwelijks waren zij begonnen zich te verspreiden, of de ruiters van de bisschop overvielen hen en namen enkelen van hen gevangen. Twee werden onthoofd, 'Hans de fluitspeler' zelf werd verbrand. Kunz van Thunfeld vluchtte en slechts door het afstaan van al zijn bezittingen aan het sticht werd hij weer in genade aangenomen. De bedevaarten naar

Niklashausen duurden nog enige tijd voort, maar tenslotte werd ook daar een einde aan gemaakt.

Na deze eerste poging bleef het in Duitsland weer lange tijd rustig. Eerst aan het einde van de negentiger jaren begonnen opnieuw opstanden en samenzweringen van de boeren.

Wij slaan de Hollandse boerenopstand van 1491 en 1492, die tenslotte door hertog Albrecht van Saksen in de slag bij Heemskerk werd onderdrukt, en de opstand van de boeren van de abdij van Kempten in Opper-Zwaben, die in dezelfde tijd plaatsvond, en de Friese opstand onder Syaard Aylva omstreeks 1497, die eveneens door Albrecht van Saksen werd onderdrukt, over. Gedeeltelijk liggen deze opstanden te ver van het toneel van de eigenlijke Boerenoorlog verwijderd, gedeeltelijk komen zij voort uit het verzet van boeren die tot dan toe vrij waren geweest, tegen de poging om hen het feodalisme op te dringen. Wij gaan nu maar dadelijk tot de twee grote samenzweringen over, die als de voorbereiding van de Boerenoorlog beschouwd kunnen worden: de *Bundschuh* en de *Arme Konrad*.

Zoals de duurte in de Nederlanden de opstand van de boeren had veroorzaakt, zo bracht ze in 1493 in de Elzas een geheime bond van boeren en plebejers tot stand, waar zich ook mensen van de zuiver burgerlijke oppositie bij aansloten en waar zelfs een deel van de lagere adel min of meer mee sympathiseerde. De zetel van de Bond bevond zich in de streek van Schlettstadt, Sulz, Dambach, Rosheim, Scherweiler, enz. De samenzweeiders wilden de joden plunderen en uitroeien, door wier woekerpraktijken reeds toen, zo goed als ook nu nog, de Elzasser boeren werden uitgezogen; ook verlangden zij de invoering van een jubeljaar waarin alle schulden zouden verjaren, de opheffing van tolgelden, cijzen en andere belastingen, de afschaffing van de geestelijke rechtspraak en de Rijksrechtbank van Rottweil^[61], medezeggenschap inzake belastingen, beperking van de inkomsten der geestelijken tot voor ieder een prebende: rente uit kerkelijke goederen (vert.) van 50 à 60 gulden, afschaffing van de oorbiecht en eigen, zelfgekozen rechtbanken voor iedere gemeente. Het plan van de samenzweeiders was, zodra zij sterk genoeg waren de vesting Schlettstadt te overrompelen, de klooster- en stadskassen in beslag te nemen en van hier uit de gehele Elzas in opstand te brengen. Op het vaandel van de Bond, dat bij het uitbreken van de opstand ontplooid zou worden, stond een boerenschoen met lange riemen afgebeeld, de zogenaamde *Bundschuh*, die van die tijd af de boerensamenzweringen in de komende twintig jaar een symbool en een naam zou verschaffen.

De samenzweeiders waren gewoon hun bijeenkomsten 's nachts op de eenzame Hungerberg te houden. De toelating tot de Bond ging van zeer geheimzinnige ceremoniën en van de strengste bedreigingen tegen verraders vergezeld. Ondanks dit alles kwam de zaak toch uit, juist toen de slag tegen Schlettstadt zou worden geleverd, in de stille week van het jaar 1493. De overheid greep snel in, vele samenzweeiders werden gevangengenomen en gefolterd, deels gevierendeeld of onthoofd, deels aan handen en vingers verminkt en uit het land gebannen. Een groot aantal vluchtte naar Zwitserland.

Maar met deze eerste poging tot verdelging was de *Bundschuh* nog allerminst vernietigd. Integendeel, hij bleef in het geheim voortbestaan en de vele vluchtelingen die over Zwitserland en Zuid-Duitsland waren verspreid, werden even zovele boodschappers die overal dezelfde onderdrukking, dezelfde neiging tot verzet ontmoetten en de *Bundschuh* over het gehele tegenwoordige Baden verbreidden. De taaiheid en het uithoudingsvermogen waarmee de Noord-Duitse boeren van 1493 af, dertig jaar lang, in hun samenzwering volhardden en alle beletselen voor een uitgebreide, gecentraliseerde beweging, die uit hun verspreid liggende woonsteden voortvloeiden, uit de weg ruimden en na ontelbare onderdrukkingen, nederlagen en terechtstellingen van hun aanvoerders hun samenzweringen opnieuw begonnen, totdat zij eindelijk de kans kregen voor een massale opstand; deze hardnekkigheid is werkelijk bewonderenswaardig.

In 1502 vielen er in het bisdom Speyer, dat toentertijd ook de streek van Bruchsal omvatte, tekenen van een geheime beweging onder de boeren te bespeuren. De Bundschuh was er hier werkelijk heel goed in geslaagd zich te reorganiseren. Circa 7.000 man hadden zich aangesloten, het centrum bevond zich te Untergrombach, tussen Bruchsal en Weingarten, van waaruit zich vertakkingen de Rijn af tot aan de Main en opwaarts tot voorbij het markgraafschap Baden uitstrekten. Hun program bevatte de volgende punten: Er zouden geen cijzen of tienden, geen belastingen of tolgelden meer aan de vorsten, adel en priesters worden betaald, de lijfeigenschap moest worden afgeschaft, de kloosters en andere *kerkelijke goederen verbeurd verklaard en onder het volk verdeeld, en geen andere heer moest meer erkend worden dan de keizer*.

Wij vinden hier voor de eerste maal bij de boeren de eis van de secularisatie van de bezittingen der Kerk in het belang van het volk en die van de ene en ondeelbare Duitse monarchie, twee eisen die van toen af aan bij het meer ontwikkelde gedeelte van de boeren en plebejers telkens weer opduiken, totdat Thomas Münzer voor de *verdeling* van de kerkelijke goederen een *confiscatie* ten behoeve van de *goederengemeenschap*, en voor het enige Duitse keizerrijk de enige en ondeelbare *republiek* in de plaats stelt.

De nieuwe Bundschuh had, evenals de oude, een geheime plaats van samenkomst, een eed van geheimhouding, toelatingsceremoniën en een vaandel waarop de woorden: 'Alleen de gerechtigheid Gods'. Zijn plan van actie geleek op dat van de Elzassers; Bruchsal, waar de meerderheid van de inwoners tot de Bond behoorde, zou overrompeld worden, er zou een bondsleger op de been worden gebracht, dat als een mobiel verzamelcentrum naar de omliggende vorstendommen zou worden gezonden.

Het plan werd door een geestelijke verraden, aan wie een van de samenzweerdere het had gebiecht. Onmiddellijk troffen de regeringen maatregelen. Hoever de vertakkingen van de Bond zich uitstrekten, blijkt uit de schrik die de verschillende rijksstanden van de Elzas en de Zwabische Bond[62] beving. Er werden troepen samengetrokken en op grote schaal arrestaties verricht. Keizer Maximiliaan, de 'laatste ridder', vaardigde de bloeddorstigste strafverordeningen tegen het ongehoorde optreden van de boeren uit. Hier en daar kwam het tot samenscholingen en gewapend verzet, maar de afzonderlijke boerenbenden hielden niet lang stand. Sommige samenzweerdere werden terechtgesteld, velen namen de vlucht, maar desondanks werd het geheim zo goed bewaard dat de meesten, zelfs de leider, zo niet ongestoord in hun eigen woonsteden, dan toch rustig in de naburige landen konden verblijven.

Na deze nieuwe nederlaag ving er weer een lange periode van schijnbare rust in de klassenstrijd aan. Maar het werk werd in het geheim voortgezet. In Zwaben werd reeds in de eerste jaren van de XVIde eeuw, klaarblijkelijk in samenwerking met de verjaagde leden van de Bundschuh, een nieuwe organisatie, de *Arme Konrad*, tot stand gebracht. In het Zwarte Woud was de Bundschuh in afzonderlijke kleine kringen blijven voortbestaan, totdat een energieke boerenleider er na tien jaar in slaagde de afzonderlijke draden weer tot één grote samenzwering aaneen te knopen. Beide samenzweringen traden kort na elkaar in de bewogen jaren 1513 en 1515, toen tegelijkertijd de Zwitserse en de Hongaarse en Sloveense boeren een reeks van belangrijke opstandige bewegingen ontketenden, in de openbaarheid.

De man, die in de streek van de Boven-Rijn de Bundschuh weer oprichte, was *Josz Fritz* uit Untergrombach, een vluchteling van de samenzwering van 1502, een gewezen soldaat en een in alle opzichten opmerkelijke persoonlijkheid. Hij had sinds zijn vlucht op verschillende plaatsen tussen het Bodenmeer en het Zwarte Woud verblijf gehouden en zich tenslotte in Lehen bij Freiburg in de Breisgau gevestigd, waar hij zelfs koddebeier was geworden. Hoe hij van hieruit het genootschap weer tot stand wist te brengen en er op handige wijze de meest verschillende mensen in te halen, daarover bevatten de processtukken de meest interessante bijzonderheden. Het was aan het diplomatieke talent en de onvermoeide volharding van deze meester-samenzweerder te danken dat een buitengewoon groot aantal mensen van de meest

verschillende klassen zich bij de Bond aansloten: ridders, priesters, burgers, plebejers en boeren; en het schijnt wel zeker te zijn dat hij er zelfs in slaagde de samenzwering in min of meer scherp van elkaar gescheiden etappen te organiseren. Alle bruikbare elementen werden met de grootste omzichtigheid en handigheid aan het werk gezet. Behalve de ingewijde afgezanten, die in allerlei vermommingen door het land trokken, werden ook landlopers en bedelaars voor het overbrengen van minder belangrijke boodschappen gebruikt. Met de bedelaarskoningen onderhield Josz directe verbindingen en door hen kon hij over het gehele talrijke vagebondenvolk beschikken. Deze bedelaarskoningen speelden in zijn samenzwering een belangrijke rol. Het waren hoogst originele figuren: de een trok door het land, vergezeld van een meisje dat zogenaamd aan de voeten was gewond, voor wie hij bedelde; hij droeg meer dan acht tekens aan zijn hoed, de veertien noodhelpers, de H. Odilia, Onze Lieve Vrouwe e.a., daarbij nog een lange rode baard en een grote knoestige stok met een dolk en een priem; een ander, die om der wille van St. Velten bedelde, verkocht kruiden en wormzaad, droeg een lange, ijzerkleurige mantel, een rode baret waaraan het kindeke van Trente, een degen opzij en vele messen benevens een dolk aan zijn gordel; weer anderen hadden kunstmatig opengehouden wonden en droegen eveneens zeer merkwaardige kostuums. Het waren er minstens tien: zij moesten tegen een beloning van tweeduizend gulden tegelijkertijd in de Elzas, in het markgraafschap Baden en in de Breisgau vuren ontsteken en zich met minstens tweeduizend man van de hunnen op de dag van de Zabernse kerkwijding in Rosen onder bevel van Georg Schneider, een vroegere aanvoerder van de landsknechten, stellen om de stad in te nemen. Onder de eigenlijke leden van de Bond werd van standplaats tot standplaats een estafettedienst ingesteld, en Josz Fritz en zijn voornaamste koerier, Stoffel van Freiburg, reden voortdurend van de ene plaats naar de andere en hielden een nachtelijke wapenschouw over de nieuw aangeworven leden. Van de uitbreiding van de Bond aan de Boven-Rijn en in het Zwarte Woud leggen de stukken betreffende het onderzoek voldoende getuigenis af; zij bevatten tal van namen van leden benevens hun signalementen uit de meest verschillende plaatsen van die streek. De meesten zijn handwerksgezellen, vervolgens boeren en logementhouders, enkele edelen, priesters (waaronder die van Lehen zelf) en brodeloze landsknechten. Men ziet reeds uit deze samenstelling dat de Bundschuh onder leiding van Josz Fritz een veel ontwikkelder karakter had aangenomen; het plebejische element van de steden liet zich meer en meer gelden. De vertakkingen van de samenzwering strekten zich over de gehele Elzas, over het tegenwoordige Baden, tot aan Württemberg en de Main uit. Soms werden op afgelegen bergen, zoals de Kniebis en andere, grote bijeenkomsten gehouden, waar de aangelegenheden van de Bond besproken werden. De samenkomsten van de leiders, waarbij ook dikwijls de leden uit de omtrek en de afgevaardigden van de meer afgelegen plaatsen aanwezig waren, vonden plaats op de Hartmatte bij Lehen, en hier werden ook de veertien bondsartikelen aangenomen. Geen andere heer meer dan de keizer en (volgens sommigen) de paus; afschaffing van de rechtbank van Rottweil, beperking van de geestelijke rechtspraak tot geestelijke aangelegenheden; afschaffing van alle renten zodra deze zolang betaald waren dat zij gelijk waren aan het kapitaal; vijf procent rente als hoogste rentevoet; vrijheid van jacht en visserij, van weiden en hout kappen; bepaling dat iedere priester slechts één prebende mocht ontvangen; verbeurdverklaring van kerkelijke goederen en kloosterkleinodiën ten behoeve van de krijgskas van de Bond; afschaffing van alle onrechtvaardige belastingen en tolgelden; eeuwige vrede voor de gehele christenheid; een energiek optreden tegen alle tegenstanders van de Bond; een bondsbelasting; inname van een vestingstad — Freiburg — om als centrum te dienen voor de Bond; het openen van onderhandelingen met de keizer zodra de bondstroepen verzameld waren, en met Zwitserland ingeval de keizer weigerde — dat zijn de punten waarover men het eens werd. Hieruit blijkt hoe aan de ene kant de eisen van de boeren en plebejers een steeds duidelijker en beslist

vorm aannamen, aan de andere kant echter er in dezelfde mate rekening gehouden moest worden met de gematigde en weifelende elementen.

Tegen de herfst van 1513 zou het erop los gaan. Er was alleen nog geen bondsvaandel en om dat te laten schilderen ging Josz Fritz naar Heilbronn. Behalve allerlei emblemen en afbeeldingen stond de Bundschuh erop en het opschrift: ‘Heer, handhaaf Uw goddelijke gerechtigheid’. Maar tijdens zijn afwezigheid werd er een voorbarige poging tot overrompeling van Freiburg gedaan en voortijdig ontdekt; enige onbezonnenheid bij de propaganda bracht de raad van Freiburg en de markgraaf van Baden op het juiste spoor en het verraad van twee samenzweerders maakte de maat van de onthullingen vol. Onmiddellijk zonden de markgraaf, de raad van Freiburg en de keizerlijke regering te Ensisheim hun gerechtsdienaren en soldaten erop uit; een groot aantal Bundschuhleden werd gevangengenomen, gefolterd en terechtgesteld, maar ook deze keer wisten de meesten te ontsnappen, zelfs Josz Fritz. De Zwitserse overheid vervolgde ditmaal de vluchtelingen met grote felheid en bracht zelfs verscheidene ter dood, maar zij kon evenmin als haar naburen verhinderen dat het merendeel van de vluchtelingen voortdurend in de nabijheid van hun voormalige woonplaatsen bleef en langzamerhand zelfs terugkeerde. Het wreedst trad de regering van de Elzas in Ensisheim op; op haar bevel werden zeer velen onthoofd, geradbraakt en gevierendeeld. Josz Fritz zelf bevond zich meestentijds aan de Zwitserse kant van de Rijn, maar stak dikwijls over naar het Zwarte Woud zonder dat men hem ook maar één maal te pakken kon krijgen.

Waarom de Zwitsers deze keer samen met de naburige regeringen tegen de leden van de Bundschuh optraden, blijkt uit de boerenopstand die in het jaar daaraanvolgend (1514)^[63], in Bern, Solothurn en Luzern uitbrak en die een zuivering van de aristocratische regeringen en van het patriciërdom in het algemeen ten gevolge had. De boeren wisten bovendien tal van voorrechten te verkrijgen. Dat deze Zwitserse plaatselijke opstanden succes hadden, was eenvoudig daaraan te wijten dat er in Zwitserland nog veel minder centralisatie was dan in Duitsland. Met de landheren van hun woonplaats speelden de boeren het ook in 1525 overal klaar, maar zij werden verslagen door de georganiseerde legers van de vorsten en die bestonden juist niet in Zwitserland.

Tegelijk met de Bundschuh in Baden, en zonder twijfel in directe samenwerking daarmee, had zich in Württemberg een tweede samenzwering gevormd. Deze bestond volgens de oorkonden reeds in 1503, en daar de naam Bundschuh na de nederlaag van de bond van Untergrombach te gevaarlijk werd, nam zij de naam *Arme Konrad* aan. Haar hoofdzetel bevond zich in het dal van de Rems [Rems: rechterzijrivier van de Neckar (vert.)], aan de voet van de Hohenstaufenberg. Het bestaan ervan was, althans voor het volk, reeds lang geen geheim meer. De schaamteloze onderdrukking door de regering van hertog Ulrich en een reeks van hongerejaren, die ontzaglijk veel bijdroegen tot het uitbreken van de bewegingen van 1513 en 1514, hadden het aantal bondsleden doen toenemen. De nieuwe belastingen op wijn, vlees en brood en een belasting op het kapitaal van een pfennig per jaar van iedere gulden lokten de opstand uit. De stad Schorndorf, waar de leiders van het complot in het huis van de messenmaker Kaspar Pregizer bij elkaar plachten te komen, zou het eerst genomen worden. In de lente van het jaar 1514 brak de opstand uit. Drieduizend, volgens anderen vijfduizend boeren, trokken op tot voor de stad, doch werden door de mooie beloften van de beambten van de hertog overgehaald weer weg te gaan: hertog Ulrich haastte er zich met tachtig ruiters naartoe, nadat hij eerst beloofd had dat de nieuwe belastingen zouden worden opgeheven, en hij trof dan ook als gevolg van zijn belofte alles rustig aan. Hij zegde toe een landdag te zullen bijeenroepen, waar alle klachten zouden worden onderzocht, maar de leiders van de Bond beseften heel goed dat Ulrich alleen maar van plan was het volk rustig te houden totdat hij voldoende troepen zou hebben aangeworven en verzameld om zijn woord te breken en de belastingen met geweld te kunnen innen. Zij lieten daarom vanuit het huis van Kaspar

Pregizer, ‘de kanselarij van de Arme Konrad’, oproepen uitgaan voor een bondscongres, die door afgezanten in alle richtingen verspreid en ondersteund werden. Het succes van de eerste opstand in het Remsdal had de beweging onder het volk overal aangewakkerd; de oproepen en de boodschappers werden overal gunstig ontvangen. En zo werd het congres dat op 28 mei in Untertürkheim werd gehouden, door talrijke afgevaardigden uit alle delen van Württemberg bezocht. Er werd besloten de actie zo spoedig mogelijk voort te zetten en bij de eerste gelegenheid de beste in het Remsdal het sein tot de opstand te geven, om deze van hieruit uit te breiden. Terwijl Bantelhans van Dettingen, een gewezen soldaat, en Singerhans van Würtingen, een welgestelde boer, Opper-Zwaben in de Bond wisten te brengen, brak reeds aan alle kanten de opstand uit. Singerhans werd weliswaar overvallen en gevangengenomen, maar de steden Backnang, Winnenden en Markgröningen vielen in handen, van de boeren, die zich met de plebejers verbonden hadden en het gehele land van Weinsberg tot Blaubeuren en vandaar tot aan de grens van Baden was openlijk in opstand; Ulrich moest toegeven. Maar terwijl hij de landdag tegen de 25ste juni bijeenriep, schreef hij tegelijkertijd aan de naburige vorsten en vrije steden en verzocht om hulp tegen de opstand, die alle vorsten, de overheid en de patriciërs in het rijk bedreigde en die ‘een merkwaardige overeenkomst met de Bundschuh vertoonde’.

Intussen kwam de landdag, d.w.z. de afgevaardigden van de steden en vele gedelegeerden van de boeren die ook zitting verlangden in de landdag, reeds op 18 juni in Stuttgart bijeen. De prelaten waren nog niet aanwezig; de ridders waren helemaal niet uitgenodigd. De stedelijke oppositie van Stuttgart, alsmede twee zich in de nabijheid bevindende, dreigende menigten van boeren te Leonberg en in het Remsdal, zetten aan de eisen van de boeren kracht bij. Hun afgezanten werden toegelaten en er werd besloten de drie gehate raadslieden van de hertog: Lamparter, Thump en Lorcher, af te zetten en te straffen, een raad van vier ridders, vier burgers en vier boeren aan de hertog toe te voegen, een vaste civiele lijst [Civiele lijst: som, aan het hoofd van de staat en zijn huishouding op de staatsbegroting toegekend (vert.).] voor hem te bepalen en de kloosters en kerkelijke bezittingen ten behoeve van de staatskas verbeurd te verklaren.

Hertog Ulrich beantwoordde deze revolutionaire besluiten met een staatsgreep. Hij reed op 21 juni met zijn ridders en raadslieden naar Tübingen, waarheen de prelaten hem volgden, beval de burgerij eveneens daarheen te komen, hetgeen ook gebeurde, en zette hier de landdag zonder de boeren voort. Hier pleegden de burgers, onder militaire terreur gesteld, verraad tegenover hun bondgenoten, de boeren. Op 8 juli werd het Verdrag van Tübingen afgesloten, waarbij aan het land ongeveer voor een miljoen aan schulden van de hertog, aan de hertog enkele beperkingen werden opgelegd waaraan hij zich nooit hield, terwijl de boeren met enige vage algemeenheden en een zeer positieve strafbepaling tegen oproer en geheime organisaties werden afgescheept. Van een vertegenwoordiging van de boeren op de landdag was natuurlijk geen sprake meer. De plattelandsbevolking was woedend over dit verraad, maar daar de hertog, nu zijn schulden door de steden waren overgenomen, weer krediet had, bracht hij spoedig troepen op de been en ook zijn bureu, in het bijzonder de keurvorst van de Palts, zonden hulpstroepen. Zo werd omstreeks einde juli het Verdrag van Tübingen door het gehele land aangenomen en de nieuwe eed van trouw afgelegd. Alleen in het Remsdal bood de ‘Arme Konrad’ nog tegenstand; de hertog, die er zelf weer heen was gegaan, werd bijna vermoord en op de Kappelberg richtten de boeren een legerplaats in. Maar toen er geen voortgang in de zaak kwam, gingen de meeste opstandelingen door gebrek aan levensmiddelen weer uiteen en de overigen gingen eveneens naar huis na een overeenkomst^[64] met enkele afgevaardigden van de landdag, die voor tweërlei uitleg vatbaar was. Ulrich, wiens leger inmiddels nog versterking had ontvangen door de vendels die de steden bereidwillig tot zijn beschikking hadden gesteld, en die zich, nu aan hun eisen was voldaan, fanatiek tegen de boeren keerden, overviel nu, ondanks het verdrag, het Remsdal en

plunderde daar de steden en dorpen; 1600 boeren werden gevangengenomen, van wie er 16 onmiddellijk werden onthoofd, terwijl het merendeel der overigen ten bate van Ulrichs kas tot zware geldboeten werd veroordeeld. Velen werden langdurig gevangen gehouden. Er werden strenge strafbepalingen uitgevaardigd tegen het weder oprichten van de Bond en tegen alle bijeenkomsten van de boeren. De Zwabische adel sloot een speciaal verbond ter onderdrukking van iedere poging tot opstand. De voornaamste aanvoerders van de 'Arme Konrad' waren er inmiddels in geslaagd naar Zwitserland te ontkomen, vanwaar zij na enige jaren, meestal ieder afzonderlijk, weer naar huis terugkeerden.

Gelijktijdig met de beweging in Württemberg deden zich verschijnselen van nieuwe Bundschuh activiteiten in de Breisgau en in het markgraafschap Baden voor. Bij Bihl werd in juni een poging tot opstand ondernomen, die door markgraaf Philipp onmiddellijk werd onderdrukt; de leider, Gugel-Bastian, werd in Freiburg gevangengenomen en onthoofd.

Eveneens in het jaar 1514, in het voorjaar, brak in *Hongarije* een algemene opstand onder de boeren uit. Er werd een kruistocht tegen de Turken gepredikt en zoals gewoonlijk werd aan de lijfeigenen en horigen die mee zouden gaan, de vrijheid beloofd. Ongeveer 60.000 boeren kwamen bijeen en werden onder commando van Georg Dózsa, een Szekler^[65], gesteld, die zich reeds vroeger in krijgstochten tegen de Turken had onderscheiden en daarvoor in de adelstand was verheven. Maar de Hongaarse ridders en magnaten zagen deze kruistocht, die hen hun eigendom, hun knechts, dreigde te ontnemen, ongaarne. Zij snelden de afzonderlijke boerentroepen achterna en haalden hun lijfeigenen met geweld en onder mishandelingen terug. Toen dit de kruisvaarders bekend werd, brak de woede van de onderdrukte boeren los; twee van de ijverigste kruispredikers, Laurentius en Barnabas, deden de haat tegen de adel door hun revolutionaire redevoeringen in het leger nog heftiger oplaaieren. Dózsa zelf deelde de verontwaardiging van zijn troepen tegen de verraderlijke adel; het kruisvaardersleger werd een revolutionair leger en hij stelde zich aan het hoofd van deze nieuwe beweging.

Hij was met zijn boeren in de vlakte van Rákos bij Pest gelegerd. De vijandelijkheden werden geopend door vechtpartijen met de aanhangers van de partij der adellijken in de omliggende dorpen en de voorsteden van Pest; al spoedig groeiden deze uit tot schermutselingen, tenslotte tot een Siciliaanse vesper^[66] voor alle adellijken die in handen van de boeren vielen en tot het afbranden van alle kastelen in de omtrek. Het hof dreigde, maar tevergeefs. Toen het volk het eerste vonnis over de adellijken onder de muren van de hoofdstad had voltrokken, ging Dózsa tot verdere maatregelen over. Hij verdeelde zijn leger in vijf colonnes. Twee ervan werden naar de bergen in Boven-Hongarije gezonden om daar de hele streek in opstand te brengen en de adel uit te roeien. De derde, onder Ambros Száleresi, een burger uit Pest, bleef op de Rákos om de hoofdstad in het oog te houden: de vierde en vijfde werden door Dózsa en zijn broeder Gregor tegen Szegedin aangevoerd.

Ondertussen kwam de adel te Pest bijeen en riep de hulp van de woiwode [Woiwode: stadhouder of goeverneur (vert.).] van Zevenburgen, Johann Zápolya, in. De adel, samen met de burgers van Boedapest, bracht de op de Rákos gelegerde colonne een vernietigende slag toe, nadat eerst Száleresi met de burgerlijke elementen van het boerenleger naar de vijand was overgelopen. Een groot aantal gevangenen werd op de afschuwelijkste wijze ter dood gebracht, de overigen met afgesneden neuzen en oren naar huis gestuurd.

De aanval van Dózsa op Szegedin mislukte. Hierna trok hij op naar Csanád, dat hij veroverde nadat hij eerst een leger van de adel onder István Bátori en bisschop Scaky had verslagen en op de gevangenen, onder wie ook de bisschop en de schatmeester van de koning, Teleki, bloedig wraak had genomen voor de wreedheden op de Rákos. In Csanád riep hij de republiek uit, kondigde de afschaffing van de adel, gelijkheid voor allen en de soevereiniteit van het volk af en trok toen op tegen Temesvár, waarheen Bátori gevlucht was. Maar terwijl hij deze vesting twee maanden lang belegerde en van een nieuw leger onder Anton Hosszu versterking kreeg, leden de twee legerscharen in Boven-Hongarije in tal van gevechten de

nederlaag tegen de adel en rukte Johann Zápolya met het Zevenburgse leger tegen hem op. De boeren werden door Zápolya overvallen en uiteengeslagen. Dózsa zelf werd gevangengenomen, op een gloeiende troon gebraden en door zijn eigen mensen, die slechts op deze voorwaarde aan de dood konden ontsnappen, levend opgegeten. De verstrooide boeren, die door Laurentius en Hosszu weer verzameld waren, werden opnieuw verslagen en allen die de vijand in handen vielen, werden aan palen gespietst of opgehangen. Bij duizenden hingen de lijken van de boeren langs de wegen of aan de ingang van de verbrande dorpen. Tegen de 60.000 moeten er deels gesneuveld, deels afgemaakt zijn. De adel zorgde er bovendien voor dat op de eerstvolgende landdag de knechting van de boeren weer in de wet werd opgenomen.

De boerenopstand in de 'Windische Mark', d.w.z. in Karinthië, Krain en Stiermarken, die omstreeks dezelfde tijd uitbrak, kwam voort uit een samenzwering, die overeenkomst met de Bundschuh vertoonde en die in deze door de adel en de keizerlijke beampten uitgezogen, door de invallen van de Turken verwoeste en door hongersnoden geteisterde streek reeds in 1503 op touw was gezet en tot een opstand had geleid. De Sloweense, en ook de Duitse boeren in deze buurt, hieven reeds weer in 1513 het oorlogsvaandel van de stara prava (de oude rechten) en al lieten zij zich ook dit jaar opnieuw kalmeren, al wist keizer Maximiliaan hen in 1514, toen zij in nog grotere massa's te hoop liepen, door zijn uitdrukkelijke belofte dat de oude rechten weer in ere zouden worden hersteld, over te halen uiteen te gaan — brak in het voorjaar van 1515 de opstand van het telkens opnieuw bedrogen en naar wraak dorstende volk met des te grotere heftigheid uit. Evenals in Hongarije werden ook hier overal kastelen en kloosters verwoest en de gevangengenomen edelen door een door de boeren ingestelde jury van gezworenen gevonnist en onthoofd. In Stiermarken en Karinthië slaagde de kapitein van de keizerlijke troepen, Dietrichstein, er spoedig in de opstand te onderdrukken. In Krain werd deze pas bedwongen door het bij verrassing innemen van de stad Rain (in de herfst van 1516) en de daarop volgende talloze door de Oostenrijkers bedreven wreedheden, die een waardige tegenhanger vormden van de door de Hongaarse adel gepleegde gruwelen.

Het is te begrijpen dat na een reeks van zo beslissende nederlagen en na de massale gruwelijkheden van de adel, de boeren in Duitsland zich een tijdlang rustig hielden. En toch namen nóch de samenzweringen, nóch de plaatselijke opstanden geheel en al een einde. Reeds in 1516 keerden de meeste vluchtelingen van de Bundschuh en de Arme Konrad naar Zwaben en de Boven-Rijn terug en in 1517 was de Bundschuh in het Zwarte Woud weer volledig actief. Josz Fritz zelf, die nog altijd het oude Bundschuhvaandel van 1513 onder zijn kleren verborgen op zijn borst droeg, zwierf weer door het Zwarte Woud en ontwikkelde een grote activiteit. Opnieuw werd er een samenzwering georganiseerd. Evenals vier jaren daarvoor werden weer bijeenkomsten op de Kniebis aangekondigd. Maar het geheim werd niet bewaard, de regeringen kwamen te weten wat er aan de hand was en grepen in. Velen werden gevangengenomen en ter dood gebracht; de actiefste en scherpzinnigste leden moesten vluchten, onder wie ook Josz Fritz, die men ook ditmaal niet te pakken kreeg, maar die niet lange tijd daarna in Zwitserland gestorven schijnt te zijn, want van die tijd af aan hoorde men niets meer van hem.

Noten:

[58] Engels citeert naar Zimmermann: *Allgemeine Geschichte...*, deel 1, blz. 118.

[59] *Puriteinen* (Latijns purus = rein) — aanhangers van de in de XVIde eeuw ontstane protestantse beweging in Engeland en Schotland, speelden een grote rol bij het voorbereiden en ten uitvoer leggen van de Engelse burgerlijke revolutie van de XVIIde eeuw. Hun beide hoofdstromingen in Engeland: de presbyterianen (vertegenwoordigers van de grote Londense bourgeoisie en van de bovenlaag van de nieuwe adel) en de independenten. De strijd van de Puriteinen was, aanvankelijk in het kader van de Anglicaanse Kerk, gericht op het uit de weg ruimen van de overblijfselen van het katholicisme in de Anglicaanse Kerk, tegen haar

karakter als kerk van de monarchie van de adel en tegen het feodaal-absolutistische regime in het algemeen. Ze predikten als hogere deugden: burgerlijke spaarzaamheid, gestrengheid in het maatschappelijke leven, een typische burgerlijke ascese (in het belang van een snellere ontwikkeling van de burgerlijke rijkdom, van de uitgebreide reproductie).

Independents (Engels independent — onafhankelijk) — oorspronkelijk sedert het einde van de 16de eeuw de meer radicale van de beide hoofdstromingen van het puritanisme in Engeland, die onder de leuze van de religieuze onafhankelijkheid tegen het Engelse absolutisme en tegen de Anglicaanse staatskerk optrad. Bij het begin van de Engelse burgerlijke revolutie van de XVIIde eeuw vormden de independents een afzonderlijke politieke partij, die de belangen van de middelgrote handels- en industriebourgeoisie en van de verburgerlijkte middengroepen van de adel vertegenwoordigde. Onder invloed van de revolutionaire opleving van de massa's brachten de independents de koning ten val; nadat zij hem hadden ter dood gebracht, proclameerden zij de republiek (1649) en schaften het Hogerhuis (House of Lords) af. Tegelijkertijd waren zij bevreesd voor revolutionair-democratische stromingen; toen zij aan de macht gekomen waren, vernietigden zij de bewegingen van de levellers en de diggers en stelden in 1653 de militaire dictatuur in, het zogenaamde Protectoraat. Juist daarmee maakten zij de weg vrij voor het herstel van de monarchie (1660).

[60] Zimmermann: *Allgemeine Geschichte...*, deel 1, blz. 121/122, geeft de woorden uit de prediking van Hans de Fluitspeler (Pfeiferhänslein) naar hun strekking weer.

[61] *Rijksrechtbank van Rottweil* — een in Rottweil onder het erfelijke voorzitterschap van de graven van Sulz tot 1784 zetelende keizerlijke hofrechtbank, die gerechtigd was, rechtszaken ook uit andere arrondissementen te behandelen en te beslissen.

[62] *De Zwabische Bond* (Schwäbischer Bund) van de vorsten, adellijken en van de patricische bovenlaag van de rijkssteden van Zuidwest-Duitsland werd in 1488 opgericht. De bond had vooral ten doel, de beweging van de boeren en plebejers te bestrijden. De Zuid- en West-Duitse vorsten, die de leiding van deze reactionaire bond hadden, waren voornemens deze ook te gebruiken voor het consolideren van hun oligarchie. De bond beschikte over eigen bestuurs- en rechtsorganen en over eigen strijdkrachten. In 1534 viel hij als gevolg van onenigheid uiteen.

[63] Volgens de voorstelling van Zimmermann: *Allgemeine Geschichte...*, deel 1, blz. 182-190, kwamen de boeren in Bern, Solothurn en Luzern in 1513 in opstand. De beschrijving van Zimmermann is, wat het tijdstip en het verloop van de gevechtshandelingen betreft, volledig in overeenstemming met die van Müller: *Geschichten Schweizerischer Eidgenossenschaft*. Fünftens Theils. Zweyte Abtheilung von Robert Blozheim, Zürich 1816, blz. 330-343.

[64] *Verdrag van Tübingen* — Zimmermann schrijft hierover, dat de afgezanten van de boeren op 27 juli 1514 'met verscheidene afgevaardigden van de Landdag en Hans von Gaisberg, die namens de hertog sprak, het in zoverre eens werden, dat ze elkaar wederkerig vrede en vrijgeleide beloofden totdat de juist in Stuttgart vergaderde Landdag, die de bezwaren van de boeren moest behandelen, geëindigd zou zijn; de boeren zouden in vrede huiswaarts keren, doch de hertog zou hen niet tot het Verdrag noden, noch dwingen, maar alles moest in het werk gesteld worden om de Landdag duidelijk te maken, hoe zij zich ten opzichte van de afzonderlijke artikelen van het Verdrag van Tübingen moesten gedragen'. (*Allgemeine Geschichte...*, deel 1, blz. 244/245.)

[65] *Szeklers* — deel van de Hongaarse nationale minderheid in de tegenwoordige Volksrepubliek Roemenië. Ze leven in de Transsylvanische Alpen en tellen ongeveer 500.000 mensen. Over hun herkomst lopen de meningen sterk uiteen. Zeer waarschijnlijk zijn zij de nakomelingen van de Hongaren, die voor de opkomst van de feodale klassenmaatschappij naar de randgebieden trokken. Ze hebben gedurende lange tijd de oude Hongaarse stamorganisatie en haar cultuur (bv. spijkerschrift, legerorganisatie) bewaard.

[66] *Siciliaanse vesper* — de door het luiden van de vesper (als sein voor het uitbreken) te Palermo tegen de Franse overheersing (31 maart 1282) ingeleide volksopstand, waarbij de opstandelingen verscheidene duizenden ridders en soldaten versloegen. De opstand leidde tot de bevrijding van geheel Sicilië.

IV

De opstand van de adel

Omstreeks dezelfde tijd dat in het Zwarte Woud de vierde samenzwering van de Bundschuh onderdrukt werd, gaf Luther in Wittenberg het sein tot de beweging die alle standen in haar draaikolken zou meeslepen en het hele rijk op zijn grondvesten zou doen schudden. De stellingen van de Thüringer Augustijn[67] werkten als een vonk in een kruitvat. De talloze tegenstrijdige doeleinden, zowel van de ridders als van de burgers, van de boeren en de plebejers, van de op macht beluste vorsten en de lagere geestelijkheid, van de mystieke geheime sekten en de geleerde, satirisch-burleske schrijversoppositie[68] werden daarin vóór alles op een gemeenschappelijke, algemene wijze tot uitdrukking gebracht en zij schaarden er zich met een verbazingwekkende snelheid achter. Dit onverwacht tot stand gebrachte verbond van alle oppositionele elementen onthulde, hoe kort van duur het ook was, plotseling de ontzaglijke macht van de beweging en dreef haar des te sneller voorwaarts.

Maar juist deze snelle ontwikkeling van de beweging moest er wel toe bijdragen dat de kiemen van de tweedracht die zij bevatte, snel groeiden, moest althans de bestanddelen van de in beroering gebrachte massa, die door hun gehele levensomstandigheden lijnrecht tegenover elkaar stonden, weer uiteenrukken en tot hun normale, vijandige houding terugbrengen. Dit zich verzamelen van de veelsoortige oppositie om twee centra van aantrekking kwam reeds in de eerste jaren van de Hervorming tot uiting: adel en burgerij schaarden zich zonder voorbehoud om Luther; boeren en plebejers vormden, zonder nog in Luther een directe vijand te zien, evenals vroeger een afzonderlijke revolutionaire oppositiepartij. Alleen was de beweging nu veel algemener en ging zij veel dieper dan vóór Luther, waaruit noodzakelijkerwijs de scherp aan de dag tredende tegenstelling en de rechtstreekse strijd van de beide partijen tegen elkaar moesten volgen. Deze directe tegenstelling bleek heel spoedig: Luther en Münzer bestreden elkaar zowel in de pers als vanaf de kansel, zoals ook de grotendeels uit lutherse of althans naar het lutherdom neigende elementen bestaande legers van de vorsten, ridders en steden de troepen van de boeren en plebejers versloegen.

Hoezeer de belangen en behoeften van de verschillende elementen die de Hervorming hadden aanvaard uiteenliepen, blijkt al vóór de Boerenoorlog uit de poging van de adel om zijn eisen tegenover de vorsten en priesters door te zetten.

Wij hebben hierboven al gezien in welke positie de Duitse adel zich in het begin van de XVIde eeuw bevond. Hij stond op het punt zijn onafhankelijkheid aan de steeds machtiger wordende wereldlijke en geestelijke vorsten te verliezen. Hij zag tegelijkertijd in dezelfde mate als waarin zijn eigen macht achteruitging, de macht van het rijk tanen en het rijk zich oplossen in een aantal soevereine vorstendommen. Deze ondergang moest in zijn ogen met de ondergang van de Duitsers als natie samenvallen. Daarbij kwam dat de adel, en in de eerste plaats de rijksadel, de stand was die zowel door zijn militaire roeping als door zijn positie tegenover de vorsten, in het bijzonder het rijk en het rijksgezag vertegenwoordigde. Hij was de meest nationale stand en hoe machtiger het rijksgezag was, hoe zwakker en minder talrijk de vorsten waren, hoe eensgezinder Duitsland, des te machtiger was de adel. Vandaar de algemene ontevredenheid van de ridderschap over de erbarmelijke politieke toestand van Duitsland, over de onmacht van het rijk naar buiten, die in dezelfde mate toenam als het keizerlijke huis door erfenis de ene provincie na de andere aan het rijk toevoegde; over de intriges van vreemde machten in Duitsland en de complotten van Duitse vorsten met het buitenland tegen het rijksgezag. De eisen van de adel kwamen dus in de eerste plaats neer op

een eis tot hervorming van het rijk, waarvan de vorsten en de hogere geestelijkheid het slachtoffer zouden worden. Met deze samenvatting belastte zich *Ulrich von Hutten*, de theoretische vertegenwoordiger van de Duitse adel, in samenwerking met *Franz von Sickingen*, zijn militaire en staatkundige vertegenwoordiger.

Hutten had de hervorming van het rijk, die hij in naam van de adel eiste, zeer duidelijk geformuleerd en zeer radicaal opgesteld. Het ging om niets meer of minder dan de afzetting van alle vorsten, de onteigening van alle geestelijke vorstendommen en landgoederen, om de instelling van een *adelsdemocratie* met een monarch aan het hoofd, ongeveer zoals die in de beste dagen van de vroegere Poolse republiek bestaan had. Door het herstel van de invloed van de adel, die een uitgesproken militaire klasse was, door de verwijdering van de vorsten, de dragers van de verdeeldheid, door de vernietiging van de macht van de priesters en door het losmaken van Duitsland van de geestelijke heerschappij van Rome, geloofden Hutten en Sickingen het rijk weer eensgezind, onafhankelijk en machtig te kunnen maken.

De adelsdemocratie die op lijfeigenschap berustte, zoals ze in Polen en, in enigszins gewijzigde vorm, gedurende de eerste eeuwen van de door de Germanen veroverde rijken bestaan heeft, is een van de primitiefste maatschappijvormen, en ontwikkelt zich op volkomen normale wijze tot een volledige feodale hiërarchie, die reeds op een belangrijk hoger peil staat. De zuivere adelsdemocratie was dus in het Duitsland van de XVIde eeuw onmogelijk. Zij was alleen al onmogelijk omdat er in die tijd grote en machtige steden in Duitsland bestonden. Aan de andere kant echter was ook het bondgenootschap van de lagere adel met de steden, dat in Engeland de verandering van de monarchie der feodale standen in de burgerlijk-constitutionele monarchie tot stand had gebracht, onmogelijk. In Duitsland had de oude adel zich gehandhaafd; in Engeland was hij, op 28 families na, door de Rozenoorlogen uitgeroeid en door een nieuwe adel van burgerlijke oorsprong en met burgerlijke neigingen vervangen[69]. In Duitsland bleef de lijfeigenschap bestaan en had de adel *feodale* bronnen van inkomsten, in Engeland was hij bijna geheel opgeheven en bestond de adel uit eenvoudige, burgerlijke grondbezitters met een *burgerlijke* bron van inkomsten: nl de grondrente. Tenslotte was de centralisatie van de absolute monarchie, die in Frankrijk sinds Lodewijk de XIde door de tegenstelling tussen adel en burgerij bestond en steeds groter werd, reeds daarom in Duitsland onmogelijk, omdat hier de voorwaarden voor een nationale centralisatie in 't geheel niet, of in zeer onontwikkelde vorm aanwezig waren.

Hoe meer Hutten zich onder deze omstandigheden inspande zijn ideaal te verwezenlijken, des te meer concessies moest hij doen en des te vager werd het beeld van zijn rijkshervorming. De adel alleen was niet machtig genoeg om het plan door te zetten, dat bewees zijn toenemende zwakte tegenover de vorsten. Men moest bondgenoten hebben en daarvoor kwamen alleen in aanmerking: de steden, de boeren en de invloedrijke theoretici van de Hervorming. Maar de steden kenden de adel wel zo goed dat zij hem niet vertrouwden en ieder bondgenootschap met hem afwezen. De boeren zagen in de adel die hen uitzoog en slecht behandelde met het volste recht hun ergste vijand. En de theoretici hielden het óf met de burgers, óf met de vorsten, óf met de boeren. Wat voor positiefs kon de adel de burgers en boeren in het vooruitzicht stellen in verband met een rijkshervorming, waarvan het hoofddoel toch altijd de versterking van de positie van de adel was? Onder deze omstandigheden bleef Hutten weinig anders over dan in zijn propagandageschriften over de toekomstige onderlinge verhouding van de adel, de steden en de boeren weinig of niets te zeggen, de schuld van alle kwaad op de vorsten, de priesters en het afhankelijk zijn van Rome te schuiven, en de burgers erop te wijzen dat het in hun belang was in de komende strijd tussen de vorsten en de adel op zijn minst neutraal te blijven. Van een opheffing van de lijfeigenschap en afschaffing van de lasten die de adel op de boeren liet drukken, is bij Hutten nergens sprake.

De positie van de Duitse adel tegenover de boeren was in die tijd volkomen gelijk aan die van de Poolse adel tegenover zijn boeren in de opstanden van 1830 tot 1846. Evenals in de

moderne Poolse opstanden kon toen in Duitsland de actie slechts gevoerd worden door een verbond van alle oppositiepartijen, in de allereerste plaats van de adel met de boeren. Maar juist dit verbond was in beide gevallen *onmogelijk*. Enerzijds bestond er voor de adel nog geen noodzaak om zijn politieke privileges en feodale rechten tegenover de boeren op te geven; anderzijds konden de revolutionaire boeren niet op vage algemeenheden, die hen in het vooruitzicht werden gesteld, een verbond met de adel — de stand die hen juist het meest onderdrukte — aangaan. Evenmin als in 1830 in Polen, was in 1522 in Duitsland de adel in staat de boeren nog voor zich te winnen. Slechts het volkomen afschaffen van de lijfeigenschap en de horigheid, het opgeven van alle adellijke privileges, zou de boerenbevolking met de adel hebben kunnen verzoenen, maar de adel voelde er, evenmin als iedere andere bevoorrechte stand, ook maar iets voor vrijwillig afstand te doen van zijn voorrechten, van zijn gehele uitzonderingspositie en van het grootste deel van zijn bronnen van inkomsten.

Uiteindelijk stond dus de adel, toen de strijd uitbrak, alleen tegenover de vorsten. Dat de vorsten, die sinds twee eeuwen voortdurend veld op de adel gewonnen hadden, deze ook ditmaal zonder veel moeite de baas zouden blijven, was te voorzien.

Het verloop van de strijd zelf is bekend. Hutten en Sickingen, die reeds als politiek-militair aanvoerder van de Midden-Duitse adel beschouwd werd, brachten in 1522 in Landau een verbond van de Rijnlandse, Zwabische en Frankische adel voor de duur van zes jaar tot stand, zogenaamd voor zelfverdediging; Sickingen vormde een leger, gedeeltelijk uit eigen middelen, gedeeltelijk in samenwerking met de ridders uit de omstreken, organiseerde werftochten in Frankenland, aan de Beneden-Rijn, in de Nederlanden en in Westfalen en opende in september 1522 de vijandelijkheden met een oorlogsverklaring aan de keurvorst-aartsbisschop van Trier. Maar terwijl hij voor Trier lag werd door het snelle ingrijpen van de vorsten zijn aanvoer van soldaten afgesneden; de landgraaf van Hessen en de keurvorst van de Palts kwamen de keurvorst van Trier te hulp en Sickingen moest overhaast de vlucht nemen naar zijn slot Landstuhl. Ondanks alle bemoeiingen van Hutten en zijn andere vrienden lieten zijn adellijke bondgenoten hem hier in de steek, daar zij zich vrees hadden laten aanjagen door het geconcentreerde en snelle optreden van de vorsten; hijzelf werd dodelijk gewond, gaf Landstuhl over en stierf kort daarna. Hutten moest naar Zwitserland vluchten en stierf enige maanden later op het eiland Ufenau in het meer van Zürich.

Door deze nederlaag van de beide aanvoerders was de macht van de adel als een van de vorsten onafhankelijke instelling, gebroken. Van nu af aan treedt de adel nog slechts in dienst en onder leiding van de vorsten op. De Boerenoorlog die kort daarna uitbrak, dwong hen in nog sterkere mate zich direct of indirect onder de bescherming van de vorsten te stellen en was tevens het bewijs dat de Duitse adel er de voorkeur aan gaf onder vorstelijke opperheerschappij de boeren verder uit te buiten, liever dan dat hij de vorsten en priesters ten val bracht door openlijk met de *bevrijde* boeren samen te werken.

Noten:

[67] *Stellingen van de Thüringer Augustijn* — de 95 stellingen, die Luther — die zijn loopbaan als eenvoudige monnik van een Augustijnenklooster in Thüringen was begonnen — op 31 oktober 1517 in Latijns schrift op de deur van de slotkerk van Wittenberg had aangebracht. De stellingen bevatten een scherp protest tegen de handel in aflaten en tegen de wantoestanden in de katholieke kerk, alsmede de eerste bestanddelen van de in de geest der burgerlijke idealen ontworpen religieuze leer van Luther. (Vergelijk: Dr. Karl Zimmermann: *Die reformatorischen Schriften Dr. Martin Luthers*. Darmstadt 1846. Erster Band: 'Fünfundneunzig Thesen oder Sprüche über die Kraft des Ablasses gegen den Ablassprediger Tetzl am Allerheiligen Tage [31 Oktober] 1517 an der Tür der Schloßkirche zu Wittenberg angeschlagen'.)

[68] *satiriek-burleske schrijversoppositie* — de humanistische schrijvers van de Renaissance bedienden zich in hun literaire werk graag van de burleske, een satirische, boertige stijl, ten einde de gezwollen stijl van de hofpoëzie en de geaffecteerde zeden van de bovenlaag der feodale maatschappij belachelijk te maken.

[69] *Rozenoorlogen* (1455-1485) — de strijd tussen twee Engelse feodale geslachten om de troon, namelijk de Yorks, met een *witte* roos als wapen, en de Lancasters, die een *rode* roos in hun wapen voerden. Een deel van de grote feodale heren uit het in economisch opzicht verder ontwikkelde Zuiden, de ridders en de stedelijke burgerij groepeerden zich rondom de Yorks; de Lancasters werden gesteund door de feodale aristocratie van de noordelijke graafschappen. De oorlog begon in 1455 onder Hendrik VI uit het huis Lancaster, eindigde met de val van Richard III uit het huis York en leidde tot de vrijwel volledige vernietiging van de oude feodale geslachten. Hij eindigde in 1485 met het aan de macht komen van Hendrik VII uit de nieuwe dynastie van de Tudors, die in Engeland het absolutisme vestigden.

V

De Zwabisch-Frankische boerenoorlog

Vanaf het ogenblik dat Luthers oorlogsverklaring aan de katholieke hiërarchie alle oppositie-elementen in Duitsland in beweging had gebracht, ging er geen jaar voorbij dat de boeren niet eveneens weer met hun eisen naar voren kwamen. Van 1518 tot 1523 volgde in het Zwarte Woud en in Boven-Zwaben de ene plaatselijke boerenopstand op de andere. Sinds het voorjaar van 1524 kregen deze opstanden een stelselmatig karakter. In april van dat jaar weigerden de boeren van de abdij Marchtal de herendiensten en andere feodale plichten; in mei weigerden de boeren van Sankt Blasien de lijfeigenschapsbelastingen te betalen; in juni verklaarden de boeren van Steinheim bij Memmingen geen tienden of andere belastingen meer te zullen betalen; in juli en augustus kwamen de boeren van het kanton Thurgau in opstand, doch werden deels door ingrijpen van de bewoners van Zürich, deels door het brute optreden van het eedgenootschap dat velen liet terechtstellen, weer tot rust gebracht. Tenslotte was er nog een opstand van een meer uitgesproken karakter in het landgraafschap Stühlingen, die als het onmiddellijke *begin van de Boerenoorlog* beschouwd kan worden.

De boeren van Stühlingen weigerden plotseling alle verplichte diensten aan de landgraaf, schoolden in groten getale samen en trokken onder *Hans Müller van Bulgenbach* op 24 augustus 1524 naar Waldshut. Daar stichtten zij, in samenwerking met de burgers, een evangelische broederschap. De burgers sloten zich des te gretiger bij dit verbond aan, omdat zij juist in die tijd wegens vervolgingen op religieuze gronden van *Balthasar Hubmayer*, hun prediker, een vriend en leerling van Thomas Münzer, in conflict waren geraakt met de regering van de Oostenrijkse Voorlanden[70]. Er werd dus een bijdrage voor de Bond van drie kruizer per week — een enorm bedrag voor die tijd — gevraagd, boodschappers werden naar de Elzas, de Moezel, de gehele Boven-Rijn en Frankenland gezonden om de boeren overal in de Bond te halen, waarbij als doel van de Bond de afschaffing van de feodale heerschappij, de verwoesting van alle kastelen en kloosters, en de afzetting van alle heren, behalve de keizer, werden verkondigd. De bondsvlag was de *Duitse driekleur*.

De opstand breidde zich spoedig over het gehele tegenwoordige Badense bovenland uit. Een panische schrik beving de adel van Opper-Zwaben, welks troepen voor het merendeel in Italië, in de strijd tegen Frans de Iste van Frankrijk[71] betrokken waren. Er bleef hun niets anders over dan de zaak door onderhandelingen slepende te houden en intussen geld te verzamelen en troepen te werven, tot zij sterk genoeg waren om de boeren voor hun vermetelheid met ‘branden en blaken, plunderen en moorden’[72] te tuchtigen. Vanaf dat ogenblik begonnen het systematische verraad, de consequente woordbreuk en arglist, waardoor de vorsten en adellijken zich gedurende de gehele Boerenoorlog onderscheiden hebben en die tegenover de over het land verspreide en moeilijk te organiseren boeren hun

sterkste wapen waren. De Zwabische Bond, die de vorsten, de adel en de rijkssteden van Zuidwest-Duitsland omvatte, trad als bemiddelaar op zonder echter de boeren bepaalde concessies te doen. Dezen bleven dan ook onrustig. Hans Müller van Bulgenbach trok van 30 september tot half oktober door het Zwarte Woud tot Urach en Furtwangen, bracht het aantal van zijn troepen op 3.500 man en nam stelling met hen bij Ewattingen (niet ver van Stühlingen). De adel beschikte over niet meer dan 1.700 man en ook dezen waren niet eensgezind. Zij waren gedwongen over een wapenstilstand te onderhandelen en in de legerplaats bij Ewattingen kwam deze ook werkelijk tot stand. De boeren werd een minnelijke schikking, hetzij direct tussen de betrokken partijen, hetzij door scheidsrechters, alsmede een onderzoek van hun klachten door het landgerecht in Stockach toegezegd. Zowel de troepen van de adel als die van de boeren gingen nu uiteen.

De boeren werden het met elkaar eens over 16 artikelen, waarvan van het landgerecht in Stockach goedkeuring verlangd zou worden. Het waren zeer gematigde eisen. Afschaffing van het jachtrecht, van de herendiensten, van de drukkende belastingen en van de feodale privileges in het algemeen, waarborgen tegen willekeurige inhechtenisneming en tegen partijdige, willekeurige rechtspraak; dat was alles wat zij verlangden.

De adel daarentegen eiste, zodra de boeren weer naar huis waren gegaan, dat alle verplichtingen waarover juist verschil van mening bestond, weer zouden worden nagekomen in afwachting van de beslissing van het landgerecht. De boeren weigerden dit natuurlijk en verwezen de heren naar het gerecht. Opnieuw brak de strijd uit; opnieuw verzamelden de boeren zich en trokken de vorsten en adellijke heren hun troepen samen. Ditmaal breidde de beweging zich nog verder uit, tot over de Breisgau en diep in het Württembergse land. De troepen onder *Georg Truchsesz von Waldburg*, de Alva van de Boerenoorlog, lagen op de loer, versloegen enkele versterkingen, maar waagden het niet de hoofdmassa van het boerenleger aan te vallen. Georg Truchsesz (dorst) onderhandelde met de aanvoerders van de boeren en slaagde erin hier en daar verdragen af te sluiten.

Eind december begonnen de onderhandelingen voor het landgerecht in Stockach. De boeren protesteerden ertegen dat het gerecht uitsluitend uit adellijken was samengesteld. Als antwoord werd hun een aanstellingsbrief van de keizer voorgelezen. De onderhandelingen werden slepende gehouden en intussen maakten de adel, de vorsten, en de Zwabische Bond zich op voor de strijd. Aartshertog Ferdinand, die behalve de tegenwoordige Oostenrijkse erflanden, ook Württemberg, het Badense deel van het Zwarte Woud en het zuidelijke deel van de Elzas beheerste, gaf order met de grootste strengheid tegen de opstandige boeren op te treden. Men moest hen grijpen, folteren en zonder genade doodslaan, men moest hen zonder omslag te gronde richten, hun have en goed verbranden en verwoesten en hun vrouwen en kinderen het land uitjagen. Men ziet hoe de vorsten en adellijke heren zich aan de wapenstilstand hielden en wat zij onder minnelijke schikking en onderzoek naar klachten verstonden. Aartshertog Ferdinand, die van het huis Welser in Augsburg geld in voorschot had gekregen, rustte in allerijl zijn troepen uit; de Zwabische Bond beloofde voor geld en troepen te zullen zorgen, die in drie contingenten zouden worden geleverd.

Al deze opstanden vallen samen met Thomas Münzers verblijf gedurende vijf maanden in Oberland. Wij beschikken weliswaar over geen enkel direct bewijs wat betreft de invloed, die hij op het uitbreken van de opstand en het verdere verloop van de beweging heeft gehad, maar indirect is deze invloed volledig komen vast te staan. De meest vastberaden revolutionairen onder de boeren behoren voor het merendeel tot zijn leerlingen en dragen zijn ideeën uit. Van zowel de twaalf artikelen als van de artikelenbrief van de boeren van Oberland[73] wordt door al zijn tijdgenoten aangenomen dat ze van hem afkomstig zijn, hoewel hij de eerste zeker niet heeft opgesteld. Nog op zijn terugreis naar Thüringen richtte hij een beslist revolutionaire oproep tot de opstandige boeren[74].

Tegelijkertijd deed hertog Ulrich, die sinds 1519 uit Württemberg was verdreven, pogingen om door allerlei intriges met de hulp van de boeren weer in het bezit van zijn land te komen. Het staat vast dat hij na zijn verdrijving de revolutionaire partij heeft trachten te gebruiken en dat hij haar voortdurend steunde. Bij de meeste plaatselijke opstanden die van 1520 tot 1524 in het Zwarte Woud en in Württemberg plaatsvonden, is zijn naam betrokken en nu hield hij openlijk troepen gereed voor een inval vanuit zijn slot Hohentwiel in Württemberg. Intussen werd hij door de boeren slechts gebruikt; hij had nimmer invloed op hen en bezat nog minder hun vertrouwen.

Zo ging de winter voorbij zonder dat een van beide partijen iets beslissends ondernam. De vorstelijke heren hielden zich stil, de boerenopstand breidde zich uit. In januari 1525 giste het overal in het land tussen Donau, Rijn en Lech en in februari brak de storm los.

Terwijl de *troep van het Zwarte Woud en de Hegau* onder Hans Müller van Bulgenbach met Ulrich van Württemberg samenspande en gedeeltelijk aan zijn mislukte tocht naar Stuttgart deelnam (februari en maart 1525), kwamen de boeren in Ried, boven Ulm, op 9 februari in opstand, verzamelden zich in een door moerassen beschermde legerplaats bij Baltringen, plantten er het *rode vaandel* en formeerden onder aanvoering van Ulrich Schmid de *troep van Baltringen*. Zij waren 10.000 à 12.000 man sterk.

Op 25 februari verzamelde de *troep van de Oberallgäu*, 7.000 man sterk, zich bij de Schussen naar aanleiding van het gerucht dat de troepen ook tegen de ontevreden boeren van deze streek optrokken. De bewoners van Kempten, die de hele winter door met hun aartsbisschop in conflict waren geweest, verzamelden zich op de 26ste en verenigden zich met hen. De steden Memmingen en Kaufbeuren sloten zich onder bepaalde voorwaarden bij de beweging aan, maar hier trad reeds de tweeslachtigheid van de houding die de steden in deze strijd aannamen aan de dag. Op 7 maart werden de 12 artikelen van Memmingen voor alle boeren van de Oberallgäu in deze stad aangenomen.

Op verzoek van de boeren van de Allgäu vormde zich bij het Meer van Konstanz onder Eitel Hans de *troep van het Meer*. Ook deze troep nam snel in sterkte toe. Het hoofdkwartier was in Bermatingen.

Op dezelfde wijze kwamen ook de boeren in de Beneden-Allgäu, in de streek van Ocksenhausen en Schellenberg, in de omgeving van Zeil en de Waldburg, bezittingen van Georg Truchsesz, in opstand, en wel reeds in de eerste dagen van maart. Deze troep van de Beneden-Allgäu, 7.000 man sterk, had zijn legerplaats bij Würzach.

Deze vier troepen namen alle de artikelen van Memmingen aan, die trouwens nog veel gematigder waren dan die van de boeren van de Hegau en die ook, wat de houding van de gewapende troepen tegenover de adel en de regeringen betreft, een merkwaardig gemis aan vastberadenheid toonden. De vastberadenheid — waar ze althans aan de dag werd gelegd — trad pas in de loop van de oorlog op nadat de boeren enige ondervinding hadden opgedaan wat betreft het optreden van hun vijanden.

Tegelijk met deze troepen vormde zich een zesde bij de Donau. Uit de gehele streek van Ulm tot Donauwörth, uit de dalen van de Iller, de Roth en de Biber, kwamen de boeren naar Leipheim en sloegen daar hun legerplaats op. Uit 15 plaatsen was iedere weerbare man opgekomen, uit 117 plaatsen waren alleen versterkingen gestuurd. De aanvoerder van de *troep van Leipheim* was Ulrich Schön, zijn geestelijke leider Jakob Wehe, de predikant van Leipheim.

Zo waren er begin maart, verspreid over zes legerplaatsen, ongeveer 30.000 à 40.000 opstandige boeren uit Boven-Zwaben onder de wapenen. De samenstelling van deze boerentropen droeg een zeer gemengd karakter. De revolutionaire partij van Münzer was overal in de minderheid. Desondanks vormde zij in alle legerplaatsen de kern en gaf zij de boeren ruggesteun. De grote massa van de boeren was altijd bereid om een schikking met de adellijke heren te treffen, mits hun de concessies gedaan werden die zij door hun dreigende

houding hoopten af te dwingen. Bovendien kregen zij, naarmate de zaak langer duurde en de legers van de vorsten naderbij kwamen, genoeg van het oorlogvoeren, en degenen die nog iets te verliezen hadden, gingen merendeels naar huis. Daar kwam bij dat het vagebonderende lompoproletariaat zich in groten getale bij de troepen had aangesloten, waardoor de discipline moeilijker te handhaven was en de boeren gedemoraliseerd werden, terwijl het bovendien even gemakkelijk verdween als het gekomen was. Reeds hieruit laat zich verklaren waarom de boerentropen aanvankelijk overal in de verdediging bleven, waarom het moreel in de legerplaatsen achteruitging en waarom zij, afgezien van hun onvoldoende tactische kennis en gebrek aan goede aanvoerders in het geheel niet tegen de legers van de vorsten waren opgewassen.

Terwijl de troepen nog bezig waren zich te verzamelen, viel hertog Ulrich met huurlingen en wat boeren uit de Hegau vanuit Hohentwiel Württemberg binnen. De Zwabische Bond zou verloren zijn geweest, als de boeren nu van de andere kant tegen de troepen van Truchsesz von Waldburg opgetrokken waren. Maar daar zij in hun uitsluitend defensieve houding volhardden, gelukte het deze laatste al spoedig een wapenstilstand met de boeren van Baltringen, de Allgäu en het Meer te sluiten, onderhandelingen aan te knopen en als termijn voor de afhandeling van de zaak de 5de zondag van de vasten (2 april) te bepalen. Intussen kon hij tegen hertog Ulrich optrekken, Stuttgart bezetten en hem dwingen Württemberg reeds op 17 maart weer te verlaten. Daarna keerde hij zich tegen de boeren, maar in zijn eigen leger kwamen de landsknechten in verzet en weigerden tegen de boeren te vechten. Het gelukte Truchsesz de muiters te kalmeren en nu marcheerde hij naar Ulm, waar nieuwe versterkingen bezig waren zich te verzamelen. Bij Kirchheim unter Teck had hij een observatieleger achtergelaten.

De Zwabische Bond, die eindelijk de handen vrij en de eerste legerafdelingen bij elkaar had, wierp nu het masker af en verklaarde dat hij 'besloten had alles wat de boeren zich eigener beweging zouden vermeten te ondernemen, met de wapens en Gods hulp te verhinderen' [75].

De boeren hadden zich intussen streng aan de wapenstilstand gehouden. Zij hadden voor de onderhandelingen op de 5de zondag van de vasten hun eisen opgesteld, de beroemde *twalf artikelen*. Zij eisten dat de geestelijken door de gemeente zouden worden gekozen en ook afgezet konden worden, dat de kleine tienden zouden worden afgeschaft en dat de grote tienden na aftrek van de voor de geestelijken bestemde inkomens aan zaken van openbaar belang zouden worden besteed; dat de lijfeigenschap, het vis- en jachtrecht en de belasting op nalatenschappen zouden worden opgeheven, dat de bovenmatig zware herendiensten verlicht en de belastingen en cijzen zouden worden verlaagd, dat de bossen, weiden en privileges, die de gemeenten en sommige enkelingen met geweld waren ontnomen, zouden worden teruggegeven en dat de willekeur in de rechtspraak en het bestuur zou verdwijnen.

Men ziet het, de gematigde, verdraagzame partij had nog verreweg de overhand in de boerentropen. De revolutionaire partij had al vroeger in de *Artikelenbrief* haar program opgesteld. Deze open brief aan alle boerengemeenschappen spoorde hen aan toe te treden tot de 'christelijke vereniging en broederschap' om alle lasten af te werpen, hetzij door overreding, 'wat wel niet mogelijk zou zijn', hetzij door geweld, en bedreigde tevens allen die dit zouden weigeren met de 'wereldlijke ban', d.w.z. dat zij uit de samenleving zouden worden gestoten en op generlei wijze betrekkingen met de leden van de Bond meer zouden onderhouden. Alle kastelen, kloosters en paapse stichten zouden eveneens in de wereldlijke ban worden gedaan, tenzij de adel, de priesters en de monniken ze vrijwillig zouden verlaten, in gewone huizen zouden gaan wonen zoals andere mensen, en zich aan zouden sluiten bij de christelijke vereniging. In dit radicale manifest, dat blijkbaar *vóór* de opstand in het voorjaar van 1525 was opgesteld, gaat het dus in de eerste plaats om de revolutie, de volkomen overwinning op de nog heersende klassen, en de 'wereldlijke ban' wijst slechts de

onderdrukkers en verraders aan die verslagen, de kastelen die afgebrand, de kloosters en gestichten die in beslag genomen en waarvan de schatten te gelde gemaakt moesten worden.

Voordat de boeren er echter toe kwamen hun ‘twaalf artikelen’ aan de daartoe aangewezen scheidsrechters voor te leggen, bereikte hen de tijding dat de Zwabische Bond verraad had gepleegd en dat de troepen in aantocht waren. Onmiddellijk troffen zij hun maatregelen. In Geisbeuren werd een algemene vergadering van boeren uit de Allgäu, Baltringen en van het Meer van Konstanz gehouden. De vier troepen werden samengesmolten en er werden vier nieuwe colonnes uit gevormd; er werd besloten tot verbeurdverklaring van de kerkelijke bezittingen, tot verkoop van hun kostbaarheden ten bate van de krijgskas en tot het afbranden van de kastelen. Zo werd, naast de officiële twaalf artikelen, de Artikelenbrief de richtlijn voor hun oorlogvoering en Passiezondag [Passiezondag: tweede zondag vóór Pasen (vert.)], de datum, die voor het sluiten van de vrede was vastgesteld, werd de dag van de *algemene opstand*.

De overal toenemende opwinding, de voortdurende plaatselijke conflicten van de boeren met de adel, de tijding van de sedert zes maanden voortdurend in omvang toenemende opstand in het Zwarte Woud en de uitbreiding daarvan tot aan de Donau en de Lech, zijn ongetwijfeld voldoende om de snelle opeenvolging van de boerenopstanden in twee derden van Duitsland te verklaren. Maar dat er mensen aan het hoofd van de beweging stonden, die haar door boodschappers van de wederdopers en anderen hadden georganiseerd, wordt door het feit van de gelijktijdigheid van alle afzonderlijke opstanden bewezen. In de tweede helft van maart waren reeds onlusten in Württemberg, aan de Beneden-Neckar, in het Oden Woud en in Neder- en Midden-Frankenland uitgebroken, maar overal was al eerder de tweede april, de Passiezondag, als dag voor het uitbreken van de algemene opstand vastgesteld, overal viel de beslissende slag, de massale opstand, in de eerste week van april. Ook de boeren van de Allgäu, de Hegau en het Meer riepen op 1 april door luiden van de alarmklok en massavergaderingen alle weerbare mannen naar het legerkamp en openden de vijandelijkheden, tegelijk met de boeren van Baltringen, tegen de kastelen en kloosters.

In *Frankenland*, waar de beweging zich om zes middelpunten had gegroepeerd, brak de opstand overal in de eerste dagen van april uit. Bij *Nördlingen* kwamen in deze tijd twee boerenkampementen tot stand, met welke steun de revolutionaire partij in de stad, onder leiding van *Anton Forner*, de overhand behield en wist te bewerkstelligen dat Forner tot burgemeester werd benoemd en de stad zich bij de boeren aansloot. In de streek om *Ansbach* kwamen de boeren overal tussen 1 en 7 april in opstand, die zich van hieruit tot in Beieren uitbreidde. In het land om *Rothenburg* waren de boeren al sinds 22 maart onder de wapenen; in de stad Rothenburg werd op 27 maart de heerschappij van de patriciërs door de kleinburgers en plebejers onder *Stephan van Menzingen* ten val gebracht, maar daar juist de betalingen van de boeren de voornaamste inkomsten van de stad vormden, gedroeg ook de nieuwe regering zich hoogst onzeker en weifelend tegenover hen. In het domkapittel *Würzburg* kwamen de boeren en alle kleine steden begin april overal in opstand, en in het bisdom *Bamberg* dwong de algemene opstand de bisschop binnen vijf dagen tot toegeven. En tenslotte verzamelde zich in het noorden bij de Thüringse grens de sterke *groep van boeren uit Bildhäusen*.

In het *Oden Woud*, waar *Wendel Hipler*, een edelman en voormalig kanselier van de graven van Hohenlohe, en *Georg Metzler*, herbergier te Ballenberg bij Krautheim, aan het hoofd van de revolutionaire partij stonden, brak de opstand reeds op 26 maart los. De boeren trokken van alle kanten naar de Tauber. Ook 2.000 man uit de legerplaats bij Rothenburg sloten zich aan. Georg Metzler nam de leiding en marcheerde, nadat alle versterkingen waren aangekomen, op de 4de april naar het klooster Schöntal aan de Jagst, waar de *boeren uit het Neckardal* tegelijk met hen aankwamen. Dezen hadden, aangevoerd door *Jäcklein Rohrbach*, een herbergier in Böckingen bij Heilbronn, op Passiezondag in Flein, Sontheim, enz. de opstand uitgeroepen,

terwijl tegelijkertijd Wendel Hipler met een aantal samenzweerders öhringen overrompelde en de omwonende boeren in de beweging meesleepte. In Schöntal werden door deze beide boerencolonnas, die zich tot de zogenaamde 'Helle Haufen' hadden verenigd, de twaalf artikelen aangenomen en strooptochten tegen de kastelen en kloosters op touw gezet. De Helle Haufen telde bijna 8.000 man en beschikte over kanonnen en 3.000 haakbussen. Ook Florian Geyer, een Frankische ridder, sloot zich hierbij aan en vormde de 'Zwarte Schare', een uitgelezen troep, die voornamelijk uit de landweer van Rothenburg en öhringen gerecruteerd werd.

De Württembergse slotvoogd in Neckarsulm, graaf Ludwig von Helfenstein, opende de vijandelijkheden. Hij liet alle boeren die hem in handen vielen zonder vorm van proces doodslaan. De Helle Haufen trok tegen hem op. Deze slachtingen, alsook de juist ingekomen berichten over de nederlaag van de troep van Leipheim, de terechtstelling van Jakob Wehe en de wreedheden van Truchsesz, verbitterden de boeren. Graaf von Helfenstein, die Weinsberg trachtte in te nemen, werd hier aangevallen. Het slot werd door Florian Geyer bestormd, de stad na een lange strijd ingenomen en graaf Ludwig met vele andere ridders gevangengenomen. De volgende dag, de 17de april, liet Jäcklein Rohrbach, terzijde gestaan door enkelen van de meest vastberaden boeren van de troep, rechtspreken over de gevangenen en veertien van hen, von Helfenstein als eerste, spitsroeden lopen, de smadelijkste dood waartoe hij hen kon veroordelen. De inneming van Weinsberg en de terroristische wraak van Jäcklein op von Helfenstein misten hun uitwerking op de adel niet. De graven van Löwenstein sloten zich bij de boerenbond aan, die van Hohenlohe, die reeds vroeger toegetreden waren, maar nog geen hulp hadden verleend, zonden nu dadelijk het verlangde geschut en kruut.

De hoofdaanvoerders van de boeren beraadslaagden erover of zij Götz von Berlichingen niet tot leider zouden nemen, 'daar deze de adel tot hen zou kunnen brengen'. Dit voorstel vond bijval, maar Florian Geyer, die in deze stemming van de boeren en hun aanvoerders een begin van tegenwerking zag, scheidde zich met zijn Zwarte Schare af, trok op eigen gelegenheid eerst door de streek van de Neckar, daarna door het Würzburgse, en verwoestte overal de kastelen en papennesten.

De rest van de troep trok nu allereerst naar Heilbronn. In deze machtige vrije rijksstad stonden, zoals bijna overal, een burgerlijke en een revolutionaire oppositie tegenover de patriciërs. De revolutionairen openden in geheim overleg met de boeren tijdens een schermutseling reeds op 17 april de poorten voor Georg Metzler en Jäcklein Rohrbach. De boeren, onder leiding van hun aanvoerders, namen bezit van de stad, die in de broederschap werd opgenomen en 1200 gulden benevens een afdeling vrijwilligers tot hun beschikking stelde. Alleen de geestelijkheid en de bezittingen van de heren van de Duitse Orde^[76] werden gebrandschat. Op de 22ste trokken de boeren weer af, na een kleine bezetting te hebben achtergelaten. Heilbronn moest het centrum van de verschillende troepen worden, die ook inderdaad afgevaardigden daarheen stuurden en over gemeenschappelijke actie en gemeenschappelijke eisen van de boeren beraadslaagden. Maar de burgerlijke oppositie en de patriciërs, die zich sinds de inval van de boeren met elkaar verbonden hadden, kregen nu weer de overhand in de stad, verhinderden ieder krachtadig optreden en wachtten slechts op het naderen van de legers van de vorsten om de boeren definitief te verraden.

De boeren trokken in de richting van het Oden Woud. Op de 24ste april moest Götz von Berlichingen, die zich enkele dagen tevoren eerst aan de keurvorst van de Pfalz, daarna aan de boeren, toen weer aan de keurvorst had aangeboden, tot de Evangelische Broederschap toetreden en het oppercommando over de 'helle lichte Haufen' (in tegenstelling tot de *zwarte* van Florian Geyer) op zich nemen. Tegelijkertijd echter was hij gevangene van de boeren, die hem vol wantrouwen in het oog hielden en hem afhankelijk maakten van de raad van hoofdlieden, zonder welke hij niets beginnen kon. Götz en Metzler trokken nu met het overgrote deel van de boeren over Buchen naar Amorbach, waar zij van 30 april tot 5 mei

bleven en het gehele land bij de Main in opstand brachten. De adel werd overal gedwongen zich aan te sluiten om zijn kastelen te mogen behouden, maar de kloosters werden afgebrand en geplunderd. Het moreel van de troep nam zienderogen af, de energieksten waren met Florian Geyer of met Jäcklein Rohrbach weggetrokken. Want ook deze laatste had zich na de inneming van Heilbronn afgescheiden, blijkbaar omdat hij, die graaf von Helfenstein had laten terechtstellen, niet langer bij een troep kon blijven die met de adel wilde samenwerken. Dit aandringen op een vergelijk met de adel was op zichzelf al een teken van demoralisatie. Kort daarop stelde Wendel Hipler een zeer goede reorganisatie van de troep voor: men moest de landsknechten die zich dagelijks aanmeldden in dienst nemen en de troep niet, zoals tot dan toe gebeurde, iedere maand door het aannemen van nieuwe contingenten en het afdanken van oude, vernieuwen. Men moest juist de manschappen die zich reeds onder de wapens bevonden en enigszins geoefend waren, in dienst houden. Maar de algemene vergadering verwierp beide voorstellen; de boeren waren al overmoedig geworden en beschouwden de hele opstand als een rooftocht, waarbij zij de concurrentie van de landsknechten best missen konden en waarbij zij ook de vrijheid moesten hebben om naar huis te trekken zodra hun zakken gevuld waren. In Amorbach kwam het zelfs zover dat de raadsheer van Heilbronn, Hans Berlin, de 'Verklaring van de twaalf artikelen', een officieel stuk waarin zelfs de laatste scherpe kanten van de artikelen waren afgevlind en de boeren een deemoedige, smekende toon in de mond was gelegd, bij de hoofdmannen en raadgevers van de troep erdoor trachtte te krijgen. Maar nu werd het de boeren toch te erg; zij verwierpen deze verklaring onder groot tumult en hielden vast aan de oorspronkelijke artikelen.

Intussen had er in de omgeving van Würzburg een beslissende verandering plaatsgegrepen. De bisschop, die zich bij de eerste boerenopstand, begin april, in de vesting Frauenberg bij Würzburg had teruggetrokken en aan alle kanten tevergeefs om hulp had gevraagd, was eindelijk gedwongen geweest voorlopig toe te geven. Op 2 mei werd er een landdag gehouden, waar ook de boeren vertegenwoordigd waren. Maar voordat men tot enig resultaat kon komen, werden er brieven onderschept waaruit de verraderlijke handelwijze van de bisschop kon worden vastgesteld. De landdag ging dadelijk uiteen en de vijandelijkheden tussen de opstandige steden en de boeren en de aanhangers van de bisschop begonnen opnieuw. De bisschop zelf vluchtte op 5 mei naar Heidelberg; de volgende dag reeds kwamen Florian Geyer en zijn Zwarte Schare in Würzburg aan, en met hem de *Frankische Tauberhaufen*, die door boeren uit Mergentheim, Rothenburg en Ansbach gevormd was. De 7de mei rukte ook Götz von Berlichingen met de helle lichte Haufen op en de belegering van de vesting Frauenberg begon.

In het landschap Limpurg en in de streek van Ellwangen en Hall vormde zich een andere groep, de Gaildorfse groep of *gemeine helle Haufen*, en wel reeds eind maart en begin april. Deze trad zeer ruw op, bracht de gehele streek in opstand, verbrandde vele kloosters en kastelen, o.a. ook het slot Hohenstaufen, dwong alle boeren mee te trekken en alle adellijken, zelfs de hof schenkers van Limpurg, zich bij de christelijke verbroedering aan te sluiten. Begin mei deed deze groep een inval in Württemberg, maar werd gedwongen terug te trekken. Het particularisme van de kleine Duitse staten maakte het in die tijd, evenals in 1848, onmogelijk dat de revolutionairen van verschillende staten een gemeenschappelijke actie ondernamen.

De boeren van Gaildorf, die op een klein terrein samengedrongen waren, moesten wel in wanorde geraken, nadat zij alle tegenstand in dit gebied overwonnen hadden. Zij sloten een verdrag met de stad Gmünd en gingen met achterlating van slechts 500 gewapenden uiteen.

In de *Pfalz* hadden zich op beide oevers van de Rijn, tegen eind april, boerentropen gevormd. Zij verwoestten vele kastelen en kloosters en namen op 1 mei Neustadt aan de Hardt in, nadat de boeren van Bruchrain, die van de overkant gekomen waren, de dag daarvoor Speyer reeds tot een verdrag gedwongen hadden. De maarschalk van Habern kon

met de weinige troepen van de keurvorst niets tegen hen uitrichten, en de 10de mei moest de keurvorst met de opstandige boeren een verdrag sluiten, waarbij hij hen toezegde hun bezwaren op een landdag uit de weg te zullen ruimen.

In *Württemberg* tenslotte was de opstand in sommige streken al vroeg uitgebroken. Op de bergweide van Urach hadden de boeren al in januari een verbond tegen de priesters en de heren gesloten, en eind maart kwamen de boeren uit Blaubeuren, Urach, Münsingen, Balingen en Rosenfeld in opstand. Die uit Gaildorf vielen bij Göppingen, Jäcklein Rohrbach bij Brackenheim, de overblijfselen van de verslagen troep van Leipheim bij Pfullingen, Württembergs gebied binnen en brachten het landvolk in opstand. Ook op andere plaatsen braken ernstige onlusten uit. Reeds op 6 april moest Pfullingen voor de boeren capituleren. De regering van de Oostenrijkse aartshertog verkeerde in de grootste verwarring; zij had absoluut geen geld en heel weinig soldaten. De steden en kastelen bevonden zich in een bijzonder verwaarloosde toestand en beschikten noch over een bezetting, noch over munitie. Zelfs de Asperg was vrijwel zonder verdediging.

De pogingen van de regering om de stadsgarnizoenen tegen de boeren in het geweer te brengen, hadden hun onmiddellijke nederlaag ten gevolge. Op 16 april weigerde het garnizoen van Bottwar op te rukken en trok in plaats van naar Stuttgart naar de Wunnenstein bij Bottwar, waar het de kern van een legerplaats van boeren en burgers vormde, die snel aangroeide. Dezelfde dag brak de opstand in de Zabergäu uit, het klooster Maulbronn werd geplunderd en een aantal kloosters en kastelen volkomen verwoest. Uit het naburige Bruchrain kwamen versterkingen de boeren van de gouw te hulp.

Aan het hoofd van de troep op de Wunnenstein stond *Matern Feuerbacher*, raadsheer van Bottwar, een van de leiders van de burgerlijke oppositie, die echter voldoende gecompromitteerd was om zich genoodzaakt te zien met de boeren gemene zaak te maken. Intussen echter bleef hij altijd zeer gematigd, verhinderde de tenuitvoerlegging van de Artikelenbrief wat betreft de kastelen en trachtte overal tussen de boeren en de gematigde burgers te bemiddelen. Hij verhinderde dat de Württembergers zich bij de 'lichte helle Haufen' aansloten, en wist later eveneens de boeren van Gaildorf te bewegen zich uit Württemberg terug te trekken. Wegens zijn burgerlijke neigingen werd hij de 19de april afgezet, maar de volgende dag reeds weer tot aanvoerder benoemd. Hij was onmisbaar en zelfs toen Jäcklein Rohrbach op de 22ste met 200 vastberaden mannen tegen de Württembergers optrok, bleef dezen niets anders over dan Feuerbacher te handhaven en zich tot een zorgvuldig toezicht op diens doen en laten te bepalen.

Op de 18de april trachtte de regering met de boeren op de Wunnenstein te onderhandelen. De boeren stonden er op dat de regering de twaalf artikelen zou aannemen en dit konden de gevolmachtigden natuurlijk niet. De troep zette zich nu in beweging. De 20ste was hij in Lauffen, waar de afgezanten van de regering voor de laatste maal werden afgewezen. De 22ste stond de troep, 6.000 man sterk, in Bietigheim en bedreigde Stuttgart. Hier was de raad grotendeels gevlucht en een comité van burgers aan het hoofd van het stadsbestuur geplaatst. In de burgerij bestond dezelfde verdeeldheid tussen patriciërs, burgerlijke oppositie en revolutionaire plebejers als overal elders. De laatsten openden op 25 april de poorten voor de boeren en Stuttgart werd gelijk bezet. Hier vond een volledige organisatie van de *helle christliche Haufen* plaats, zoals de Württembergse opstandelingen zich nu noemden, en er werden vaste regels voor uitbetaling van soldij, verdeling van de buit, verzorging van de manschappen, enz. opgesteld. Een vendel gewapende burgers uit Stuttgart onder Theus sloot zich aan.

Op 29 april trok Feuerbacher met zijn hele troep tegen de boeren van Gaildorf op, die bij Schorndorf Württemberg waren binnengevallen, wist de hele streek op zijn hand te krijgen en dwong daardoor de boeren van Gaildorf terug te trekken. Hij verhinderde op die manier dat het revolutionaire element in zijn troep, waarvan Rohrbach de leiding had, door zich met de

niets ontziende Gaildorfers te vermengen op gevaarlijke wijze werd versterkt. Vanuit Schorndorf trok hij op het bericht dat Truchsesz' troepen naderden, dezen tegemoet en betrok op 1 mei een legerplaats bij Kirchheim onder Teck.

Wij hebben hiermede het ontstaan en de ontwikkeling van de opstand in dat gedeelte van Duitsland beschreven, dat wij als het gevechtsterrein van de eerste lichting van de boerentropen moeten beschouwen. Voordat wij tot de andere overgaan (Thüringen en Hessen, de Elzas, Oostenrijk en de Alpen), moeten wij over de veldtocht van Truchsesz verslag uitbrengen, tijdens welke hij aanvankelijk alleen, later door verscheidende vorsten en steden ondersteund, deze eerste lichting vernietigde.

Wij lieten Truchsesz bij Ulm achter, waarheen hij eind maart was gegaan nadat hij bij Kirchheim unter Teck onder bevel van Dietrich Spit een observatieleger had achtergelaten. Het leger van de drost, dat na de inlijving van de in Ulm geconcentreerde bondstroepen tegen de 10.000 man sterk was, waarvan 7.200 man infanterie, was het enige dat voor een aanval tegen de boeren ter beschikking stond. De versterkingen kwamen slechts zeer langzaam naar Ulm, deels omdat het werven in de in opstand gekomen landen op moeilijkheden stuitte, deels omdat de regeringen geen geld hadden, en deels omdat overal de weinige troepen die er als bezetting voor vestingen en kastelen nog waren, onmogelijk gemist konden worden. Hoe weinig troepen de vorsten en steden die niet tot de Zwabische Bond behoorden, tot hun beschikking hadden, hebben wij reeds gezien. Van de resultaten, die Georg Truchsesz met zijn bondsleger zou behalen, hing dus alles af.

De drost wendde zich allereerst tegen de *troep van Baltringen*, die inmiddels begonnen was kastelen en kloosters in de omgeving van Ried te verwoesten. De boeren, die zich bij het naderen van de bondstroepen hadden teruggetrokken, werden omsingeld en uit de moerassen verdreven; zij staken de Donau over en vluchtten in de ravijnen en wouden van de Zwabische Alpen. De drost vervolgde hen niet verder, omdat hij hier met zijn ruitery en geschut, de voornaamste kracht van het bondsleger, niets kon uitrichten. Hij trok tegen de boeren van Leipheim op, die zich met 5.000 man bij Leipheim, met 4.000 in het Mindeldal en met 6.000 bij Illertissen ophielden, de hele streek in opstand brachten, kloosters en kastelen verwoestten en' zich opmaakten om met hun drie colonnes tegen Ulm op te trekken. Ook hier schijnt het moreel van de boeren al enigermate te hebben geleden, en de militaire betrouwbaarheid van de troep ondermijnd te zijn geworden, want Jakob Wehe deed pogingen om al van tevoren met de drost te onderhandelen. Maar deze ging, nu hij over een voldoende troepenmacht beschikte, nergens op in. Integendeel: op 4 april viel hij de kern van de troep bij Leipheim aan en vernietigde ze volkomen. Jakob Wehe en Ulrich Schön met nog twee andere boerenleiders werden gevangengenomen en onthoofd; Leipheim gaf zich over en na nog enige rooftochten in de omgeving was het gehele gebied onderworpen.

Een nieuwe rebellie onder de landsknechten, die het recht op plunderen en extrasoldij eisten, hield Truchsesz opnieuw tot 10 april op. Toen trok hij in zuidwestelijke richting tegen de *boeren van Baltringen* op, die inmiddels zijn heerlijkheden Waldburg, Zeil en Wolfegg binnengevallen waren en zijn kastelen belegerden. Ook hier vond hij de boeren verdeeld, en hij versloeg hen op 11 en 12 april in snel op elkaar volgende, afzonderlijke gevechten, waarbij de troep van Baltringen eveneens volkomen vernietigd werd. De rest trok onder aanvoering van de priester Florian terug en sloot zich aan bij de *troep van het Meer*. En tegen deze keerde de drost zich nu. De troep van het Meer, die intussen niet alleen strooptochten had ondernomen, maar ook de steden Buchhorn (Friedrichshafen) en Wollmatingen had overgehaald zich bij de broederschap aan te sluiten, hield op de 13de een grote krijgsraad in het klooster van Salem en besloot tegen Truchsesz op te trekken. Dadelijk werd overal de alarmklok geluid en 10.000 man, waarbij zich bovendien de verslagen boeren van Baltringen aansloten, verzamelden zich in de legerplaats van Bermatingen. Zij leverden op 15 april een gevecht tegen de drost, dat een gunstig verloop had, daar deze zijn leger hier niet in een

beslissende slag op het spel wilde zetten, maar er de voorkeur aan gaf te onderhandelen, te meer omdat hij vernam dat ook de boeren van de Allgäu en de Hegau oprukten. Hij sloot dus op 17 april met de boeren van het Meer en van Baltringen te Weingarten een verdrag, dat voor hen tamelijk gunstig leek en waarop de boeren zonder aarzelen ingingen. Hij kreeg bovendien nog gedaan dat de afgevaardigden van de Boven- en Beneden-Allgäu dit verdrag eveneens aannamen, waarna hij naar Württemberg trok.

Deze list van de drost bewaarde hem voor een onvermijdelijke nederlaag. Indien hij er niet in geslaagd was de zwakke, kortzichtige, merendeels al gedemoraliseerde boeren en hun veelal onbekwame, vreesachtige en omkoopbare aanvoerders te bedriegen, dan zou hij met zijn kleine leger tussen vier colonnes, die samen minstens 25 à 30.000 man sterk waren, ingesloten en reddeloos verloren zijn geweest. Maar de kortzichtigheid, die bij de boerenmassa's nu eenmaal onvermijdelijk was, stelde hem in staat zich juist op dat ogenblik van zijn vijanden te ontdoen toen zij aan de hele oorlog, althans wat Zwaben en Frankenland betreft, met één slag een einde hadden kunnen maken. De boeren van het Meer hielden zich zo zorgvuldig aan het verdrag, waarmee zij tenslotte natuurlijk bedrogen werden, dat zij later tegen hun eigen bondgenoten, de boeren van de Hegau, de wapens opnamen; die van de Allgäu, die door hun aanvoerders in het verraad betrokken waren, verbraken het weliswaar, maar intussen had de drost zich in veiligheid weten te brengen.

Ofschoon de boeren van de Hegau niet aan het verdrag van Weingarten hadden deelgenomen, gaven zij kort daarop opnieuw een bewijs van de grenzeloze bekrompenheid en het eigenzinnige provincialisme, die de hele boerenoorlog op een volkomen mislukking deden uitlopen. Nadat de drost tevergeefs met hen had onderhandeld en met zijn leger naar Württemberg was getrokken, kwamen zij achter hem aan en bedreigden voortdurend zijn flanken. Zij dachten er echter niet aan zich met de 'helle christliche Hauf en' van Württemberg te verenigen, en wel om deze reden dat de boeren van Württemberg en het Neckerdal ook eens geweigerd hadden, hen te hulp te komen. Toen de drost dan ook ver genoeg van hun woonsteden verwijderd was, keerden zij rustig terug en trokken naar Freiburg op.

Wij hebben de Württembergers onder Matern Feuerbacher bij Kirchheim unter Teck achtergelaten, vanwaar het door de drost achtergelaten observatieleger onder Dietrich Spit zich naar Urach had teruggetrokken. Na een vergeefse poging om Urach te nemen, wendde Feuerbacher zich naar Nürtingen en zond alle opstandige troepen in de omgeving bericht met verzoek om versterking voor de beslissende slag. Inderdaad kwamen er belangrijke versterkingen, zowel uit het Württembergse lage land als uit de Gäu opdagen. Vooral de boeren van de Gäu, die zich om de resten van de naar het westen van Württemberg teruggeweke troep van Leipheim verzameld hadden, en het gehele bovenste gedeelte van het dal van de Neckar en de Nagold in opstand hadden gebracht, kwamen in twee sterke troepen oprukken en verenigden zich op 5 mei in Nürtingen met Feuerbacher. Bij Böblingen stiet Georg Truchsesz op de verenigde troepen. Hun aantal, hun geschut en hun stellingen schrikten hem af; volgens zijn gewoonte opende hij onmiddellijk onderhandelingen, waarna hij een wapenstilstand met de boeren sloot. Nauwelijks had hij hen daardoor gerustgesteld, of op 12 mei, *tijdens de wapenstilstand*, viel hij hen onverhoeds aan en dwong hen tot een beslissende slag. De boeren stelden zich lange tijd en dapper te weer, totdat tenslotte Böblingen door verraad van de burgerij aan de drost werd overgegeven. De linkervleugel van de boeren was daardoor zijn steunpunt kwijt, werd teruggeworpen en omsingeld. Daarmee was de slag beslist. De boeren, niet gewend aan discipline, raakten in wanorde en sloegen in paniek op de vlucht; zij die niet door de bondsridders werden afgemaakt of gevangengenomen, wierpen de wapens weg en zochten een goed heenkomen naar huis. Met de 'helle christliche Haufen' en daardoor tevens met de hele Württembergse opstand was het volkomen gedaan. Theus Gerber slaagde erin naar Eszlingen te ontkomen, Feuerbacher

vluchtte naar Zwitserland, Jäcklein Rohrbach werd gevangengenomen en in boeien geklonken naar Neckargartach gesleept, waar Truchsesz hem aan een paal liet ketenen, rondom hout liet opstapelen en hem zo, bij een zacht vuur levend liet roosteren, terwijl hij zelf onder het genot van dit verheffende schouwspel met zijn ridders een drinkgelag hield.

Vanuit Neckargartach steunde de drost door een inval in de Kraichgau de operaties van de keurvorst van de Pfalz. Deze, die er intussen in geslaagd was troepen bijeen te brengen, verbrak toen hij van de successen van de drost vernam, onmiddellijk het verdrag met de boeren, viel op 23 mei de Bruchrain binnen, veroverde Malsch en stak het in brand na verbeterde tegenstand, plunderde een aantal dorpen en bezette Bruchsal. Tegelijkertijd viel de drost Eppingen aan en nam de aanvoerder van de beweging aldaar, Anton Eisenhut, gevangen, die de keurvorst tezamen met een twaalftal andere boerenleiders onmiddellijk liet terechtstellen. De Bruchrain en de Kraichgau waren nu overwonnen en moesten een brandschatting van ongeveer 40.000 gulden betalen. De beide legers — dat van de drost, dat door de veldslagen tot 6.000 man was teruggebracht, en dat van de keurvorst (6.500 man) — trokken nu gezamenlijk tegen de boeren van het Oden Woud op.

De tijding van de nederlaag bij Böblingen had overal schrik onder de opstandelingen teweeggebracht. De vrije rijkssteden, voor zover deze onder de zware druk van de boeren geraakt waren, herademden nu. Heilbronn ondernam als eerste stappen om met de Zwabische Bond tot verzoening te geraken. In Heilbronn zaten de kanselarij van de boeren en de afgevaardigden van de verschillende troepen bijeen om over de voorstellen te beraadslagen, die uit naam van alle opstandige boeren aan keizer en rijk gedaan zouden worden. Tijdens deze besprekingen, die een algemeen, voor geheel Duitsland geldend resultaat moesten opleveren, bleek opnieuw duidelijk dat geen enkele stand, ook die van de boeren niet, vergenoeg ontwikkeld was om in overeenstemming met zijn belangen de algemene toestand in Duitsland nieuwe vormen te geven. Het bleek onmiddellijk dat men tot dat doel de adel en in het bijzonder de burgerij moest zien te winnen. Aan *Wendel Hipler* werd dan ook de leiding van de onderhandelingen toevertrouwd. Van alle leiders van de beweging bezat Wendel Hipler zonder twijfel het beste inzicht in de omstandigheden van zijn tijd. Hij was geen revolutionair met brede visie, zoals Münzer, en evenmin een vertegenwoordiger van de boeren, zoals Metzler of Rohrbach. Zijn veelzijdige ervaring, zijn praktische kennis van de positie der verschillende stenden ten opzichte van elkaar, beletten hem een van de stenden die bij de beweging betrokken waren, tegenover de andere in het bijzonder te vertegenwoordigen. Zoals Münzer, de vertegenwoordiger van de klasse die geheel buiten de tot dan toe bestaande officiële maatschappij stond — het pas ontstane proletariaat — door een voorgevoel van het communisme gedreven werd, zo kwam Wendel Hipler, de vertegenwoordiger om zo te zeggen van in doorsnee alle vooruitstrevende elementen van het volk, tot een voorgevoel van de *moderne burgerlijke samenleving*. De grondbeginselen die hij verdedigde, de eisen die hij opstelde, waren wel niet zonder meer te verwezenlijken, maar zij waren het ietwat geïdealiseerde, noodzakelijke resultaat van de ondergang van de feodale maatschappij die zich aan het voltrekken was, en zodra de boeren ertoe wilden overgaan, wetsontwerpen voor het gehele Rijk te maken, moesten zij ze wel erkennen. Zo nam de centralisatie die door de boeren geëist werd hier in Heilbronn een positievere vorm aan, een vorm echter, die hemelsbreed verschilde van de voorstelling die de boeren zich ervan gemaakt hadden. Zij werd bv. door het tot stand brengen van eenheid in munten, maten en gewichten, door het afschaffen van binnenlandse cijzen, enz., kortom door hervormingen die veel meer in het belang van de stadsburgerij dan van de boeren waren, nader gepreciseerd. Zo werden aan de adel concessies gedaan, die veel overeenkomst met een moderne vorm van afkoop vertoonden, en die tenslotte op het veranderen van het feodale in het burgerlijk grondbezit uitliepen. Kortom, zodra de eisen van de boeren in een ‘rijkshervorming’ samengevat werden,

moesten deze ondergeschikt worden gemaakt, niet aan de eisen van het ogenblik, maar aan de algemene belangen van de burgerij.

Terwijl over deze rijkshervorming in Heilbronn nog gediscussieerd werd, begaf de opsteller van de 'Verklaring van de twaalf artikelen', Hans Berlin, zich reeds op weg, de drost tegemoet, om in naam van de patriciërs en de burgerij over de overgave van de stad te onderhandelen. Reactionaire bewegingen in de stad steunden het verraad en Wendel Hipler moest met de boeren vluchten. Hij ging naar Weinsberg, waar hij hetgeen er van de troep van Württemberg overgebleven was met de weinige mobiele manschappen van de troep van Gaildorf trachtte te verzamelen. Maar de nadering van de keurvorst van de Pfalz en van Truchsesz verdreef hem ook van hier en zo moest hij naar Würzburg gaan om de 'helle lichte Haufen' te mobiliseren. Intussen onderwierpen de troepen van de Bond en van de keurvorst de gehele streek van de Neckar, zij dwongen de boeren tot nieuwe hulde aan hun heren, verbrandden vele dorpen en staken alle vluchtende boeren die zij te pakken konden krijgen, dood of hingen ze op. Weinsberg werd uit wraak voor de terechtstelling van von Helfenstein platgebrand.

De troepen, die zich voor Würzburg verenigd hadden, waren inmiddels tot de belegering van de Frauenberg overgegaan en hadden, nog voor er een bres was geschoten, een dappere maar vergeefse aanval op de vesting gedaan, waarbij 400 van de beste strijders, de meesten uit de troep van Florian Geyer, dood of gewond in de gracht bleven liggen. Twee dagen later, op de 17de, kwam Wendel Hipler en liet krijgsraad houden. Hij stelde voor om niet meer dan 4.000 man voor de Frauenberg te laten en met de hoofdmacht van omstreeks 20.000 man bij Krautheim aan de Jagst, onder Truchsesz' ogen, een kampement op te slaan, waar alle versterkingen bijeen zouden kunnen worden gebracht. Het was een voortreffelijk plan; slechts door het verzamelen van alle krachten en door een numerieke meerderheid kon men hopen het sterke leger van de vorsten, dat nu bijna 13.000 man telde, te verslaan. Maar de ontmoediging en de demoralisatie onder de boeren waren al te groot geworden om een energiek optreden nog mogelijk te maken. Mogelijk heeft ook Götz von Berlichingen, die kort daarop openlijk verraad pleegde, het zijne ertoe bijgedragen om de troep te weerhouden en zo werd het plan van Wendel Hipler nooit uitgevoerd. In plaats daarvan ontstond er, zoals gewoonlijk, opnieuw verdeeldheid onder de troepen. Eerst op de 23ste mei zette de 'helle lichte Haufen' zich in beweging, nadat de Franken beloofd hadden zo spoedig mogelijk te zullen volgen. Op de 26ste werden de vendels van de markgraaf van Ansbach, die in Würzburg gelegerd waren, teruggeroepen op de tijding dat de markgraaf vijandelijkheden tegen de boeren begonnen was. Het overig deel van de belegerende troepen nam met de Zwarte Schare van Florian Geyer stelling bij Heidingsfeld, niet ver van Würzburg.

De 'helle lichte Haufen' kwam op 24 mei in Krautheim aan in een toestand, die niet bepaald strijdvaardig was te noemen. Hier vernamen velen dat hun dorpen intussen de drost trouw hadden gezworen, en dit grepen zij als voorwendsel aan om naar huis te gaan. De troep trok verder naar Neckarsulm en opende op de 28ste onderhandelingen met de drost. Tegelijkertijd werden er boodschappers gestuurd naar de Franken, de Elzassers en de boeren van het Zwarte Woud en de Hegau, met het dringend verzoek om zo spoedig mogelijk versterkingen te zenden. Van Neckarsulm marcheerde Götz naar öhringen terug. De troep smolt zienderogen weg; ook Götz von Berlichingen verdween gedurende deze mars; hij was naar huis gereden nadat hij al tevoren, door tussenkomst van zijn vroegere wapenbroeder Dietrich Spät, met de drost over zijn overgang onderhandeld had. Bij öhringen werd de radeloze en moedeloze massa plotseling, naar aanleiding van valse berichten over het naderen van de vijand, door een panische schrik bevangen; de troep ging in de grootste wanorde uiteen en slechts met de grootste moeite konden Metzler en Wendel Hipler ongeveer 2.000 man bij elkaar houden, die zij weer naar Krautheim voerden. Intussen was de Frankische afdeling, 5.000 man sterk, naderbij gekomen, maar door een omweg over Löwenstein naar öhringen,

die door Götz blijkbaar met verraderlijke bedoelingen bevolen was, liep zij de ‘helle Haufen’ mis en trok naar Neckarsulm. Dit stadje, dat door een paar vendels van de ‘helle lichte Haufen’ bezet gehouden werd, werd door de drost belegerd. De Franken kwamen in de nacht en zagen de kampvuren van de Bondslegerplaats, maar hun aanvoerders hadden niet de moed een overal te wagen en trokken naar Krautheim terug, waar zij eindelijk de rest van de ‘helle lichte Haufen’ aantreffen. Neckarsulm gaf zich, daar geen hulp kwam opdagen, op 29 mei aan de troepen van de Bond over; de drost liet terstond dertien boeren terechtstellen en trok toen brandend en plunderend, moordend en vernielend, de troep tegemoet. In het gehele dal van de Neckar, van de Kocher en de Jagst gaven puinhopen en aan bomen opgehangen boeren aan, welke weg hij had gevolgd.

Bij Krautheim stiet het Bondsleger op de boeren die door een zijwaartse beweging van Truchsesz op KSningshofen aan de Tauber hadden moeten terugtrekken. Hier namen zij stelling, 8.000 man met 32 kanonnen. De drost trok naderbij, achter heuvels en bossen verborgen, zond omsingelingscolonnes vooruit en ging op 2 juni met een zo grote overmacht en kracht tot de aanval over dat de boeren, ondanks de hardnekkige tegenstand van verscheidene hunner colonnes die tot in de nacht voortduurde, volkomen verslagen en uiteengejaagd werden. Zoals altijd was het ook hier de ruitery van de Bond — ‘der boeren dood’ — die in hoofdzaak tot de vernietiging van de opstandelingen bijdroeg, doordat zij zich op de door geschut- en geweervuur en lansaanvallen in wanorde gebrachte boeren wierp, elk verband teniet deed en hen dan de een na de ander afmaakte. Wat voor soort strijd de drost zijn ruiters liet voeren, blijkt uit het lot van de 300 burgers van Königshofen, die zich bij de boeren hadden aangesloten. Zij werden tijdens het gevecht op vijftien na neergehouwen, en van deze vijftien werden er later nog vier onthoofd.

Nadat hij op deze wijze met de boeren van het Oden Woud, het Neckardal en Neder-Frankenland had afgerekend, onderwierp de drost al plunderend, gehele dorpen afbrandend en door talloze terechtstellingen de gehele omgeving, waarna hij tegen Würzburg optrok. Onderweg vernam hij dat de tweede Frankische troep onder Florian Geyer en Gregor von Burgbernheim bij Sulzdorf stond en onmiddellijk keerde hij zich tegen deze.

Florian Geyer, die na zijn vergeefse stormaanval op de Frauenberg^[77] hoofdzakelijk met de vorsten en steden, in het bijzonder met Rothenburg en de markgraaf Kasimir von Ansbach onderhandeld had om hen ertoe te bewegen zich bij de Broederschap der boeren aan te sluiten, werd op de tijding van de nederlaag bij Königshofen plotseling weggeroepen. De troep van Ansbach onder Gregor von Burgbernheim sloot zich bij de zijne aan. Deze troep was pas kort geleden ontstaan. Markgraaf Kasimir had op echt Hohenzollernse manier de boerenopstand in zijn gebied, deels door beloften, deels door met grote troepen soldaten te dreigen, in bedwang weten te houden. Hij hield zich volkomen neutraal tegenover alle vreemde troepen, zolang zij geen onderdanen van Ansbach zich bij hen aan lieten sluiten. De haat van de boeren trachtte hij voornamelijk op de eigendommen der geestelijkheid af te leiden, die hij op de duur wilde confisqueren en waarmee hij zich dacht te verrijken. Terzelfder tijd bereidde hij zich voortdurend op de strijd voor, in afwachting van wat er te gebeuren stond. Nauwelijks was de tijding van de slag bij Böhlingen binnengekomen, of hij opende onmiddellijk de vijandelijkheden tegen zijn opstandige boeren, plunderde en verbrandde hun dorpen en liet velen van hen ophangen en terechtstellen. Maar de boeren verzamelden zich snel en versloegen hem, aangevoerd door Gregor von Burgbernheim, op 29 mei bij Windsheim. Terwijl zij hem nog achtervolgden, bereikte hen de hulpkreet van de in het nauw gedreven boeren van het Oden Woud, waarop zij dadelijk in de richting van Heidingsfeld trokken, en vandaar met Florian Geyer weer naar Würzburg (2 juni). Daar zij nog steeds zonder verdere berichten van de boeren van het Oden Woud waren, lieten zij hier 5.000 boeren achter en trokken met 4.000 man — de overigen waren uiteengegaan — de anderen achterna. Daar zij door valse berichten over de afloop van de slag bij Königshofen

gerustgesteld waren, werden zij bij *Sulzdorf* door de drost overvallen en in de pan gehakt. Zoals gewoonlijk richtten de ruiters en landsknechten van de drost een verschrikkelijk bloedbad aan. Florian Geyer hield de rest van zijn Zwarte Schare — 600 man — bij elkaar en wist zich doortocht naar het dorp Ingolstadt te verschaffen. Tweehonderd man bezetten de kerk en het kerkhof, vierhonderd het kasteel. De troepen van de Pfalz achtervolgden hem, een colonne van 1.200 man nam het dorp in en stak de kerk in brand. Wie niet in de vlammen omkwam, werd neergestoken. Daarna schoten de troepen van de Pfalz een bres in de bouwvallige muur van het kasteel en deden een stormaanval. Tot tweemaal toe werden zij door de boeren, die achter een binnenmuur dekking hadden gevonden, teruggeslagen, toen schoten zij ook deze muur in elkaar en deden een derde stormaanval, die ditmaal slaagde. De helft van Geyers manschappen werd in de pan gehakt, hijzelf wist met de andere tweehonderd te ontkomen. Maar zijn wijkplaats werd reeds de volgende dag — Pinkstermaandag — ontdekt. De troepen van de Pfalz omsingelden het bos waarin hij zich verborgen hield en moordden de hele troep uit. In deze twee dagen werden slechts 17 gevangenen gemaakt. Florian Geyer had zich met enkelen van zijn vastberadenste medestrijders er opnieuw doorheen weten te slaan en wendde zich nu tot de boeren van Gaildorf, die zich weer, ten getale van 7.000 man, hadden verzameld. Maar toen hij hen bereikte bemerkte hij dat zij, gedomoraliseerd door de ontmoedigende berichten van alle kanten, weer grotendeels uiteen waren gegaan. Hij deed nog een poging de door de bossen zwervende boeren te verzamelen, maar op 9 juni werd hij bij Hall door troepen verrast, waar hij sneuvelde tijdens het gevecht[78].

De drost, die dadelijk na de overwinning van Königshofen de belegerden op de Frauenberg bericht had laten toekomen, rukte nu naar Würzburg op. De raad maakte in het geheim een afspraak met hem, zodat het bondsleger in de nacht van 7 juni de stad met de 5.000 boeren die zich daarin bevonden kon omsingelen, en de volgende morgen zonder slag of stoot de poorten, die door de Raad waren geopend, kon binnentrekken. Door dit verraad van de aristocratie van Würzburg kon de laatste Frankische boerentrop worden ontwapend, waarbij alle aanvoerders gevangen werden genomen. De drost liet onmiddellijk 81 van hen onthoofden. Hier in Würzburg kwamen nu de een na de ander de verschillende Frankische vorsten aan; de bisschop van Würzburg zelf, die van Bamberg en de markgraaf van Brandenburg-Ansbach. Deze heren verdeelden de rollen onder elkaar. De drost trok met de bisschop van Bamberg mee, die onmiddellijk het verdrag dat hij met zijn boeren had gesloten, verbrak en zijn land aan de razende moordenaarsbenden van het Bondsleger prijs gaf. Markgraaf Kasimir verwoestte zijn eigen land. Deiningen werd in brand gestoken, talloze dorpen werden geplunderd of aan de vlammen prijsgegeven; verder liet de markgraaf in iedere stad bloedige vonnissen voltrekken. In Neustadt aan de Aisch liet hij achttien, in Bergel drieënveertig rebellen onthoofden. Vandaar trok hij naar Rothenburg, waar de patriciërs reeds een contrarevolutie op touw hadden gezet en Stephan von Menzingen in de gevangenis hadden geworpen. De kleine burgerij en de plebejers in Rothenburg moesten er nu zwaar voor boeten dat zij zich tegenover de boeren zo dubbelzinnig hadden gedragen, dat zij hen tot het allerlaatste alle hulp hadden geweigerd, dat zij in hun bekrompen egoïsme op het onderdrukken van de plattelandsnijverheid ten gunste van de stedelijke gilden hadden aangedrongen en dat zij slechts met tegenzin van de inkomsten, die uit de feodale verplichtingen van de boeren voortkwamen, hadden afgezien. De markgraaf liet zestien van hen onthoofden, in de eerste plaats natuurlijk Menzingen. De bisschop van Würzburg trok op dezelfde wijze door zijn gebied, overal plunderend, verwoestend en brandend. Hij liet op zijn zegetocht 256 rebellen terechtstellen en bekroonde zijn werk bij zijn terugkeer in Würzburg met het laten onthoofden van nog dertien burgers.

In het gebied van Mainz herstelde de stadhouder, bisschop Wilhelm von Straszburg, de rust, zonder tegenstand te ontmoeten. Hij liet slechts vier mensen terechtstellen. De Rheingau,

waar het ook onrustig was geweest, maar waar nu reeds lang iedereen naar huis was gegaan, werd achteraf door Frowin von Hutten, Ulrichs neef, overvallen en door terechtstelling van twaalf raddraaiers volkomen 'tot rust gebracht'. Frankfort, dat ook belangrijke revolutionaire bewegingen had meegemaakt, had men eerst door toegeeflijkheid van de Raad, later door aangeworven troepen in toom weten te houden. In de Rheinpfalz hadden nadat de keurvorst zijn woord gebroken had, ongeveer 8.000 boeren opnieuw een bende gevormd die wederom kloosters en kastelen in brand had gestoken, maar de aartsbisschop van Trier riep de maarschalk van Habern te hulp en versloeg hen reeds op 23 mei bij Pfeddersheim. Een reeks van wreedheden — in Pfeddersheim alleen werden 82 boeren terechtgesteld — en de verovering van Weiszenberg op 7 juli maakten hier een eind aan de opstand.

Van alle troepen waren er nu nog slechts twee over die verslagen moesten worden: die van de boeren van de Hegau en het Zwarte Woud en die van de Allgäu. Beide had aartshertog Ferdinand op listige wijze voor zijn doeleinden trachten te gebruiken. Zoals markgraaf Kasimir en andere vorsten pogingen in het werk stelden om door de opstand in het bezit van landerijen van de geestelijkheid en vorstendommen te komen, zo trachte hij de macht van het Oostenrijkse Huis erdoor te vergroten. Hij had met de aanvoerder van de boeren van de Allgäu, Walter Bach, en met die van de boeren van de Hegau, Hans Müller van Bulgenbach, onderhandeld om de boeren ertoe te krijgen zich voor aansluiting bij Oostenrijk uit te spreken. Maar ofschoon beide aanvoerders omkoopbaar waren, konden zij bij hun troepen niet meer bereiken dan dat de boeren van de Allgäu een wapenstilstand met de aartshertog sloten en de neutraliteit tegenover Oostenrijk in acht namen.

De boeren van de Hegau hadden op hun terugtocht uit Württemberg een aantal kastelen verwoest en versterkingen gekregen uit de landen van de markgraaf van Baden. Zij marcheerden op 13 mei naar Freiburg, begonnen de beschieting op de 18de mei en trokken op de 23ste, nadat de stad gecapituleerd had, met vliegende vaandels binnen. Van daaruit trokken zij tegen Stockach en Radolfzell op en voerden een lange, tevergeefse strijd tegen de garnizoenen die deze steden beet hielden. Deze riepen, zoals ook de adel en de omliggende steden, overeenkomstig het verdrag van Weingarten de boeren van het Meer te hulp en de voormalige rebellen van deze troep kwamen ten getale van 5.000 man tegen hun bondgenoten in het geweer. Zo groot was de kortzichtigheid van deze boeren, die slechts hun plaatselijke belangen in het oog hielden. Slechts 600 weigerden, zij wilden zich bij de boeren van de Hegau aansluiten en werden vermoord. De boeren van de Hegau hadden echter op raad van Hans Müller von Bulgenbach het beleg reeds opgeheven en de meesten van hen waren, toen Hans Müller kort daarop de vlucht nam, uiteengegaan. De overgeblevenen verschansten zich bij de Hilzinger Steige, waar zij op 16 juli door de troepen die inmiddels weer beschikbaar waren gekomen, verslagen en vernietigd werden. De Zwitserse steden verleenden hun bemiddeling bij een verdrag met de boeren van de Hegau, hetgeen echter niet verhinderde dat Hans Müller, niettegenstaande zijn verraad, in Laufenberg gevangengenomen en onthoofd werd. In de Breisgau scheidde zich nu ook Freiburg op 17 juli van de Boerenbond af en zond troepen tegen hen op, maar ook hier kwam tengevolge van de zwakte van de strijdkrachten van de vorst op 18 september te Offenburg een verdrag^[79] tot stand, waar ook de Sundgau in opgenomen werd. De acht verbonden van de boeren van het Zwarte Woud en de Klettgau, die nog niet ontwapend waren, werden door het tirannieke optreden van de graaf van Sulz opnieuw tot opstand gebracht en in oktober verslagen. Op 13 november werden de boeren van het Zwarte Woud gedwongen een verdrag te sluiten^[80] en op 6 december viel Waldshut, het laatste bolwerk van de opstand aan de Boven-Rijn.

De boeren van de Allgäu hadden hun actie tegen de kastelen en kloosters, nadat de drost weggetrokken was, hervat en hadden energieke represaillemaatregelen genomen tegen het Bondsleger voor de verwoestingen die het had aangericht. Zij hadden maar weinig troepen tegenover zich, die slechts kleine, geïsoleerde aanvallen ondernamen, doch hen nooit in de

bossen volgen konden. In juni ontstond in Memmingen, dat tot dan toe min of meer neutraal was gebleven, een beweging tegen de aristocratie, die alleen door zich toevallig in de nabijheid bevindende Bondstroepen, die de aristocratie nog juist op tijd te hulp kwamen, kon worden onderdrukt. Schappeler, de prediker en leider van de plebejische beweging, wist naar St. Gallen te ontkomen. De boeren verschenen nu voor de stad en waren juist voornemens een bres in de stadsmuur te schieten, toen zij vernamen dat de drost met zijn troepen uit Würzburg in aantocht was. Op 27 juni marcheerden zij hem in twee colonnes over Babenhausen en Obergünzburg tegemoet. Aartshertog Ferdinand trachtte opnieuw de boeren voor het Oostenrijkse Huis te winnen. Hij beriep zich op de wapenstilstand die hij met hen had gesloten en eiste van de drost dat deze niet verder tegen de boeren zou oprukken. De Zwabische Bond echter beval hem, hen aan te vallen en alleen het plunderen en branden achterwege te laten. Maar Georg Truchsesz was veel te verstandig om van zijn doeltreffende strijdmiddel af te zien, zelfs al had hij kans gezien de landsknechten, die van het Meer van Constanz tot aan de Main zich aan plunderingen te buiten waren gegaan, in bedwang te houden. De boeren, die ongeveer 23.000 man sterk waren, namen stelling achter de Iller en de Leubas. De drost stond tegenover hen met 11.000 man. De stellingen van beide legers waren sterk; de ruitery kon op het tussenliggende terrein niets ondernemen en al waren de landsknechten van de drost wat organisatie, militaire uitrusting en discipline betreft, de meerderen van de boeren, zo staat daar tegenover dat zich onder die van de Allgäu vele in de strijd geharde soldaten en aanvoerders bevonden en dat zij over een groot aantal stukken geschut beschikten, dat goed bediend werd. Op 19 juni opende het Bondsleger het geschutvuur, dat van beide kanten ook op de 20ste voortduurde, evenwel zonder resultaat. Op de 21ste wist Georg von Frundsberg met 3.000 landsknechten zich bij de troepen van de drost aan te sluiten. Hij kende velen van de boerenaanvoerders die tijdens de Italiaanse veldtochten onder hem gediend hadden, en knoopte onderhandelingen met hen aan. Het verraad had succes waar de kracht der wapenen had gefaald. Walter Bach, tezamen met verscheidene andere aanvoerders en geschutmeesters, liet zich omkopen. Zij lieten de gehele kruitvoorraad van de boeren in brand steken en wisten de troep ertoe te brengen een omtrekkende beweging uit te voeren. Maar nauwelijks hadden de boeren hun sterke stellingen verlaten, of zij vielen in de hinderlaag die de drost samen met Bach en de andere verraders voor hen gelegd hadden. Zij hadden des te minder kans zich te verdedigen omdat hun aanvoerders, hun verraders, onder voorwendsel van een verkenningstocht te gaan ondernemen, hen verlaten hadden en reeds op weg naar Zwitserland waren. Twee van de boerencolonnes werden volkomen in de pan gehakt, de derde, onder Knopf van Leubas, zag kans zich nog ordelijk terug te trekken. Op de Kollenberg bij Kempten hergroepeerden zij zich, maar zij werden er door Truchsesz ingesloten. Ook hier waagde hij het niet hen aan te vallen; hij sneed hun ravitaillering af en trachtte hen te demoraliseren door ongeveer 200 dorpen in de omgeving in brand te steken. De honger en de aanblik van hun brandende woningen brachten de boeren er tenslotte toe zich over te geven (25 juli). Meer dan twintig van hen werden zonder vorm van proces terechtgesteld. Knopf van Leubas, de enige aanvoerder van deze troep die zijn vaandel niet had verraden, wist naar Bregenz te ontkomen. Hier werd hij echter gevangengenomen en, na lange tijd gevangen te hebben gezeten, opgehangen.

Daarmede was de Zwabische-Frankische boerenoorlog ten einde.

Noten:

[70] *Voor-Oostenrijk*, ook *Voorlanden* — oude benaming voor de Zuidwest-Duitse gebieden van de Habsburgers. Keizer Maximiliaan I stelde in 1491 het bestuursgebied Voor-Oostenrijk in, dat de Boven-Elzas, de Breisgau, een deel van het Zwarte Woud en de vier woudsteden Rheinfelden, Säkingen, Laufenburg en Waldshut omvatte.

[71] Het gaat hier om de oorlog van 1521 tot 1525, die door Frans 1 van Frankrijk tegen keizer Karel V werd gevoerd om zijn machtspositie in Italië te herkrijgen. In de slag bij Pavia (24 februari 1525) werd Frans I gevangen genomen en op 14 januari 1526 moest hij de Vrede van Madrid aanvaarden.

[72] Uit het ultimatum van 15 februari 1525, dat door de drost, die het bevel voerde over de strafexpeditie van de Zwabische Bond, aan de opstandige boeren van de Hegau werd gesteld, toen de adel reeds de contrarevolutionaire krachten vergaard had. Geciteerd naar Zimmermann: *Allgemeine Geschichte...*, deel 2, blz. 33/34.

[73] *Twaalf artikelen* — zie Zimmermann: *Allgemeine Geschichte...*, deel 2, blz. 99-106 ('Die gründlichen und rechten Hauptartikel aller Bauernschaft und Hintersassen der geistlichen und weltlichen Obrigkeiten, von welchen sie sich beschwert vermeinen'). *Artikelenbrief* — ter zelfder plaatse, blz. 111-113.

De *Artikelen van de boeren van de Elzas* formuleerden de antifeodale eisen, die in de 'twaalf artikelen' van de Zwabische en Frankische boeren waren neergelegd (afschaffing van de lijfeigenschap, teruggave van de door de adel in beslag genomen gemeenschappelijke landerijen enz.), niet alleen scherper, maar gingen in velerlei opzicht verder dan dit program. Ze waren ook tegen de woekeraars gericht (afschaffing van de woekerrente enz.); ze eisten niet alleen de afschaffing van de kleine tiende, maar ook van de grote tiende en verkondigden het recht van de plaatselijke bevolking, ambtelijke personen, die zich het ongenoegen van het volk op de hals hadden gehaald, af te zetten en door anderen te vervangen.

[74] Bedoeld is het begin 1525 in Neurenberg gedrukte anonieme pamflet: *An die Versammlung gemeiner Pawerschaft, so in Hochteutsdier Nation und viel anderer Ort, mit empörung und uffruhr entstanden, ob ihr Empörung billicher oder unbillicher gestalt geschehn, und was sie der Oberkeit schuldig oder nicht schuldig seind, gegründet aus der heil. göttlichen Geschrift, von Oberlendischen Mitbrüdern guter maynung ausgangen und beschriben*. W. Zimmermann (*Allgemeine Geschichte...*, deel 2, blz. 113) beschouwde Thomas Münzer als de schrijver van dit pamflet.

[75] Dit besluit werd genomen op een bespreking van de overheden van de Zwabische Bond, in maart 1525 te Ulm, op een tijdstip, waarop zijn vertegenwoordigers nog met de opstandelingen aan het onderhandelen waren. Het is vastgelegd in een document van het archief van Ulm, door Zimmermann geciteerd (*Allgemeine Geschichte...*, deel 2, blz. 167).

[76] *Heren van de Duitse Orde* — leden van de Duitse Orde (ook Duitse Ridderorde, Duitse Herenorde, Kruisridderorde genoemd), die in 1190 ten tijde van de Derde Kruistocht in Palestina werd gesticht. De Orde nam in Duitsland en andere landen talrijke bezittingen in beslag. In de XIIIde eeuw veroverde zij Oost-Pruisen — destijds naar het Litause Pruzzen Pruisen genoemd — roeide de inheemse Litause bevolking uit en maakte van het land een agressieunpunt tegen Polen, Litauen en de Russische vorstendommen. In 1237 ging de Orde een vereniging aan met een andere Duitse orde, nl. die van de Lijflandse Zwaardbroeders, opgericht in 1202, die Lijfland en Estland had veroverd. In 1242 werd de Duitse Orde aan het Peipusmeer (in de beroemde slag op het ijs) door Alexander Nevski verslagen. Zijn grootste macht bereikte de Orde omstreeks het midden van de XIVde eeuw. Daarna raakte zij in verval, leed in 1410 bij Grunwald (Tannenberg) de nederlaag tegen Jagiello, grootvorst van Litauen en koning van Polen, en kwam in 1466 onder Pools leenheerlijk gezag.

[77] Recente onderzoekingen hebben aan het licht gebracht, dat Florian Geyer niet aan deze mislukte aanval op de Frauenberg heeft deelgenomen, daar hij toen juist met de Raad van Rothenburg in onderhandeling was over de kwestie of deze stad zich bij de boerenopstandelingen zou aansluiten.

[78] Inmiddels is komen vast te staan dat Florian Geyer niet in de strijd tegen de Zwabische Bond is gesneuveld, maar dat hij op verraderlijke wijze te Rimpar bij Wirzburg om het leven

is gebracht door zijn zwager Wilhelm von Grumbach (of op diens bevel). Deze was een broer van Barbara von Grumbach, Florian Geyers vrouw.

[79] Het *Verdrag van Offenburg* werd op 18 september 1525 door de opstandelingen van de Breisgau met de Oostenrijkse regering gesloten en had ten doel de boeren opnieuw de oude verplichtingen op te leggen en strenge voorschriften tegen boerenbonden en ‘ketterijen’ uit te vaardigen. De regering verplichtte zich van haar kant, de gewone deelnemers aan de beweging amnestie te verlenen en zich tot betrekkelijk geringe straffen te beperken. De amnestie gold echter niet voor de leiders van de opstand. Niettemin werd zelfs dit voor de boeren zo nadelige verdrag al gauw door de Oostenrijkse overheid en de plaatselijke feodale heren trouweloos geschonden; ze stelden de opstandelingen aan de meest bloedige vervolgingen bloot, zodra deze de wapens hadden neergelegd.

[80] Krachtens de voorwaarden van dit afgedwongen verdrag moesten de boeren van het Zwarte Woud opnieuw de eed van trouw aan de Habsburgers afleggen, de oude feodale lasten weer op zich nemen en mochten ze zich niet verzetten tegen de bloedige afrekening van de overwinnaars met het centrum van de beweging, de stad Waldshut. De verdedigers van de stad hielden wekenlang stand; pas door verraad van de burgerlijke bovenlaag werd de stad tot overgave gedwongen.

VI

De Thüringer, Elzasser en Oostenrijkse boerenoorlog

Dadelijk bij het uitbreken van de eerste oproerige bewegingen in Zwaben was *Thomas Münzer* wederom in allerijl naar *Thüringen* gegaan en had sinds einde februari of begin maart verblijf in de vrije rijksstad *Mühlhausen* gekozen, waar zijn partij het sterkst was. Hij hield de draden van de gehele beweging in handen; hij wist welk een donderwolk boven geheel Zuid-Duitsland hing en had zich voorgenomen, Thüringen tot het centrum van de beweging voor Noord-Duitsland te maken. Hij vond er een zeer vruchtbare bodem. Thüringen zelf, het voornaamste centrum van de Hervorming, bevond zich in een bijzonder opgewonden toestand; de materiële nood van de onderdrukte boeren had niet minder dan de rondgaande revolutionaire, godsdienstige en politieke leerstellingen ook de naburige landen Hessen, Saksen en de Harz voor een algemene opstand voorbereid. Vooral in Mühlhausen stond de gehele kleine burgerij achter de uiterst linkse richting van Münzer en kon nauwelijks het ogenblik afwachten waarop zij haar overmacht tegenover de hoogmoedige patricische geslachten kon laten gelden. Münzer zelf zag zich genoodzaakt, om te voorkomen dat voortijdig tot actie werd overgegaan, kalmerend op te treden; maar zijn leerling Pfeifer, die hier de leiding van de beweging had, was reeds zo ver gegaan dat hij het uitbreken van de opstand niet meer kon verhinderen, en reeds op 17 maart 1525, nog vóór de algemene opstand in Zuid-Duitsland, begon de revolutie in Mühlhausen. De oude patricische Raad werd gedwongen af te treden, het stadsbestuur werd in handen van de nieuwgekozen ‘Eeuwige Raad’ gelegd, waarvan Münzer voorzitter was[81].

Het ergste wat de leider van een extreme partij kan overkomen is dat hij gedwongen wordt het bewind over te nemen in een tijd dat de beweging nog niet rijp is voor de heerschappij van de klasse die hij vertegenwoordigt, noch voor het uitvoeren van de maatregelen, die voor de heerschappij van deze klasse noodzakelijk zijn. Wat hij doen *kan*, hangt niet af van zijn wil, maar van het stadium waarin de tegenstellingen tussen de verschillende klassen zijn geraakt, van de graad van ontwikkeling van de materiële bestaansvoorwaarden en van de productie en handelsverkeersomstandigheden, die op ieder gegeven ogenblik voor de graad van ontwikkeling der klassentegenstellingen bepalend zijn. Wat hij doen *moet*, wat zijn eigen partij van hem verlangt, hangt ook alweer niet van hem af, evenmin als van de graad van ontwikkeling van de klassenstrijd en de omstandigheden daarvan; hij is gebonden aan de leerstellingen die hij tot dan toe heeft verkondigd en aan de eisen die hij gesteld heeft, die

wederom niet uit de gegeven positie van de maatschappelijke klassen en de meer of minder toevallige stand van de verhoudingen van productie en handelsverkeer voortvloeien, maar afhankelijk zijn van zijn meerder of minder inzicht in de algemene resultaten van de maatschappelijke en politieke beweging. Hij ziet zich aldus noodzakelijkerwijs voor een onoplosbaar dilemma geplaatst; wat hij doen *kan is* in tegenspraak met zijn gehele vroegere optreden, met zijn beginselen en met de directe belangen van zijn partij; en wat hij doen *moet is* onuitvoerbaar. In één woord, hij is gedwongen niet zijn partij en zijn klasse te vertegenwoordigen, maar de klasse waarvan in de beweging blijkt, dat zij rijp is om te heersen. Hij moet in het belang van de beweging zelf voor de belangen van een hem vreemde klasse opkomen, zijn eigen klasse met lege praatjes en beloften afschepen en met de verzekering, dat de belangen van die vreemde klasse ook de hare zijn. Wie in deze scheve positie geraakt, is reddeloos verloren. In de laatste tijd hebben wij daar voorbeelden van beleefd; wij herinneren slechts aan de houding die de vertegenwoordigers van het proletariaat in de laatste Franse voorlopige regering aannamen, ofschoon zijzelf slechts een zeer lage ontwikkelingstrap van het proletariaat vertegenwoordigden. Wie na de ondervindingen van de februariregering — om maar niet te spreken van onze edele Duitse voorlopige regering en rijksregentschappen — nog op officiële standpunten rekenen durft, moet óf uitermate kortzichtig zijn, óf alleen maar met de mond tot de extreme revolutionaire partij behoren.

De positie van Münzer aan het hoofd van de ‘Eeuwige Raad’ van Mühlhausen was echter nog veel gewaagder dan die van de een of andere moderne revolutionaire regeerder. Niet alleen de toenmalige beweging, maar de gehele eeuw zelf waarin zij plaatsvond was nog niet rijp voor het verwerkelijken van de denkbeelden die hijzelf nog pas vaag voorvoelde. De klasse die hij vertegenwoordigde was nog lang niet volkomen ontwikkeld, noch in staat de gehele maatschappij te overheersen en te hervormen; zij was nog maar pas ontstaan. De maatschappelijke omwenteling die in zijn verbeelding leefde, steunde nog zo weinig op de materiële omstandigheden van het ogenblik, dat deze zelfs een maatschappelijke orde voorbereidden die precies het tegenovergestelde was van de orde die hij zich droomde. Bovendien bleef hij gebonden aan zijn vroegere preken van christelijke gelijkheid en evangelische goederengemeenschap, hij moest op zijn minst een poging doen om deze in de praktijk door te voeren. De gemeenschap van alle goederen, de gelijke verplichting voor allen om te werken en de afschaffing van iedere overheid werden verkondigd. Maar in werkelijkheid bleef Mühlhausen een republikeinse rijksstad met een min of meer gedemocratiseerde grondwet, een door algemene verkiezingen tot stand gekomen senaat, die onder controle van het Forum stond, en met een inderhaast in elkaar gezette armenverzorging in natura. De maatschappelijke omwenteling die de protestantse burgerlijke tijdgenoten zo verschrikkelijk leek, ging inderdaad nooit verder dan een zwakke en onbewuste poging om de latere burgerlijke samenleving voorbarig tot stand te brengen.

Münzer zelf schijnt de diepe kloof tussen zijn theorieën en de werkelijkheid van het ogenblik te hebben gevoeld, een kloof, die hem te minder verborgen kon blijven naarmate zijn geniale opvattingen zich verwrongener in het ruwe brein van de massa van zijn aanhangers weerspiegelden. Hij wierp zich met een ijver, die zelfs bij hem voor buitengewoon gold, op de uitbreiding en organisatie van de beweging, hij schreef brieven en zond boodschappers en afgezanten in alle richtingen. Zijn schrifturen en preken ademen een revolutionair fanatisme, dat zelfs na zijn vroegere geschriften verbazing wekt. De naïeve jeugdige humor van de revolutionaire pamfletten van Münzer is geheel verdwenen; de rustige bespiegelende taal van de denker, die hem vroeger niet vreemd was, komt niet meer voor. Münzer is nu geheel de profeet van de revolutie; hij wakkert voortdurend de haat tegen de heersende klasse aan, hij prikkelt de wildste hartstochten en drukt zich nog slechts uit in de gewelddadige bewoordingen, die de oudtestamentische profeten in hun godsdienstige en

nationale razernij gebruikten. Men bemerkt uit de stijl die hij zich nu moest eigen maken, op welke trap van ontwikkeling de mensen die hij moest beïnvloeden, stonden.

Het voorbeeld van Mühlhausen en het optreden van Münzer vonden overal weerklank. In *Thüringen*, in de vlakte van *Eichsfeld*, in de *Harz*, in de *Saksische hertogdommen*, in *Hessen* en *Fulda*, in *Boven-Frankenland* en in *Vogtland* kwamen overal boeren in opstand die troepen vormden en kloosters en kastelen in brand staken. Münzer werd min of meer als de leider van de gehele beweging erkend en Mühlhausen bleef het centrum, terwijl in Erfurt een zuiver burgerlijke beweging de overhand kreeg en de daar heersende partij voortdurend een dubbelzinnige houding tegenover de boeren aannam.

Aanvankelijk stonden de vorsten in Thüringen precies even radeloos en machteloos tegenover de boeren als in Frankenland en Zwaben. Eerst in de laatste dagen van april gelukte het de landgraaf van Hessen een afdeling soldaten bijeen te brengen — dezelfde landgraaf Philipp, over wiens vroomheid de protestantse en burgerlijke geschiedschrijvers van de Hervorming met zoveel lof weten te vertellen en over wiens schanddadens jegens de boeren wij zo dadelijk nog een boekje zullen opendoen. Landgraaf Philipp wist spoedig door enkele snelle veldtochten en zijn voortvarende optreden het grootste deel van zijn land te onderwerpen, hij mobiliseerde nieuwe troepen en keerde zich toen naar het gebied van de abt van Fulda, zijn toenmalige leenheer. Hij versloeg de boeren van Fulda op 3 mei bij de Frauenberg, onderwierp de gehele streek en maakte van de gelegenheid gebruik zich niet alleen van het gezag van de abt los te maken, maar hij wist zelfs de abdij Fulda tot een leengoed van Hessen te maken — onder voorbehoud vanzelfsprekend dit later te zullen seculariseren. Daarna veroverde hij Eisenach en Langensalza en trok, na zijn troepen met die van de hertog van Saksen te hebben verenigd, tegen het voornaamste centrum van de opstand, Mühlhausen op. Münzer verzamelde zijn strijdkrachten, ongeveer 8.000 man met wat geschut, bij Frankenhausen. De boeren van Thüringen beschikten bij verre na niet over de strijdvaardigheid die de troepen van Boven-Zwaben en Frankenland voor een deel tegenover Truchsesz aan de dag legden; zij waren slecht gewapend en hadden weinig discipline, er bevonden zich weinig geharde soldaten onder hen en zij hadden geen enkele aanvoerder. Münzer zelf bezat blijkbaar niet de geringste militaire kennis. Toch gaven de vorsten er de voorkeur aan ook hier de tactiek toe te passen, die de drost zo menigmaal de overwinning had verzekerd: de woordbreuk. Op 16 mei openden zij onderhandelingen, sloten een wapenstilstand en overvielen toen onverhoeds de boeren nog voordat de wapenstilstand was afgelopen.

Münzer bevond zich met de zijnen op de Schlachtberg, zoals deze ook thans nog wordt genoemd, en had zich daar achter een wagenburcht verschanst. De ontmoediging onder de troep had reeds een grote omvang aangenomen. De vorsten beloofden amnestie als men hen Münzer levend zou uitleveren. Münzer liet een kring vormen om over de voorstellen van de vorsten te beraadslagen. Een ridder en een priester waren voor capitulatie; Münzer liet beiden onmiddellijk in het midden van de kring komen en onthoofden. Deze daad van terroristische energie, die door de vastberaden revolutionairen met gejuich werd ontvangen, bracht de troep weer enig zelfvertrouwen, maar tenslotte zouden de boeren toch zonder weerstand te bieden voor het grootste deel uit elkaar zijn gegaan, als zij niet hadden bemerkt dat de landsknechten van de vorst de hele berg omsingeld hadden en, ondanks de wapenstilstand in gesloten colonnes oprukten. Snel werd er achter de wagens front gevormd, maar reeds werden de slecht gewapende, niet aan de strijd gewende boeren door de kogels van de kanonnen en buksen getroffen, reeds waren de landsknechten tot voor de wagenburcht doorgedrongen. Na een kort gevecht werd de wagenbarrière doorbroken, de kanonnen van de boeren werden veroverd en zichzelf uiteengejaagd. Zij vluchtten in wilde wanorde, maar vielen juist daardoor de omsingelingscolonnes en ruitery in handen, die een ontzettend bloedbad onder hen aanrichtten. Van de 8.000 boeren werden er 5.000 gedood, de overigen vluchtten naar

Frankenhausen en kwamen daar tegelijk met de ruitery van de vorsten aan. Münzer, die aan het hoofd gewond was, werd in een huis ontdekt en gevangengenomen. De 25ste mei gaf ook Mühlhausen zich over; Pfeifer, die daar gebleven was, wist te ontvluchten, maar werd in de buurt van Eisenach gegrepen.

Münzer werd in tegenwoordigheid van de vorsten op de pijnbank gelegd en daarna onthoofd. Hij begaf zich naar het schavot met dezelfde moed als waarmee hij geleefd had. Hij was, toen hij werd terechtgesteld, hoogstens 28 jaar oud. Ook Pfeifer, met nog zeer vele anderen, werd onthoofd. In Fulda was Philipp van Hessen, de man Gods, met zijn bloedige rechtspleging begonnen; hij en de Saksische vorsten lieten onder andere in Eisenach 24, in Langensalza 41, na de slag bij Frankenhausen 300, in Mühlhausen meer dan 100, bij Görmar 26, bij Tüngeda 50, bij Sangerhausen 12 en in Leipzig 8 rebellen met het zwaard terechtstellen, om van verminkingen en andere lichtere straffen zoals plundering en brandschatting van dorpen en steden maar te zwijgen.

Mühlhausen verloor zijn privilege van vrije stad en werd bij de Saksische landen ingelijfd, op dezelfde wijze als de abdij Fulda bij het landgraafschap Hessen.

De vorsten trokken nu door het Thüringer Woud, waar de Frankische boeren uit de legerplaats Bildhausen zich met de Thüringse boeren verbonden en vele kastelen in brand gestoken hadden. Voor Meiningen kwam het tot een gevecht; de boeren werden verslagen en trokken zich naar de stad terug. Deze hield echter plotseling haar poorten voor hen gesloten en dreigde hen in de rug aan te vallen. De troep, door dit verraad van haar bondgenoten in het nauw gedreven, capituleerde voor de vorsten en ging, zonder de afloop der onderhandelingen af te wachten, uiteen. De legerplaats van Bildhausen was allang ontbonden en zo waren door de verspreiding van deze troep de laatste overblijfselen van de opstandelingen uit Saksen, Hessen, Thüringen en Boven-Frankenland vernietigd.

In de *Elzas* was de opstand later uitgebroken dan op de rechter Rijnsoever. Eerst tegen midden april kwamen de boeren in het bisdom Straatsburg in opstand, en kort daarop die van de Boven-Elzas en de Sundgau. Op 18 april plunderde een troep boeren uit de Beneden-Elzas het klooster Altorf; andere troepen vormden zich bij Ebersheim en Barr en in de dalen van de Willer en de Urbis. Deze troepen verenigden zich al spoedig tot de grote troep van de Beneden-Elzas en gingen ertoe over steden en dorpen te veroveren en kloosters te vernielen. Overal werd van iedere drie mannen er een voor het leger aangeworven. De twaalf artikelen van deze troep zijn veel radicaler dan die van de boeren van Zwaben en Frankenland [82????].

Terwijl zich begin mei een colonne van boeren uit de Neder-Elzas bij St. Hippolyte verzamelde die, na een vergeefse poging om de stad te veroveren op 10 mei Barken, op 13 mei Rappoltsweiler en op de 14de Reichenweier na een overeenkomst met de burgerij in haar macht kreeg, trok een tweede onder Erasmus Gerber er op uit om Straatsburg te overrompelen. De poging mislukte, de colonne wendde zich nu in de richting van de Vogezes, verwoestte het klooster Maursmünster en belegerde Zabern, dat zich op 13 mei overgaf. Van hier trok zij naar de grens van Lotharingen en bracht het daaraan grenzende deel van het hertogdom in opstand, terwijl zij tegelijkertijd de bergpassen versperde. Bij Herbitzheim aan de Saar en bij Neuburg werden grote legerplaatsen gevormd, bij Saargemünd verschansten zich 4.000 Duits-Lotharingse boeren; twee vooruitgeschoven troepen, die van de boeren van Kolben in de Vogezes bij Stürzelbronn en die van de boeren van Kleeburg bij Weissenburg, dekten de voorlinie en de rechterflank, terwijl de linkerflank op de boeren van de Boven-Elzas steunde.

Deze waren sinds 20 april in beweging en hadden op 10 mei Sulz, op de 12de Gebweiler en op de 15de Sennheim en omgeving gedwongen zich bij de Broederschap der boeren aan te sluiten. De Oostenrijkse regering en de omliggende rijkssteden sloten weliswaar een verbond tegen hen, maar waren te zwak om ernstige tegenstand te bieden en zeker om hen aan te

vallen. Zo bevond zich omstreeks half mei de hele Elzas, op enkele steden na, in handen van de opstandelingen.

Maar reeds naderde het leger dat een eind zou maken aan de overmoed van de Elzasser boeren. Het waren *Fransen* die hier de heerschappij van de adel herstelden. Hertog Anton van Lotharingen zette zich al op 6 mei met een leger van 30.000 man in beweging, waaronder het puikje van de Franse adel en Spaanse, Piemontese, Lombardische, Griekse en Albanese hulptroepen. De 16de mei stiet hij bij Lützelstein op 4.000 boeren, die hij zonder veel moeite versloeg en reeds op de 17de dwong hij Zabern, dat nog door de boeren bezet gehouden werd, tot capitulatie. Maar op het ogenblik zelf dat de Lotharingers de stad binnentrokken en de boeren ontwapenden, werd de capitulatie verbroken; de weerloze boeren werden door de landsknechten overvallen en de meesten van hen gedood. De overige colonnes van de Beneden-Elzas verspreidden zich en hertog Anton trok nu de boeren van de Boven-Elzas tegemoet. Dezen hadden geweigerd de boeren van de Beneden-Elzas in Zabern te hulp te komen en werden nu bij Scherweiler door de gezamenlijke strijdkrachten van de Lotharingers aangevallen. Zij verdedigden zich zeer moedig, maar de geweldige overmacht — 30.000 tegen 7.000 — en het verraad van een aantal ridders, in het bijzonder van de landvoogd van Reichenweier, waren er de oorzaak van dat al hun dapperheid tevergeefs was. Zij werden volkomen verslagen en uiteengejaagd. De hertog onderwierp nu de gehele Elzas met de gebruikelijke wreedheden. Slechts de Sundgau bleef van zijn aanwezigheid verschoond. De Oostenrijkse regering haalde hier begin juni de boeren over, onder bedreiging dat zij hem anders het land zou binnenhalen, tot het sluiten van het verdrag van Ensisheim. Maar zijzelf verbrak dit verdrag reeds spoedig en liet de predikers en aanvoerders van de beweging in groten getale ophangen. De boeren kwamen toen opnieuw in opstand, die tenslotte ermee eindigde dat de boeren van de Sundgau zich bij het verdrag van Offenburg (18 september) aansloten.

Nu rest ons nog iets mede te delen over de boerenoorlog in de *Oostenrijkse Alpenlanden*. Deze streken waren, evenals het daaraan grenzende *aartsbisdom Salzburg*, sinds de stara prawa in voortdurende oppositie tegen de regering en de adel, en de leerstellingen van de Hervorming hadden ook hier een vruchtbare bodem gevonden. Godsdienstvervolgingen en willekeurige belastingheffingen waren de oorzaak van het uitbreken van de opstand.

De stad *Salzburg*, die de steun van de boeren en jonge mijnwerkers had, bevond zich reeds sinds 1522 in voortdurend conflict met de aartsbisschop over hun stadsrechten en de godsdienstoefening. Eind 1524 overviel de aartsbisschop de stad met gehuurde landsknechten, bedreigde haar met de kanonnen van het kasteel, en vervolgde de ketterse predikers. Tegelijkertijd legde hij nieuwe drukkende belastingen op en tergde de bevolking daarmee tot het uiterste. In het voorjaar van 1525, tegelijk met de opstanden in Zwaben, Frankenland en Thüringen, ontstond er oproer onder de boeren en mijnwerkers van het gehele land, zij verenigden zich in troepen onder de aanvoerders *Praszler* en *Weitmoser*, bevrijdden de stad en belegerden het kasteel Salzburg. Zij sloten, evenals de West-Duitse boeren, een christelijke bond, en vatten hun eisen in artikelen samen, in dit geval veertien.

Ook in *Stiermarken*, *Boven-Oostenrijk*, *Karinthië* en *Krain*, waar nieuwe willekeurige belastingen, cijnzen en verordeningen de eerste bestaansmogelijkheden van het volk hadden aangetast, kwamen de boeren in het voorjaar van 1525 in verzet. Zij veroverden een aantal kastelen en versloegen de overwinnaar van de stara prawa, de oude legeraanvoerder Dietrichstein, bij Grysz. Ofschoon de regering erin slaagde door valse voorspiegelingen een deel van de opstandelingen tot kalmte te brengen, bleef het merendeel toch bijeen en sloot zich bij de opstandelingen van Salzburg aan, zodat de gehele streek om Salzburg en het grootste deel van Boven-Oostenrijk, Stiermarken, Karinthië en Krain zich in handen van de boeren en mijnwerkers bevond.

In Tirol hadden de leerstellingen van de Hervorming eveneens grote aanhang gevonden; hier waren zelfs, meer nog dan in de andere Oostenrijkse Alpenlanden, afgezanten van Münzer met succes aan het werk geweest. Aartshertog Ferdinand vervolgde de predikers van de nieuwe leer ook hier en tastte tegelijkertijd de rechten van de bevolking door willekeurige financiële regelingen aan. Dit had, als overal, in het voorjaar van hetzelfde jaar 1525 een opstand ten gevolge. De opstandelingen, die door een aanhanger van Münzer, Geismaier — het enige militaire talent van betekenis onder de gezamenlijke boerenaanvoerders — werden aangevoerd, namen een groot aantal kastelen in en traden vooral in het zuiden, in het gebied van de Etsch, krachtdadig tegen de priesters op. Ook de boeren van Vorarlberg kwamen in verzet en sloten zich bij de boeren van de Allgäu aan.

De aartshertog, van alle kanten in het nauw gedreven, deed de rebellen die hij nog kort tevoren te vuur en te zwaard, door plundering en doodslag had willen uitroeien, de ene concessie na de andere. Hij riep de landdagen van de erflanden bijeen en sloot een wapenstilstand met de boeren totdat zij zouden bijeenkomen. Intussen bereidde hij zich zoveel als in zijn vermogen was op de strijd voor om zo spoedig mogelijk een andere toon tegen de schelmen te kunnen aanslaan.

Aan de wapenstilstand hield men zich natuurlijk niet lang. In de hertogdommen begon Dietrichstein, wiens geld opraaakte, brandschattingen op te leggen. Zijn Slavische en Magyaarse troepen begingen bovendien de schandelijkste wreedheden tegenover de bevolking. De boeren van Stiermarken kwamen opnieuw in opstand, overvielen in de nacht van 2 op 3 juli de legeraanvoerder Dietrichstein in Schladming en maakten iedereen af die geen Duits sprak. Dietrichstein zelf werd gevangengenomen; in de ochtend van de 3de stelden de boeren een rechtbank van gezworenen in en 40 Tsjechische en Kroatische edelen onder de gevangenen werden ter dood veroordeeld en onmiddellijk onthoofd. Dit miste zijn uitwerking niet; de aartshertog willigde dadelijk alle eisen van de stenden in de vijf hertogdommen (Boven- en Beneden-Oostenrijk, Stiermarken, Karinthië en Krain) in.

Ook in Tirol werd aan de eisen van de landdag gehoor gegeven en daardoor de rust in het noorden hersteld. Maar het zuiden, dat op zijn oorspronkelijke eisen tegenover de gematigder besluiten van de landdag bleef staan, bleef onder de wapenen. Eerst in december kon de aartshertog hier de orde met geweld herstellen. Hij liet niet na een groot aantal van de in zijn handen gevallen leiders en aanstichters van de opstand ter dood te laten brengen.

In augustus trokken nu 10.000 Beierse soldaten onder Georg van Frundsberg tegen Salzburg op. Zowel deze indrukwekkende troepenmacht als de onenigheden die onder de boeren waren uitgebroken, brachten de Salzburgers ertoe een verdrag met de aartsbisschop te sluiten, dat op 1 september tot stand kwam en eveneens door de aartshertog aanvaard werd. Beide vorsten, die inmiddels hun troepen voldoende versterkt hadden, verbraken dit verdrag echter spoedig en dreven daardoor de Salzburger boeren opnieuw tot een opstand. De opstandelingen hielden de gehele winter stand; in het voorjaar voegde Geismaier zich bij hen en begon een bijzonder succesvolle campagne tegen de troepen die van alle kanten kwamen oprukken. In een reeks schitterende gevechten versloeg hij — in mei en juni 1526 — na elkaar Beierse, Oostenrijkse, Zwabische Bondstroepen en de landsknechten van de aartsbisschop van Salzburg, terwijl hij lange tijd de verschillende corpsen belette, zich aaneen te sluiten. Daartussendoor vond hij nog tijd om Radstadt te belegeren. Toen hij tenslotte van alle kanten door een overmacht was ingesloten, moest hij wel aftrekken; hij sloeg zich er doorheen en voerde de overblijfselen van zijn troep dwars over de Oostenrijkse Alpen naar Venetiaans gebied. De republiek Venetië en Zwitserland verschaften de onvermoeibare boerenleider aanknopingspunten voor nieuwe intriges; hij stelde nog een jaar lang pogingen in het werk hen in een oorlog tegen Oostenrijk te betrekken, hetgeen hem de gelegenheid zou hebben verschaft opnieuw een boerenopstand te verwekken. Maar tijdens de onderhandelingen daarover trof hem de hand van een moordenaar; aartshertog Ferdinand en

de aartsbisschop van Salzburg waren niet gerust zolang Geismaier nog in leven was. Voor geld huurden zij een bandiet en deze gelukte het, de gevaarlijke rebel in het jaar 1527 uit de weg te ruimen.

Noten:

[81] Door latere onderzoeken is komen vast te staan, dat Münzer geen officiële post in de 'Eeuwige Raad' van Mühlhausen bekleedde. Daar hij echter wel aan de zittingen van de raad deelnam en leiding gaf aan de werkzaamheden daarvan, stond hij in feite aan het hoofd van de nieuwe revolutionaire regering.

VII

De gevolgen van de Boerenoorlog

Met de terugtocht van Geismaier naar Venetiaans gebied was het naspel van de Boerenoorlog tot een einde gekomen. De boeren waren overal weer onder de heerschappij van hun geestelijke, adellijke of patricische heren gebracht; de verdragen, die hier en daar met hen waren gesloten, werden verbroken, de lasten die zij tot dan toe hadden gedragen werden verzaamd door de enorme brandschattingen die de overwinnaars de overwonnenen oplegden. De indrukwekkendste poging van het Duitse volk tot revolutie eindigde met een smadelijke nederlaag en een nu dubbel zo zware onderdrukking.

Op de duur echter verergerde de toestand van de boerenklasse niet door het onderdrukken van de opstand. Wat de adel, de vorsten en de geestelijkheid jaar in jaar uit, uit hen hadden weten te persen, dat hadden ze vóór de oorlog beslist ook al gedaan; de Duitse boer uit die tijd had met de moderne proletariër gemeen, dat zijn aandeel in de opbrengst van zijn arbeid zich beperkte tot een minimum aan bestaansmiddelen, dat hij voor zichzelf en voor de instandhouding van het boerenras nodig had. In het algemeen kon hier dus niets meer af. Vele welgestelde middelboeren werden inderdaad geruïneerd, een groot aantal horigen weer tot lijfeigenen gemaakt, hele streken gemeenschappelijk grondbezit in beslag genomen en talloze boeren, zowel door de vernieling van hun woningen als de verwoesting van hun akkers alsook door de algemene wanorde tot vagebonden of tot plebejers in de steden gemaakt. Maar oorlogen en verwoestingen behoorden tot de dagelijkse verschijnselen van die tijd en over het algemeen was het peil waarop de boerenklasse stond te laag om nog door zwaardere belastingen verder te zinken. De latere godsdienstoorlogen en tenslotte de Dertigjarige Oorlog met zijn steeds herhaalde massale verwoestingen en ontvolkingen, hebben de boeren veel zwaarder getroffen dan de Boerenoorlog; de Dertigjarige Oorlog vernietigde in het bijzonder het grootste deel van de productiekrachten, die in de landbouw gebruikt werden, en bracht daardoor en door de gelijktijdige verwoesting van vele steden, de boeren, plebejers en geruïneerde burgers gedurende lange tijd in een toestand, die aan de ellende der Ierse boeren in haar ergste vorm herinnerde **[82]**.

Zij, die het meest onder de gevolgen van de Boerenoorlog te lijden had gehad, was de *geestelijkheid*. Haar kloosters en gestichten waren verbrand, haar kostbaarheden geplunderd, naar het buitenland verkocht of in de smeltkroes verdwenen, haar voorraden waren opgebruikt. Zij had overal het minst tegenstand kunnen bieden, terwijl tegelijkertijd de volkshaat in zijn volle zwaarte op haar was neergekomen. De andere standen, de vorsten, de adel en de burgerij lachten zelfs in hun vuistje om het ongeluk dat de gehate prelaten getroffen had. De Boerenoorlog had het seculariseren van de kerkelijke bezittingen ten gunste van de boeren populair gemaakt, de wereldlijke vorsten en voor een deel ook de steden deden hun best deze onteigening te hunnen behoeve tot stand te brengen, en het duurde niet lang of in de protestantse landen bevonden de bezittingen van de hoge geestelijkheid zich in handen van de vorsten of van de patriciërs in de steden. Maar ook de heerschappij van de geestelijke vorsten was aangetast en de wereldlijke vorsten verstonden de kunst, van de volkshaat ook in

dit opzicht voor hun doeleinden gebruik te maken. Wij zagen reeds dat de abt van Fulda van leenheer tot vazal van Philipp van Hessen werd gedegradeerd. Ook dwong de stad Kempten de vorst-abt haar een reeks waardevolle privileges die hij in de stad bezat, voor een appel en een ei te verkopen.

De *adel* had eveneens zwaar geleden. De meeste van zijn kastelen waren verwoest, vele van de aanzienlijkste geslachten geruïneerd, zodat hij nog slechts in dienst van de vorsten een bestaan kon vinden. Zijn onmacht tegenover de boeren was vastgesteld; hij was overal verslagen en tot capitulatie gedwongen; slechts de legers van de vorsten hadden hem gered. Hij moest meer en meer zijn betekenis als rijksonderhorige stand verliezen en onder de heerschappij van de vorsten geraken.

De *steden* hadden in het algemeen evenmin voordeel van de Boerenoorlog. Het gezag van de voorname geslachten werd bijna overal hersteld; de oppositie van de gewone burgerij was voor lange tijd gebroken. De oude patricische sleur bleef op dezelfde wijze, handel en industrie op alle mogelijke manieren bindend, tot aan de Franse Revolutie voortbestaan. De steden werden bovendien door de vorsten voor de tijdelijke successen die de burgerlijke of plebejische partij binnen haar muren gedurende de strijd hadden behaald, verantwoordelijk gesteld. Steden, die reeds van oudsher tot het grondgebied van de vorsten behoorden, werden zwaar gebrandschat, van hun stadsrechten beroofd en zonder enige bescherming aan de hebzuchtige willekeur van de vorsten overgeleverd (Frankenhausen, Arnstadt, Schmalkalden, Würzburg, enz.), rijkssteden werden bij het grondgebied van de vorsten ingelijfd (bv. Mühlhausen) of moreel afhankelijk gemaakt van de naburige vorsten, zoals tal van Frankische rijkssteden.

De *enigen*, die onder deze omstandigheden voordeel hadden van de afloop van de Boerenoorlog, waren de *vorsten*. Wij hebben al dadelijk in het begin van onze uiteenzetting gezien, dat de gebrekkige industriële, commerciële en agrarische ontwikkeling van Duitsland iedere centralisatie van de Duitsers tot één *natie* onmogelijk maakte, doordat deze slechts een plaatselijke en provinciale centralisatie toeliet, en dat daardoor de vertegenwoordigers van deze centralisatie te midden van de versnippering — de vorsten — de enige stand vormden, aan wie iedere verandering in de bestaande maatschappelijke en politieke verhoudingen ten goede moest komen. Het peil van ontwikkeling in het toenmalige Duitsland was zó laag en tegelijkertijd zó ongelijk in de verschillende provincies, dat er naast de wereldlijke vorstendommen nog geestelijke soevereiniteit, stedelijke republieken en oppermachtige graven en baronnen konden bestaan; de ontwikkeling bewoog zich echter voortdurend, zij het ook zeer langzaam en traag, naar de *provinciale* centralisatie, d.w.z. het ondergeschikt maken van de andere rijksstanden aan de vorsten. Daarom konden alleen de vorsten aan het eind van de Boerenoorlog voordeel hebben. Zo was het inderdaad ook. Zij hadden er niet alleen tot op zekere hoogte voordeel van doordat hun mededingers, de geestelijkheid, de adel en de steden verzwakt waren; zij hadden ook zeer beslist voordeel omdat zij de *spolia opima* (het hoofdaandeel van de buit) van alle andere standen in de wacht sleepten. De kerkelijke bezittingen werden te hunnen behoeve onteigend; een deel van de adel, dat half of geheel geruïneerd was, moest zich langzamerhand aan hen onderwerpen; de gelden van de brandschattingen, aan steden en boerengemeenschappen opgelegd, vloeiden in hun staatskas, die bovendien door de afschaffing van vele stadsrechten aanmerkelijk meer speling kreeg voor haar geliefde financiële operaties.

De toegenomen en steeds voortdurende versplintering van Duitsland, die het voornaamste resultaat van de Boerenoorlog was, was tevens de oorzaak van de mislukking daarvan.

Wij hebben gezien dat Duitsland verdeeld was, niet alleen in een groot aantal onafhankelijke, elkaar bijna geheel vreemde provincies, maar ook hoe het volk in iedere afzonderlijke provincie in een hele reeks standen en delen van standen uiteenviel. Behalve de vorsten en priesters treffen wij op het platteland adel en boeren, patriciërs, burgers en

plebejers in de steden aan, uitsluitend standen, die volkomen verschillende belangen hadden, wanneer ze elkaar niet kruisten of zelfs in strijd met elkaar waren. Boven al deze ingewikkelde belangen stonden dan nog die van de keizer en van de paus. Wij hebben gezien hoe deze belangen moeizaam, onvolkomen en al naar hun plaats van herkomst van elkaar verschillend, op een of andere manier tenslotte in drie grote groepen konden worden ondergebracht; hoe, ondanks deze bezwaarlijke groepering iedere stand in oppositie kwam tegen de richting, die door de omstandigheden aan de nationale ontwikkeling werd gegeven, op eigen gelegenheid een actie begon en daardoor niet alleen met alle conservatieve, maar ook met alle andere standen van de oppositie in botsing kwam en tenslotte in die strijd het onderspit moest delven. Zo verging het de adel in de opstand van Sickingen, de boeren in de Boerenoorlog en de burgers met hun gehele tamme Hervorming. Zo kwamen zelfs de boeren en plebejers in de meeste streken van Duitsland niet tot een gemeenschappelijk optreden en stonden zij elkaar in de weg. Wij hebben tevens gezien wat de oorzaken waren van deze versplintering in de klassenstrijd en de daaruit voortvloeiende volkomen nederlaag van de revolutionaire, en de halve nederlaag van de burgerlijke beweging.

Hoe de plaatselijke en provinciale verdeeldheid en de daaruit voortvloeiende plaatselijke en provinciale begrensde de hele beweging noodzakelijkerwijs tot mislukking doemden; hoe noch de burgers, noch de boeren of plebejers tot een geconcentreerde nationale beweging kwamen; hoe de boeren bijvoorbeeld in iedere provincie op eigen houtje ageerden, de opstandige boeren in naburige streken steeds alle hulp weigerden en daardoor in afzonderlijke gevechten achtereenvolgens door legers werden verslagen, die meestal niet een tiende deel van alle opstandelingen bij elkaar uitmaakten — zal ieder uit het voorgaande wel duidelijk geworden zijn. De verschillende wapenstilstanden en verdragen van de afzonderlijke troepen met hun tegenstanders vormen even zovele voorbeelden van verraad aan de gemeenschappelijke zaak en de enig mogelijke groepering van de verschillende troepen, niet naar het meer of minder gemeenschappelijke van hun eigen actie, maar naar het gemeenschappelijke van de tegenstander, tegen wie zij het onderspit moesten delven, is het duidelijkste bewijs van het alleen op eigenbelang ingesteld zijn van de boeren uit de verschillende provincies.

Ook hier dringt zich een vergelijking met de beweging van 1848-50 op. Ook in 1848 kwamen de belangen van de oppositionele klassen met elkaar in conflict en handelde ieder alleen voor zichzelf. De bourgeoisie, die zich reeds in een te ver gevorderd stadium van ontwikkeling bevond om zich nog langer het feodaal-bureaucratische absolutisme te laten welgevallen, was desondanks niet machtig genoeg om de aanspraken van de andere klassen aan de hare ondergeschikt te maken. Het proletariaat, dat veel te zwak was om zonder meer de burgerlijke periode te durven overslaan en op een spoedige verovering van de macht te mogen rekenen, had reeds onder het absolutisme de heerlijkheden van het burgerlijke bewind te goed leren kennen, om ook maar één ogenblik in de emancipatie van de burgerij zijn eigen bevrijding te zien. De overgrote meerderheid van het volk, de kleinburgers, handwerkers en boeren, werd al spoedig door haar natuurlijke bondgenote, de bourgeoisie, als te revolutionair, en hier en daar door het proletariaat als niet revolutionair genoeg, in de steek gelaten. Zelf eveneens onderling verdeeld, kwam zij evenmin tot daden en keerde zich links en rechts tegen haar medeopponenten. De plaatselijke begrensde onder de boeren in 1525 kan tenslotte niet groter geweest zijn, dan zij onder de gezamenlijke bij de beweging van 1848 betrokken klassen was. De honderd plaatselijke revoluties, met de daarbij aansluitende honderd plaatselijke reacties, die al evenmin tegenstand ontmoetten, de instandhouding van de kleine staatjes, enz. enz. zijn bewijzen, die duidelijk genoeg spreken. *Wie na de beide Duitse revoluties van 1525 en 1848 en de resultaten daarvan nog van een federatieve republiek kan bazelen, hoort alleen maar in een krankzinnigengesticht thuis.*

Maar beide revoluties, die van de XVIde eeuw en die van 1848 tot 1850 vertonen, ondanks alle overeenkomst, toch grote verschillen. De revolutie van 1848 bewijst in ieder geval, zo niet de vooruitgang van Duitsland, dan toch die van Europa.

Wie profiteerden van de revolutie van 1525? De vorsten. Wie profiteerden van de revolutie van 1848? De *grote* vorsten, Oostenrijk en Pruisen. Achter de kleine vorsten van 1525 stonden, aan hen gebonden door de belastingen, de kleine burgers. Achter de grote vorsten van 1850, achter Oostenrijk en Pruisen staan, hen snel door de staatsschuld van zich afhankelijk makend, de moderne, grote bourgeois. En achter de grote bourgeois staan de proletariërs.

De revolutie van 1525 was een aangelegenheid van Duitsland alleen. De Engelsen en de Fransen, de Bohemers en de Hongaren hadden hun boerenoorlogen al gevoerd toen de Duitsers met de hunne begonnen. Indien Duitsland al verdeeld was, Europa was het nog veel meer. De revolutie van 1848 was geen zaak van Duitsland alleen. Zij maakte een afzonderlijk deel uit van een grootse Europese gebeurtenis. Haar drijvende krachten gedurende haar gehele verloop zijn niet tot het enge gebied van één enkel land beperkt, zelfs niet tot dat van een werelddeel. Men kan zelfs zeggen de landen die het toneel waren van deze revolutie het minst met haar ontstaan te maken hebben. Zij vormen slechts het min of meer bewuste en willoze ruwe materiaal, dat in de loop van een beweging wordt omgevormd, en waaraan nu de gehele wereld deelneemt, een beweging, die ons onder de bestaande maatschappelijke verhoudingen weliswaar slechts als een vreemde macht voorkomt, hoewel zij tenslotte onze eigen beweging is. De revolutie van 1848 tot 1850 kan dan ook niet op dezelfde wijze eindigen als die van 1525.

Noten:

[82] Toespeling op het jaar 1846, toen de boeren onder de druk van de protestantse Engelse landheren zwaar te lijden hadden en er in geheel Ierland een ernstige hongersnood heerste.